

ศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์
AN ANALYTICAL STUDY OF LANNA BUDDHIST ARTS
IN JINAKĀRAMĀLIPAKARANA

นายสุวิน มักได้

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

นายสุวิน มักได้

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study Of Lanna Buddhist Arts
In Jinakāramālipakarana

Mr. Suwin Mukdia

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง)

กรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ ปจจนตเสโน, ดร.)

กรรมการ

(ดร.อาภากร ปัญโญ)

กรรมการ

(ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.อาภากร ปัญโญ

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายสุวิน มักได้)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์
ผู้วิจัย	: นายสุวิน มักได้
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: ดร.อาภากร ปัญโญ, ศศ.บ. (การท่องเที่ยวและการโรงแรม), ศศ.ม. (การบริหารและประเมินโครงการ), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) : ผศ.ดร.พนชัย ปันธิยะ, พธ.บ. (ศาสนา), ศศ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Buddhist Studies)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๘ สิงหาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ (๒) เพื่อศึกษาพุทธศิลปกรรมล้านนาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ และ (๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของพุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ผลการศึกษา พบว่า

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระชาวล้านนา ได้แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลี ระหว่าง พ.ศ.๒๐๖๐ - ๒๐๗๑ ในราชอาณาจักรล้านนา เนื้อหาของชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นการรวบรวมประวัติของพระสมณโคดมพุทธเจ้า หรือ พระชินเจ้า ไว้อย่างละเอียด โดยเริ่มต้นตั้งแต่อดีตกาลครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาอยากเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต พระองค์ได้สั่งสมบารมีมาโดยตลอด จนมาถึงชาติที่เป็นพระสุเมธฤาษีได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าเป็นปฐม ทั้งได้พบพระพุทธเจ้าองค์ต่อมาเป็นลำดับมีจำนวนถึง ๒๔ พระองค์ จนในปัจจุบันกาล พระชาติสุดท้าย พระโพธิสัตว์ทรงอุบัติในราชสกุล วงศ์ศากยะ โคตมโคตร ทรงออกผนวช บำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจเป็นเวลา ๔๕ พรรษา จนวาระสุดท้าย เมื่อพระชนม์ได้ ๘๐ พรรษาพระองค์ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน

พุทธศิลปกรรมล้านนาที่กล่าวในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ สามารถจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ประเภทประติมากรรม เป็นงานศิลปะแสดงออกด้วยการปั้น แกะสลัก หล่อ และการจัดองค์ประกอบความงามอื่นลงบนสื่อต่างๆ การสร้างพระพุทธรูปในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา ประเภทสถาปัตยกรรม เป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกถึงสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่

เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอก สัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด ลวดลายมงคล ความหมายเชิงสัญลักษณ์ ประเภทเหตุการณ์ เช่น ภาพพระบฏ ชันดอก ชันแก้วทั้งสาม โคม สัตต ภัณฑ์ อาสนะ เครื่องสูงหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ แว่นพระเจ้า ธรรมมาสน์ หีบธรรม ตุงเดี่ยวหรือตุง ค่าคิง ตุงไส้หมู ตุงไชย ช่อ ต้นดอก ต้นผึ้ง

ในด้านวิเคราะห์คุณค่าของพุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ พบว่าพุทธศิลปกรรมเหล่านี้ ได้สะท้อนคุณค่าด้านหลักธรรมเพื่อการพัฒนาตนให้เป็นผู้ที่มีความ สมบูรณ์ทั้งด้านพฤติกรรม จริยธรรม ด้านจิตใจ สติปัญญา และด้านสังคม คุณค่าในด้านความเชื่อ พบว่า พระรัตนปฏิมา ทรงอานุภาพมีฤทธิ์เดชหาประมาณไม่ได้ คุณค่าในด้านประเพณี คือนับแต่พระ เจ้าแสนเมืองได้อัญเชิญพระสีหปฎิมาจากเชียงรายมาเมืองเชียงใหม่ แล้วทรงสักการบูชาโดยเคารพ ก็ได้สืบทอดเป็นประเพณีการบูชาพระพุทธรูปในสมัยต่อมา และประเพณีการห่มพระธาตุเจดีย์ วัด หลวง ในหริภุญชัยด้วยแผ่นทองคำ คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ ได้เล่าถึงการสร้างเมืองหริภุญชัย เรื่อง พระนางจัมมเทวี เรื่องพญามังรายมาสถาปนาอาณาจักรล้านนาขึ้นมา จนถึงการสังคายนา พระไตรปิฎกที่ดินแดนล้านนา ทั้งหมดที่กล่าวมา คือคุณค่าได้มาจากพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชิน กาลมาลีปกรณ์นั่นเอง

Thesis Title : An Analytical Study on Lanna Buddhist Arts In
Jinakālamālipakarana

Researcher : Mr. Suwin Mukdia

Degree : Mater of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Apakorn Panyo, B.A. (Tourism and Hospitality),
M.A. (Management And evaluate the project),
Ph.D. (Buddhist Studies)

: Asst. Prof. Dr. Phoonchai Punthiya, B.A. (Religions),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : August 8, 2018

Abstract

This research work composed of three objectives : (1) to study the history and content of the Jinakālamālipakarana (2) to study the Lanna Buddhist Arts in Jinakālamālipakarana; and (3) to analyse the Lanna Buddhist arts in Jinakālamālipakarana. This research is a qualitative research based on a documents.

The Jinakālamālipakarana is the Buddhist Pali literature composed by Ven. Phra Rattanapanya Thera between B.E 2060 - 2071 in Lanna Kingdom of Lanna. The contents of Jinakālamālipakarana is the story of Lord Buddha since the starting from the time of his will to be the next Buddha, while he was the Sumedha Risi, having forecasted to be the next Buddha from the Dipankara Buddha. Then, he has fulfilled the Perfections through the times of 24 Buddhas in the past. The last birth, the Bodhisattva was born in the Sakaya Dynasty Gotama Clane named as Sakyamuni, latter on renounced the world became the Hermit. Finally he attained the enlightenment, taught for 45 years. At the age of 80, he passed away.

The Buddhist Art of Lanna as found in Jinakālamālipakarana are classified into 3 types : 1) the art of sculpture, it is an expression of sculpture, engraving,

casting and other beauty compositions on various media. The making a Buddha image with many material such as wood.

On the Architecture type, It is a work of art expressing the construction of Buildings including the environment both inside and outside the land scape. The Himayalan wildlives were used as a component of the sacred monumental with the symbolic meaning.

On the Handicrafts type, They are many such as the image of the Buddha in the Clothe, the flower plates, the triple gem's bowls, the glasses, the hanging light, the high altars, the royal garments the preaching seat for monks, and many styles of Tungs, Bouquet of Bee.

In analyzing on the value of the Lanna Buddhist arts, which appeared in the Jinakālamālipakarana. It reflects the values and the principles to develop the virtues of person to be complete in terms of moral behavior, psychological, intellectual and social.

In the value of faith it is show the strong belief in Phra Rattana Patima, the Buddha statue which is in measurable power. It was followed since the time of Kink Saen Muangma brought the Buddha from Chiang Rai to Chiang Mai, then, the tradition of worship the Buddha's relics, the pagodas and so on, has handed down to the present day such as the tradition of worship Phra Singhala, the tradition of coping the pagoda with a gold plate in Wat Luang Hariphunjaya.

In the historical value, it told the story of Haripunchai City, the story of Phra Nang Jamma Devi, the story of the King Mang Rai's building up Lanna Kingdom, and the story of the Buddhist Council in Lanna. All the above mentions have shown the values those derived from the Lanna Buddhist Arts as Jinakālamālipakarana.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี เพราะความเอาใจใส่และความเมตตาของอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ดร.อาภากร ปัญญ, ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ ที่ให้คำปรึกษาและคำแนะนำตั้งแต่เริ่มต้น

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ทุกท่านที่เอื้อเฟื้อในด้านต่าง ๆ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกในการดำเนินงานด้านวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

ประโยชน์ที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขออุทิศถวายเป็นเครื่องน้อมสักการบูชาคุณของพระรัตนตรัย และบูชาคุณของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด ผู้มีพระคุณ และครูบาอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ตลอดจนผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

นายสุวิน มักได้

๘ สิงหาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๑๑
๒.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๑๑
๒.๑.๑ วรรณคดีภาษาบาลีในประเทศ	๑๘
๒.๑.๒ ยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนา	๑๙
๒.๑.๓ หนังสือที่แต่งเป็นภาษาบาลีในประเทศไทย	๒๐
๒.๑.๔ คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๒๖
๒.๒ ประวัติผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๒๙
๒.๒.๑ พระรัตนปัญญาเถระผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๒๙
๒.๒.๒ ประวัติผู้แปลคัมภีร์ ชินกาลมาลีปกรณ์	๓๑
๒.๓ ลักษณะเนื้อหาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๓๓
๒.๔ หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๓๔
๒.๕ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๔๑

บทที่ ๓ แนวคิดการสร้างพุทธศิลป์ในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์	๔๖
๓.๑ การสร้างพุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาล	๔๖
๓.๑.๑ มูลเหตุในการสร้างพุทธศิลป์	๔๖
๓.๑.๒ วัตถุประสงค์ในการสร้างพุทธศิลป์	๔๙
๓.๒ การสร้างพุทธศิลป์ในประเทศไทย	๕๓
๓.๒.๑ การสร้างพุทธศิลป์ยุคก่อนล้านนา	๕๕
๓.๒.๒ การสร้างพุทธศิลป์ยุคล้านนา	๕๗
๓.๓ การสร้างพุทธศิลป์ในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์	๖๒
๓.๓.๑ ด้านประติมากรรม	๖๒
๓.๓.๒ ด้านสถาปัตยกรรม	๖๕
๓.๓.๓ ด้านหัตถกรรม	๗๔
 บทที่ ๔ วิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์	 ๗๗
๔.๑ พุทธศิลป์เกิดจากด้านคติธรรม (การสื่อธรรมะ)	๗๗
๔.๒ พุทธศิลป์เกิดจากด้านคติความเชื่อ	๘๐
๔.๒.๑ เรื่องพระสิทธลปภูมิหรือ พระพุทธสิหิงค์	๘๐
๔.๒.๒ เรื่องพระรัตนปฎิมา	๘๕
๔.๓ พุทธศิลป์เกิดจากด้านประเพณี	๙๐
๔.๓.๑ เรื่องศาสนาสิทธลมาสู่เมืองเชียงใหม่	๙๐
๔.๔ พุทธศิลป์เกิดจากด้านประวัติศาสตร์	๙๔
๔.๔.๑ เรื่องสร้างเมืองหริภุญชัย	๙๔
๔.๔.๒ เรื่องรัชสมัยของพระนางจันทิมา	๙๕
๔.๔.๓ เรื่องพญามังราย	๙๖
๔.๕ พัฒนาแนวคิดการสร้างพุทธศิลป์ล้านนาจากคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์	๙๘
๔.๕.๑ ด้านประติมากรรม	๙๘
๔.๕.๒ ด้านสถาปัตยกรรม	๙๙
๔.๖ กระบวนการสร้างพุทธรูปในล้านนา(พุทธศิลป์ล้านนา)	๑๐๑
 บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	 ๑๑๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๒
๕.๑.๑ ประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์	๑๑๒

๕.๑.๒ พุทธศิลปกรรมล้านนาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๑๑๓
๕.๑.๓ วิเคราะห์พุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์	๑๑๓
๕.๑.๔ ด้านประติมากรรม	๑๑๔
๕.๑.๕ ด้านสถาปัตยกรรม	๑๑๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๗
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป	๑๑๗
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป	๑๑๗
บรรณานุกรม	๑๑๙
ภาคผนวก	๑๒๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงระบุ ว่า เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่น ที.สี (ไทย) ๙/๒๖/๑๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๒๖ หน้า ๑๐

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	มหานิทเทสปาติ		(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
---------------	---	-------------	--------------	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สมุจจลวิลาสินี	มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธัมมปทอฏฐกถา		(ภาษาไทย)

ช.สุ.อ. (บาลี) = ชุททกนิกาย ปรมตฺถโฆติกา สุตตนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อรรถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้สัมโพธิญาณแล้วในเวลาหลังจากนั้นได้ก่อให้เกิดการเผยแผ่พุทธศาสนาไปทั่วโลก ซึ่งมีหลักฐานทางพุทธศาสนาปรากฏทั้งในรูปแบบลายลักษณ์อักษร คำสอน คำบอกเล่า ตำนาน ศาสนสถานและศาสนวัตถุตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งความรุ่งเรืองของพุทธศาสนายังส่งผลทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการสร้างพุทธศิลปะ นำมาซึ่งงานผลงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาที่มีความหลากหลายทั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม

ดินแดนโบราณที่เป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยในปัจจุบัน นับร้อยนับพันแห่งก็เป็นหลักฐานและประจักษ์พยานชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาถึงดินแดนแถบนี้ ซึ่งเชื่อกันว่ามีการรับพุทธศาสนามาตั้งแต่ก่อนสมัยสุวรรณภูมิจนถึงสมัยสุวรรณภูมิ อย่างไรก็ตามความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยที่ยังปรากฏร่องรอย รากเหง้า หรือหลักฐานให้เห็นอย่างชัดเจนอยู่หลายแห่ง หนึ่งในนั้นที่ได้รับความสนใจมากที่สุดแห่งหนึ่งได้แก่ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยหรือที่รู้จักกันในปัจจุบันว่าดินแดนล้านนา

ในล้านนานั้น นอกจากจะปรากฏร่องรอยของศาสนาและศิลปวัตถุเนื่องในพุทธศาสนาหลงเหลืออยู่มากแล้ว ยังปรากฏคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอีกมากมายด้วยเช่นกัน คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในล้านนาถูกจารไว้ในใบลาน จากผลการสำรวจของนักวิชาการล้านนาในทศวรรษที่ผ่านมา ทราบคัมภีร์ใบลานในล้านนามีจำนวนหลายแสนผูก^๑ คัมภีร์ทางพุทธศาสนาเหล่านี้ล้วนถูกจารขึ้นด้วยอักษรธรรมล้านนา หรือที่ในภาษาถิ่นเรียกว่า “ตัวเมือง” และเรียกคัมภีร์ใบลานว่า “ธัมม์” หรือ “ธัมม์ใบลาน” ปรากฏการจดจารเรื่องราวอยู่หลายประเภท เช่น วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ กฎหมาย คำสอน ตำรายา คำร้องประกอบพิธีกรรม ฯลฯ นอกจากนี้ยังปรากฏคัมภีร์ที่ถูกจารขึ้นเป็นภาษาบาลีอีกมากมาย เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ จักรวาลทีปนี จามเทวีวงศ์ สัทธังคณิทาน รัตนพิมพวงศ์ รวมไปถึงบทสวดที่สำคัญๆ ที่ยึดถือและใช้กันมาถึงในปัจจุบัน

^๑ ในล้านนามีประเพณี “ทานธัมม์” ซึ่งจะมีการจารคัมภีร์ใบลานเรื่องต่างๆถวายไว้กับวัด จึงทำให้คัมภีร์ใบลานมีจำนวนมากขึ้นทุกปี ในแต่ละวัดที่เป็นวัดเก่าแก่จะมี “หีบธัมม์” หรือ หีบพระธรรม ไว้เก็บรักษาคัมภีร์ใบลาน จากที่สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้สำรวจและบันทึกเป็นภาพเป็นไมโครฟิล์มไว้แล้วมีด้วยกันทั้งสิ้นกว่าหนึ่งหมื่นผูก ดูเพิ่มเติมใน รายชื่อไมโครฟิล์มเอกสารโบราณ ของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อย่างเช่นบทสวดบาลี อุปตสันติ หรือ มหาสันติงหลวง และ คาถา “ชัยเบงขร”^๒ หรือ ชินบัญชร คัมภีร์และบทสวดคาถาภาษาบาลีเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกฉานภาษาบาลีของพระสงฆ์ ล้านนาในอดีตได้เป็นอย่างดี และเป็นผลเริ่มต้นหรือปัจจัยหนึ่งที่น่าสนับสนุนให้เกิดการสังคายนา พระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐)

หนึ่งในคัมภีร์ที่มีความสำคัญและน่าสนใจที่สุดนั้นได้แก่ ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งถูกแปลเป็น ภาษาไทยกลางหรือภาษาไทยปัจจุบันและพิมพ์เผยแพร่อยู่สองสำนวนด้วยกันคือ (๑) สำนวนที่แปล โดย พระยาพจนานุกรม (แปลในสมัยรัชกาลที่ ๑) (๒) สำนวนที่แปลโดย ศาสตราจารย์แสง มนวิฑูล (แปล พ.ศ. ๒๕๐๑) โดยสำนวนของศาสตราจารย์แสง มนวิฑูล ถูกอ้างถึงอย่างแพร่หลายในวงวิชาการ เพราะถือว่าเป็นการแปลที่มีความผิดพลาดน้อยที่สุด

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องพุทธศาสนาในล้านนา แต่งขึ้นในราว พุทธศตวรรษที่ ๒๑ โดยพระสงฆ์ชาวล้านนามว่า พระรัตนปัญญาเถร ถือเป็นเอกสารที่สำคัญยิ่งต่อ การศึกษาภาษาบาลีและในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยราชวงศ์มังรายตอนปลาย จึงถูกใช้อย่างแพร่หลายในวงวิชาการประวัติศาสตร์ล้านนา เพราะสามารถใช้เป็นเครื่องมือตรวจสอบ ความถูกต้องแม่นยำของเอกสารโบราณที่มีการคัดลอกกันมาจากรุ่นสู่รุ่นหรือที่รู้จักกันในนาม “ตำนาน” “พื้น” หรือ “พื้นเมือง” ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามคัมภีร์เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์นี้มีความสำคัญต่อการศึกษาในหลายแง่มุม อาทิ ประวัติของศาสนสถานและศาสนวัตถุ เป็นต้น

ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ได้มีการกล่าวถึงการสร้างงานพุทธศิลป์หลากหลายรูปแบบ ตลอดจนการทำนุบำรุงพุทธศาสนาของพระเจ้าแผ่นดินล้านนา โดยมีการกล่าวถึงการบูรณะซ่อมแซม พุทธศาสนสถานหรืองานพุทธศิลป์ที่พระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนได้สร้างไว้ เช่นพระพุทธรูปสำริด องค์สำคัญของชาวเชียงใหม่อีกองค์หนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า “พระเจ้าเก้าตื้อ” ประดิษฐานที่วัดสวนดอกใน ปัจจุบัน งานพุทธศิลป์ที่ปรากฏการกล่าวถึงในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ มีความหลากหลาย ซึ่งหากยึด ตามกันจำแนกงานศิลปกรรมล้านนาของนักวิชาการปัจจุบันถือว่ามีกล่าวถึงครบทั้งสามประเภท คือ มีทั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม แต่เนื่องจากยังไม่มีนักวิชาการท่านใดศึกษา และรวบรวมงานพุทธศิลปกรรมทั้งหมดที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจและ เป็นที่มาของการทำวิจัยครั้งนี้

^๒ ชัยเบงขร หรือ ชินบัญชร แต่งโดยพระนักปราชญ์ชาวล้านนาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ ดูเพิ่มเติม ใน เพ็ญสุภา สุขคตะใจอินทร์, ๒๕๕๕, ไชยปริศนา ไกรจนา “คาถาชินบัญชร”, มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันศุกร์ที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๕ ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๑๖๓๙ หน้า ๗๖.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพุทธศิลปกรรมล้านนาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ชินกาลมาลีปกรณ์มีประวัติความเป็นมาและเนื้อหาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ พุทธศิลปกรรมล้านนาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์มีอะไรบ้าง
- ๑.๓.๓ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ในพื้นที่ต่างๆ ทางแถบภาคเหนือ นั้นมีปรากฏที่ไหนบ้าง

๑.๔ ขอบเขตการศึกษา

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

สำหรับข้อมูลเพื่องานศึกษาวิจัยครั้งนี้อาศัยหลักฐาน คือพระไตรปิฎกภาคภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ ชินกาลมาลีปกรณ์ที่แปลโดย แสง มนวิฑูร และผู้วิจัยจะศึกษาค้นคว้างานวิจัยและงานเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้งานวิจัยนี้สมบูรณ์มากขึ้น

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะเน้นศึกษาประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ รวมถึงประวัติการสร้างพุทธศิลป์ที่ระบุไว้ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ และการออกสำรวจพื้นที่การสร้างพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจพุทธศิลป์ที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์มากยิ่งขึ้น

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ชินกาลมาลีปกรณ์ หมายถึง คัมภีร์ที่กล่าวถึงกาลของพระพุทธเจ้าโดยเรียบเรียงอย่างมีระเบียบ รจนาโดยพระสงฆ์ชาวล้านนามว่า พระรัตนปัญญาเถร ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๑.๕.๒ วิเคราะห์พุทธศิลป์ หมายถึง งานที่เกี่ยวกับพุทธศิลป์ เช่น งานจิตรกรรม ปฏิมารกรรม และสถาปัตยกรรมที่กล่าวไว้ในชินกาลมาลีปกรณ์

๑.๖ ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ หนังสือ

๑. **คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์** ถูกใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ล้านนามาหลายทศวรรษแล้ว เนื่องจากเป็นเอกสารที่เขียนขึ้นร่วมสมัยกับที่อาณาจักรล้านนายังไม่ล่มสลายลง อย่างไรก็ตามในแง่ของการศึกษาและการรวบรวมที่มาของงานศิลปกรรมหรืองานพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นั้นยังไม่ปรากฏในเชิงลึกมากนัก เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้ามีดังต่อไปนี้

๒. **อุดม รุ่งเรืองศรี** ได้ศึกษาเนื้อหาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เกี่ยวกับที่มา ความสำคัญ และคุณค่าของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ในด้านวรรณกรรม เสนอไว้ในหนังสือเรื่อง วรรณกรรมล้านนา^๓

๓. **อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว** ได้เสนอผลการศึกษาเรื่อง วัดร้างในเวียงเชียงใหม่โดยออกสำรวจวัดโบราณในเวียงเชียงใหม่โดยใช้เอกสารโบราณที่ใช้ชื่อว่า “รายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่” เป็นเครื่องมือในการค้นหาที่ตั้งของวัดโบราณต่างๆ และใช้คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์อ้างอิงประวัติของวัดโบราณคือ วัดป่าแดงหลวง วัดเวฬุวัน^๔

๔. **สุรพล คำรืห์กุล** ใช้คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ค้นคว้าที่มาประวัติการสร้างและการบูรณะเจดีย์หลวงและเจดีย์วัดหัวข่วงหรือ วัดแสนเมืองมาหลวงในปัจจุบัน ไว้ในหนังสือเรื่อง แผ่นดินล้านนา^๕

๕. **จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา** ได้ศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในเมืองเชียงใหม่รวมไปถึงประวัติความเป็นมาของเจดีย์บางองค์ที่ได้จากคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ไว้ในหนังสือเรื่อง พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่^๖

๖. **อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว** เสนอผลการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเรื่อง พระพุทธรูปในล้านนา ใช้คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์สืบค้นประวัติความเป็นมาของ พระแก้วจันทร์ พระแก้วมรกต พระเจ้าแช่ขอม พระยืนวัดพระยืน พระเจ้าเก้าตื้อ พระสิงห์^๗

๗. **ศักดิ์ชัย สายสิงห์** เสนอหนังสือประวัติศาสตร์ศิลปะชื่อ ศิลปะล้านนา วิเคราะห์รูปแบบศิลปะล้านนา และได้ใช้คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์อ้างอิงที่มาของงานศิลปกรรมล้านนาได้แก่

^๓ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๘).

^๔ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, วัดร้างในเวียงเชียงใหม่, (กรุงเทพมหานคร: โอเอสพริ้นตริงเฮ้าส์, ๒๕๓๙).

^๕ สุรพล คำรืห์กุล, แผ่นดินล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๙).

^๖ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, (เชียงใหม่: วรรณรักษ์, ๒๕๔๑).

^๗ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, (เชียงใหม่: นครพิงค์การพิมพ์, ๒๕๕๔).

เจดีย์ทรงดอกบัวตูม วัดสวนดอก เจดีย์วัดพระธาตุหริภุญไชย เจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ กู่พระเจ้าติโลกราชวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ พระสิงห์ พระแก้วมรกต พระอัฐารส พระเจ้าแก้วตื้อ^๘

๘. เสฐียรโกเศศ ได้บรรยายบริบทของพระสงฆ์กับการศึกษาในอดีตว่า เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบรรพชาแล้วก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์เพื่อสืบต่อพระศาสนา ถ้าบวชอยู่นานหน่อยต้องช่วยงานของวัด เช่น ซ่อมแซมเสนาสนะของวัดบ้าง การเสียนบ้าง การหมอบ้าง ทำจนมีความชำนาญ เมื่อสึกออกมาก็กลายเป็นอาชีพติดตัวไป

๙. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมเป็นผลของการสั่งสมของสิ่งก่อสร้างสรรค์และภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคม หมายรวมถึงชีวิตความเป็นอยู่ทั้งหมดของสังคมทั้งจิตใจของคน ค่านิยม ระบบคุณค่าทางจิตใจ คุณธรรม แนวความคิด และลักษณะความสัมพันธ์ของมนุษย์ ประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาที่ช่วยให้มนุษย์อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้^๙

๑๐. พระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺณาสิริ) ได้กล่าวเกี่ยวกับกิจการสงฆ์และพระศาสนาในด้านสาธารณูปการของวัด แบ่งได้ ๓ เรื่อง คือ ก) การบูรณะและพัฒนาวัดเพื่อบำรุงรักษาวัดให้เป็นที่ยอวยประโยชน์แก่ประชาชน ข) การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ค) การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัดภายในวัดให้เรียบร้อยดีงาม^{๑๐}

๑๑. พระครูวิสิฐนนทวุฒิ ได้ศึกษาแผนการพัฒนาวัดพระธาตุแช่แห้ง พบว่าวัดพระธาตุแช่แห้งเป็นวัดที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาและของจังหวัดน่าน ในปี๒๕๔๔ได้เริ่มต้นในการพัฒนาวัดซึ่งเป็นดำริของคณะสงฆ์จังหวัดน่านรวมทั้งส่วนราชการพ่อค้าประชาชนที่ให้การสนับสนุนในการพัฒนาเมืองน่านให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเจริญก้าวหน้าในการพัฒนาวัดในทุกๆด้านวัดพระธาตุแช่แห้ง จึงได้จัดส่วนงานทุกส่วนให้เป็นระบบและพัฒนาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๑}

๑๒. กรมศิลปากร ศึกษาประวัติความเป็นมาของการเกิดขึ้นของศาสนสถานในพุทธศาสนาจากอินเดียในสมัยพุทธกาลวิวัฒนาการและการกำเนิดพุทธสถานโดยศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมที่ปรากฏในพุทธสถานที่เหลือตกทอดมาถึงยุคปัจจุบันตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณในยุคพุทธกาลและหลังพุทธกาล ในสมัยราชวงศ์โมริยะในพุทธศตวรรษที่ ๓ จนถึงสมัยราชวงศ์

^๘ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๖).

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน, ๒๕๕๐).

^{๑๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๘).

^{๑๑} พระครูวิสิฐนนทวุฒิ, แผนพัฒนาพระธาตุแช่แห้ง, (ม.ป.พ.: ๒๕๕๒), เอกสารอัดสำเนา.

ปาละเสนาะราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ อันเป็นยุคสุดท้ายของพุทธศาสนาในอินเดีย โดยส่วนสำคัญที่สุดคือ พุทธสถานที่พบในประเทศไทย ซึ่งกล่าวถึงโดยการอ้างอิงจากหลักฐานทางโบราณคดี และศิลปกรรมเป็นหลัก^{๑๒}

๑๓. ประสงค์ เที่ยมอนันต์ ได้อธิบายการควบคุมสภาพแวดล้อมว่า สภาพแวดล้อมระยะใกล้ที่อยู่ในเขต โบราณสถานหรือแหล่งศิลปกรรมอาจกำกับดูแลได้โดยการออกแบบผังบริเวณ พร้อมกับการจัดภูมิทัศน์ ส่วนสภาพแวดล้อมระยะไกลที่อยู่นอกเขตโบราณสถานและใกล้กัน ใช้วิธีการควบคุมสภาพแวดล้อม โดยการสร้างความเข้าใจหรือการใช้ข้อบังคับกฎหมาย ทั้งมุ่งให้ปฏิบัติในสิ่งที่ต้องการและห้ามไม่ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ต้องการให้ปฏิบัติตามมาตรการต่างๆ มีทั้งการยินยอม การบังคับ การสนับสนุน การเร่งรัด ดังนั้นการควบคุมสภาพแวดล้อมควรเริ่มต้น ด้วยการสร้างจิตสำนึกของประชาชน^{๑๓}

๑๔. พิสิฐ เจริญวงศ์ กล่าวถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม มีทั้งของเก่าจากอดีตเป็นมรดกที่หลงเหลือถึงคนรุ่นหลังและของใหม่ที่สร้างขึ้น ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นสิ่งของสำคัญที่จะจัดการให้ถูกต้อง ก็ต้องศึกษาว่าอะไรเป็นอะไร จะใช้แนวทางอย่างไร กล่าวคือ สมบัติวัฒนธรรมที่เป็น “มรดก” นั้นเปลี่ยน “บทบาทหน้าที่” ไปเกือบหมดแล้วต้องอนุรักษ์และสงวนให้คงเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้แล้วนำมาใช้ประโยชน์โดยไม่ให้เสื่อมสภาพเร็วกว่าที่ควร ส่วนที่เป็นของใหม่ก็ต้องพัฒนาไม่ให้หยุดอยู่กับที่ ฉะนั้น การอนุรักษ์และพัฒนาจึงเป็นของคู่กันเพราะได้ทั้งอดีตและปัจจุบันถ้าอนุรักษ์อย่างเดียวเรามีแต่อดีตและพัฒนาอย่างเดียวโดยไม่อนุรักษ์เราจะมีแต่ปัจจุบันก็สำคัญทั้งคู่และเราก็มีทั้งสองอย่างอยู่แล้วจึงควรจัดการให้ทรัพยากรต่างสมัยทั้งสองเกื้อกูลกันทำให้ประโยชน์ให้กับประเทศเป็นสองเท่าทวีคูณ^{๑๔}

๑๕. วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ ได้ศึกษาการศึกษาวิหารล้านนาวิหารในเชิงสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาว่าเป็นอุบายเพื่อให้ผู้พบเห็นได้ตีความหมายและปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนาเพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดคือนิพพานโดยสัญลักษณ์ที่เป็นองค์ประกอบของวิหารล้านนาสร้างขึ้นมาจากวรรณกรรมทางศาสนา คือไตรภูมิจักรวาล จักรวาลที่ป็นโดยวิหารมักแสดงเรื่องราวของภูมิจักรวาลมีส่วนของเขาพระสุเมรุเขาสัตตบริภัณฑ์ ผ่านโขงพระพุทธรูปในวิหารปราสาทเพื่อบนหลังคาวิหารการ

^{๑๒} กรมศิลปากร, **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓).

^{๑๓} ประสงค์ เที่ยมอนันต์, **บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน NGO ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม**, เอกสารประกอบการสัมมนาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย, (ม.ป.พ.: ๒๕๓๗).

^{๑๔} พิสิฐ เจริญวงศ์, **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: อาทิตยรายสัปดาห์, ๒๕๕๐).

จำลองเขาสดตบรีกัณฑ์ผ่านสดตบรีกัณฑ์ที่จุดเทียนด้านหน้าพระพุทธรูปเรื่องราวของป่าหิมพานต์ ถ่ายทอดผ่านลวดลายประดับตกแต่งวิหาร เช่น หน้าบันเสา แผลงแล เป็นต้น^{๑๕}

๑๖. วิลาวรรณย์ เศวตเศรณี ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์ลัทธิศาสนาพุทธศิลป์ว่า จังหวัดเชียงใหม่เป็นจังหวัดที่มีความสำคัญในหลายด้าน ทั้งทางประวัติศาสตร์สังคม และ วัฒนธรรมโดยอดีตเชียงใหม่เป็นอาณาจักรที่มีความมั่งคั่งทางด้านศิลปวัฒนธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่บรรพชนได้สรรสร้างและสืบทอดมาจากอดีตโดยมีเรื่องราวของคติทางศาสนา หรือรูปแบบทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปกรรม เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ นับแต่พญามังรายทรงสร้างเมืองและพัฒนาจนกลายเป็นเมืองต้นแบบของงานศิลปกรรมในดินแดนล้านนาและบริเวณใกล้เคียง มีการแต่งคัมภีร์ มีการสร้างศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากท้องถิ่นของประเทศจวบจนปัจจุบัน^{๑๖}

๑๗. สมพงศ์ เกษมสิน ได้ให้ความหมายของการบริหารว่า การใช้ศาสตร์และศิลปะนำเอาทรัพยากรการบริหารมาประกอบการตามกระบวนการบริหารให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและกระบวนการบริหารที่มีขั้นตอนการปฏิบัติงานตามภารกิจให้สำเร็จ ซึ่งมีการกระทำหลายๆกิจกรรม โดยการกระทำต่างๆ ดำเนินต่อเนื่องกันไปและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าการกระทำหรือตัวกระทำส่วนใดส่วนหนึ่งบกพร่องหรือเลื้อมทรมไม่ประสานสัมพันธ์กันการบริหารก็อาจไม่มีประสิทธิภาพได้^{๑๗}

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยพบว่า พุทธสถานและงานศิลปกรรม เป็นวัฒนธรรมเป็น การสั่งสมงานสร้างสรรค์จากภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา พระสงฆ์และคนในชุมชนควรมีการบูรณะดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัดให้คงเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้นปัจจัยที่สำคัญที่สุด คือการให้ความรู้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน การรวมพลังความคิด พลังแรงงานเพื่อที่จะบำรุงรักษาวัดและพุทธศิลปกรรมภายในวัด ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๑.๖.๒ ประเภทงานวิจัย

๑. พระมหาอุดม ปณฺญาโก ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เชิงสุนทรียศาสตร์: ศึกษาเฉพาะกรณีพระพุทธรูปสมัยอยุธยา” พบว่าการเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น จะมีการเผยแพร่หลักธรรมโดยตรงถึงพุทธบริษัท ซึ่งพระพุทธรูปคือใช้พุทธวิธีการสอนที่หลากหลายสอนจากรูปธรรมไปสู่นามธรรมที่สามารถสัมผัสและต้องได้หรืออยู่ในวิถีชีวิตของบุคคล

^{๑๕} วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, **วิหารล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๔).

^{๑๖} วิลาวรรณย์ เศวตเศรณี, **การอนุรักษ์และการจัดการพุทธศิลป์**, (เชียงใหม่: เชียงใหม่นิวส์, ๒๕๕๖).

^{๑๗} สมพงศ์ เกษมสิน, **สารานุกรมการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗).

คณะนั้นๆ โดยส่วนใหญ่จะมีวัดเป็นสถานที่ฟังและปฏิบัติธรรม ต่อมาหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พุทธบริษัทได้นำหลักธรรมของพระพุทธองค์ออกไปประกาศยังสถานที่ต่างๆ นอกจากจะใช้วิธีการแสดงธรรมแล้ว ยังใช้พุทธศิลป์ที่ประกอบด้วยสถาปัตยกรรม ได้แก่ โบสถ์วิหารสถูปประติมากรรม เช่นพระพุทธรูปปางต่างๆ เมืองสวรรค์เมืองนรก ส่วนจิตรกรรมฝาผนัง เช่น รูปภาพพุทธประวัติฉากเรื่องราวต่างๆ ในอดีตชาติของพระพุทธองค์ อันเนื่องมาจากคติธรรมความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในเรื่องหลักกรรมและกฎแห่งกรรม^{๑๘}

๒. พระมหาสุเทพ ผิวเผือด ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและชุมชนศึกษาเฉพาะกรณีวัดไผ่โรงวัวตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี” สรุปว่า การสร้างสมเด็จพระพุทธโคดมไว้นี้เสมือนหนึ่งสร้างดวงอาทิตย์ขึ้นส่องโลก ย่อมสว่างไปทั่วพุทธมณฑลฯ พระองค์ตรัสว่า “การประกาศพระศาสนาด้วยคำแนะนำคำสอนโดยธรรมพระสาวกทั้งหลายได้ประกาศกันมากอยู่แล้ว เราขอประกาศพระศาสนาทางวัตถุบ้าง การสร้างพระพุทธองค์ขึ้นมาทำให้นักแสวงบุญบังเกิดปิติปราโมทย์ได้ง่ายดาย นึกเมื่อไรเห็นเมื่อไรได้บุญทุกครั้งไป จะยืนเดินนั่งนอนก็ตามซึ่งเป็นแหล่งให้บังเกิดบุญกุศลโดยแท้”^{๑๙}

๓. พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ (บุญขึ้น ฐตมโม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทราย :กรณีศึกษาพิพิธภัณฑสถานเวียงพยาว (วัดลี)” พบว่า การสร้างประติมากรรมหินทรายที่เกิดจากภูมิปัญญาของช่างพะเยา ทำให้เกิดมีสกุลช่างพะเยาที่มีลักษณะความโดดเด่นในด้านศิลปะซึ่งโบราณวัตถุพุทธประติมากรรมหินทรายมีอายุเก่าแก่ประมาณราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐- ๒๑ เพราะเวียงพยาวเป็นแหล่งหินทรายมากมายประกอบการใช้หินทรายแกะเป็นพุทธประติมากรรมแสดงถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าของช่างและผู้สร้างถวาย แนวคิดในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานเวียงพยาว (วัดลี) จุดเริ่มต้นจากพระครูอนุรักษ์บุรณันท์เจ้าอาวาสวัดลี เจ้าคณะอำเภอเมืองพะเยา เป็นผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพะเยาและได้เก็บสะสมอนุรักษ์โบราณวัตถุศิลปวัตถุที่ถูกทอดทิ้งตามวัดร้างต่างๆ ที่ถูกทอดทิ้งและถูกทำลายจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของประชาชน โดยพระครูอนุรักษ์บุรณันท์ ได้เริ่มเก็บรวบรวมโบราณวัตถุพุทธประติมากรรมหินทรายไว้ในวัดลี กองรวมกันเอาไว้มากมาย เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดพะเยา นายธนเศก อัสวานุวัตรได้มา

^{๑๘} พระมหาอุดม ปณณาโก, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์: ศึกษากรณีเฉพาะพระพุทธรูปเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๑๙} พระมหาสุเทพ ผิวเผือด, “ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและชุมชนศึกษาเฉพาะกรณีวัดไผ่โรงวัวตำบลบางตาเถรอำเภอสองพี่น้องจังหวัดสุพรรณบุรี”, *วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕).

เห็นโบราณวัตถุและพุทธประติมากรรมหินทราย จึงปรารถนาว่าควรหางบประมาณจัดเก็บโบราณวัตถุพุทธประติมากรรมหินทรายนี้ไว้ ให้นุชนรุ่นหลังได้ศึกษา จึงอนุมัติงบประมาณสนับสนุนในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานเวียงพาวขึ้น โบราณวัตถุพุทธประติมากรรมหินทรายชิ้นแรกก็ถือว่าการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทรายระดับหนึ่ง ที่ไม่ได้ถูกทิ้งและถูกขโมยไป เมื่อทางวัดลีได้รับการสนับสนุนงบประมาณ ในส่วนภาคเอกชนและรัฐบาลจึงได้มีการจัดเก็บอย่างเป็นหมวดหมู่รักษาอย่างถูกวิธีตามหลักวิชาการ นอกจากนั้น ยังได้จัดให้มีการแสดงนิทรรศการ เพื่อให้มีการศึกษาเรียนรู้แก่ผู้สนใจและมีการอบรมให้ชาวบ้านวัดลีได้เป็นภาคีและให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในรูปแบบของคณะกรรมการดูแลรักษาพิพิธภัณฑสถานเวียงพาว (วัดลี)^{๒๐}

๔. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “ทศบาร์มีในพุทธศาสนาเถรวาท” ได้กล่าวถึงภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติไว้ตอนหนึ่ง ว่า “พระอารามต่างๆ ในประเทศไทย ที่มีภาพเขียนบนฝาผนังมีอยู่มาก พระอุโบสถที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา มักจะมีภาพแสดงเรื่องไตรภูมิ มีสวรรค์ชั้นต่างๆ และภูมิอื่นๆ อยู่ทางด้านหุ้มกลองหลังพระปฏิมา ด้านหน้าพระปฏิมานิยมทำภาพมารวิชัย ส่วนด้านข้างมักจะเป็นภาพเล่าเรื่องต่างๆ เป็นภาพพุทธประวัติบ้าง ภาพชาดกบ้างภาพวรรณคดีบ้าง ที่มีมากที่สุด คือ ภาพทศชาติ ซึ่งแสดงถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่างๆ ภาพเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นภาพสำหรับประกอบคำสอนของพระสงฆ์ ซึ่งมักจะใช้เรื่องชาดกเป็นเรื่องราวในการแสดงพระธรรมเทศนา ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพประกอบไปด้วยและจะได้มีความซาบซึ้งในรสพระธรรมยิ่งขึ้น^{๒๑}

๕. ประทีป ชุมพล ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “จิตรกรรมฝาผนังภาคกลาง: ศึกษากรณีความสัมพันธ์กับวรรณคดีและอิทธิพลที่มีต่อความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม” พบว่า ชาดกมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของบุคคลที่นับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ต่อมานิยมนำเอาเรื่องราวในชาดกต่างๆ มาวาดเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยเฉพาะทศชาติชาดกเรื่องเวสสันดรชาดก คนไทยนิยมฟังกันมาก ส่วนสุวรรณสามชาดกแม้จะมีผู้เรียบเรียงออกเผยแพร่ต่อสาธารณชน แต่ยังไม่มีการศึกษาวิจัยในแง่มุมต่างๆ ทั้งๆ ที่เป็นชาดกที่สอนคนให้มีความกตัญญู

^{๒๐} พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ (บุญขึ้น จิตฺตโม), “ศึกษากระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทราย: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑสถานเวียงพาว (วัดลี)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๒๑} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, “ทศบาร์มีในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

กตเวทีและมีเมตตาต่อกัน ฉะนั้นการศึกษาเรื่องราวชาดกนี้จะทำให้เราเข้าใจในเรื่องราวนี้มากยิ่งขึ้น ทำให้มองเห็นคุณค่าของหลักธรรมและอิทธิพลที่มีต่อสังคมไทยได้เป็นอย่างดี ^{๒๒}

จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมพุทธศิลปกรรมภายในวัดในล้านนา พบว่าการวางแผนและการจัดองค์กรให้สามารถดำเนินกิจการต่างๆ ได้ตามวัตถุประสงค์ที่ทางวัดและองค์กรนั้นได้ตั้งไว้ แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมพุทธศิลปกรรมนี้ยังรวมถึงการจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการและการควบคุมการทำงาน เพื่อให้กิจการของวัดดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดและคุ้มค่ากับทรัพยากรอันล้ำค่าที่ประดับตกแต่งพุทธสถานที่มีอยู่ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้โดยอยู่บนพื้นฐานของปัจจัยในการจัดการสิ่งแวดล้อมพุทธศิลปกรรมของเจ้าอาวาสเป็นสำคัญ

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนดังนี้

๑.๗.๑ สืบค้นประวัติความเป็นมาของงานพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ และที่มาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์อย่างละเอียด โดยใช้สำนวนที่แปลโดย ศาสตราจารย์แสง มนวิthur ฉบับที่พิมพ์เป็นอนุสรณ์ แต่ นายกี นิมนานเหมินทร์ พ.ศ. ๒๕๐๑ ที่กรมศิลปากรเป็นผู้จัดพิมพ์เผยแพร่ เนื่องจากเห็นว่าเป็นสำนวนแปลที่มีความถูกต้องแม่นยำและได้รับการยอมรับจากนักวิชาการในปัจจุบัน

ดังได้กล่าวมาแล้วในการสืบค้นประวัติความเป็นมานั้น ผู้วิจัยจะนำเสนองานพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ไปพร้อมกับการจำแนกหมวดหมู่งานพุทธศิลป์ตามการจำแนกงานศิลปกรรมล้านนา

๑.๗.๒ สรรวจเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการลงพื้นที่เก็บข้อมูลหลักฐานงานพุทธศิลป์ล้านนา ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียง โดยผู้วิจัยจะบันทึกภาพงานพุทธศิลป์แล้วนำมาประกอบผลการศึกษาในบทที่ ๕

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๘.๑ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของชินกาลมาลีปกรณ์

๘.๒ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของพุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

๘.๓ ทำให้เกิดผลการศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

^{๒๒} ประทีปชุมพล, จิตรกรรมฝาผนังภาคกลาง: ศึกษากรณีความสัมพันธ์กับวรรณคดีและอิทธิพลที่มี
ความเชื่อประเพณีและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๓๙).

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

๒.๑ ความเป็นมาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

วรรณกรรมศาสนาในล้านนามีพระเถรจารย์หลายรูปได้รจนา เช่น พระรัตนปัญญาเถรระรจนา ชินกาลมาลีปกรณ์ เริ่มรจนาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ ในพรรษาที่ ๒๓ ของพระรัตนปัญญา รัชสมัยพระเมืองแก้ว เนื้อเรื่องกล่าวถึงกาลของพระพุทธเจ้า โดยเรียบเรียงอย่างมีระเบียบ จึงได้ชื่อว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ รจนาก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้โดยพิสดาร ว่าด้วยพุทธกิจว่าทรงทำอะไรประทับอยู่ที่ไหน จนกระทั่งดับขันธปรินิพพาน กาทำสังคายนาครั้งต่างๆ การจำแนกพระบรมธาตุ การเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังประเทศต่างๆ ให้เวลาและสถานที่อย่างชัดเจน บอกกำหนดปีโดยครบถ้วน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประวัติของบุคคลและสถานที่ของเมืองสำคัญ คือ เชียงแสน เชียงราย ลำพูน และเชียงใหม่ รจนาเสร็จสมบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๑ มีความยาว ๑๔ ผูก กับ ๑๔ ลาน วรรณกรรมบาลีเล่มนี้ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ล้านนาที่ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงได้เป็นอย่างดี และเป็นที่เชื่อถือตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งผู้รจนาก็ได้แสดงความมุ่งหมายในการแต่งไว้อย่างละเอียด สมกับที่เป็นผลงานชิ้นสำคัญ

ชินกาลมาลีปกรณ์ นับเป็นผลงานชิ้นเอกของนักปราชญ์ชาวล้านนา ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาอื่นๆ มากมายหลายภาษา รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตถึง ๕ ท่าน ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยกลาง ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกเป็นครั้งแรกในงานพระศพของพระราชนวาศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ต่อมา เสฐียร พันธรัณย์ ได้แปลเป็นภาษาไทยเป็นครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ใช้ชื่อว่า ชินกาลมาลี^๑ และในราว พ.ศ. ๒๕๐๐ แสง มนวิฑูร ได้แปลเป็นภาษาไทยขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ มีเชิงอรรถ อธิบายความให้เข้าใจง่ายขึ้น^๒

การแปลเป็นภาษาต่างประเทศเริ่มด้วย ยอร์ช เซเดส์ แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส โดยตีพิมพ์คู่กับภาษาบาลี ลงในวารสารวิชาการของฝรั่งเศสติดต่อกัน ๖ ฉบับ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ สมาคมบาลีปกรณ์ ลอนดอน ประเทศอังกฤษ ได้พิมพ์เป็นภาษาบาลีด้วยอักษรโรมัน ต่อมาก็ได้พิมพ์เป็น

^๑ พระรัตนปัญญาเถร, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: รำไทยเพรส จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐

^๒ เสฐียร พันธรัณย์, ศาสนาโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๑..), หน้า ๒๓.

ภาษาอังกฤษด้วย ในประเทศลังกา พระภิกษุชื่อพุทธทศก็ได้แปลเป็นภาษาสิงหล พิมพ์คู่กับภาษาบาลี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงนับได้ว่าเป็นวรรณคดีล้านนาที่ได้รับการแปลและพิมพ์เผยแพร่มากที่สุด ชินกาลมาลีปกรณ์ จึงเสมือนเป็นคู่มือที่นักศึกษาวาดต่างประเทศได้ใช้เป็นหลักในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทย^๓ มานานแล้ว

เป็นที่รู้จักเมื่อกรมศิลปากรได้มอบให้ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิthur แปลจากต้นฉบับบาลีฉบับเดียวกันที่ใช้แปลครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ แปลอีกครั้งที่ ๒ โดยเรียกชื่อตามต้นฉบับบาลีว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ โดยใช้ชื่อนี้ในการจัดพิมพ์ทั้งนี้ได้มีการนำต้นฉบับบาลีและสำนวนการแปลทั้ง ๒ ครั้งมาพิมพ์รวมไว้ด้วยกัน^๔ ลักษณะในการรจนาคัมภีร์ ด้าน

ด้านประวัติศาสตร์ พุทธศาสนาในล้านนา ยุค ๔๐๐ กว่าปี พระรัตนปัญญาเถระได้ประพันธ์เกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้าก่อนที่ตรัสรู้ในลักษณะพิสดารโดยกล่าวถึงพระพุทธกรณียกิจ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับจนกระทั่งดับขันธเข้าสู่นิพพาน การเผยแพร่พระพุทธศาสนา การทำสังคายนาครั้งต่างๆ การจำแนกพระบรมสารีริกธาตุ การขยายพุทธศาสนาไปประดิษฐานในประเทศต่างๆ ตั้งแต่ประเทศอินเดีย เนปาล ศรีลังกา พม่า และไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเผยแพร่พุทธศาสนาในล้านนาได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง พะเยาและน่าน ซึ่งวรรณกรรมนี้มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับการสร้างบ้านเมืองและกษัตริย์ที่ต้องมีอำนาจบุญบารมี เป็นที่เทิดทูนของประชาชน รวมถึงการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยการสนับสนุนและส่งเสริมพุทธศาสนาในลักษณะของการปกครองของคณะสงฆ์ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างและอนุรักษ์โบราณสถาน สถาปัตยกรรม และเผยแพร่พุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไปในล้านนาไทย นับเป็นตำนานภาษาบาลีรุ่นเก่าตำนานหนึ่ง กล่าวถึงกาลพระพุทธเจ้าโดยเรียบเรียงอย่างเป็นระเบียบภาคแรก เริ่มกล่าวการที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าเรื่อยมาจนถึงเรื่องอวิหะฐนิทาน เรื่องอัครสาวกนิพพาน พุทธปรินิพพาน เรื่องพระบรมสารีริกธาตุ เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องการสังคายนาต่างๆ เรื่องการที่พระพุทธศาสนาไปเจริญในลังกาทวิปและไปจบที่พระพุทธโฆสาจารย์ไปลังกา ส่วนภาคที่สองต่อมา คือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนา ผู้รจนาได้แยกเป็นสัดส่วน คือเรื่องสร้างเมืองหริภุญชัย, เรื่องก่อนมหาเจดีย์เมืองหริภุญชัย (หริภุญชัย-ลำพูน), เรื่องรัชสมัยของพระนางจัมมเทวี(จามเทวี), เรื่องลำดับกษัตริย์เมืองหริภุญชัย, เรื่องก่อนมหาเจดีย์เมืองหริภุญชัย, เรื่องมหาธาตุปรากฏขึ้นที่หริภุญชัย, เรื่องราชวงศ์พระเจ้าอาทิจ, เรื่องพญามังราย, เรื่องสุมนเถระได้พระธาตุ, เรื่องพระเจ้ากือนา, เรื่องพระสุมนเถระมาหริภุญชัย, เรื่องพระสืลปฎิมาหรือพระ

^๓ พระรัตนปัญญาเถระ, เรื่องเดียวกันหน้า ๘๐.

^๔ ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรม สมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒.

พุทธสังคีต, เรื่องก่อดุสิตวัดบุปผาราม, เรื่องศาสนาสิลมาสู่เมืองเชียงใหม่, เรื่องพระธาตุเจดีย์หลวง, เรื่องสมมติสมาของพระเจ้าติลก, เรื่องพระรัตนปฏิมา, เรื่องพระเจ้าติลก, เรื่องพระพุทธรูปใหญ่ในวัดบุปผาราม, เรื่องหล่อพระปฏิมาทองคำองค์ใหญ่, เรื่องสมมติสมาวัดมหาโพธาราม, เรื่องเสด็จไปเมืองเชียงแสน, เรื่องสิขีพุทธปฏิมา, เรื่องกาลก่อดิลาแลงหรืออุยชัย, เรื่องกาลแห่งพุทธศาสนานิกายสิลรุ่งเรือง, เรื่องกาลบังเกิดช้าง, เรื่องพระพุทธรูปแก่นจันทร์, เรื่องตำนานพระพุทธรูปแก่นจันทร์, เรื่องพรรณนาความตอนจบ, รวมเป็นเรื่องต่างๆ ๒๘ เรื่อง^๕

ความรู้ในด้านต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา ความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา พุทธกิจของพระพุทธองค์ พุทธปริณิพพาน การทำสังคายนา พระบรมสารีริกธาตุในด้านประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบถึงความเป็นมาเป็นการสร้างเมืองหรืออุยชัย ประวัติศาสตร์สมัยล้านนา เช่น พญาเม็งราย พระเจ้ากือนา ด้านพระศาสนา ทำให้ทราบถึงการสร้างวัดและพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์ล้านนาในยุคราชวงศ์เม็งราย ที่ได้มีการกล่าวถึงการสร้างบ้านแปงเมืองให้เจริญเติบโต มีความแข็งแกร่งทั้งด้านทหาร การเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ ควบคู่กับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยมีกษัตริย์ราชวงศ์เม็งราย คือ พระเจ้ากือนา ได้ส่งราชทูตไปขอพระสุมนเถระจากสุโขทัยเพื่อสืบศาสนาในเชียงใหม่ เมื่อประมาณปี พ.ศ.๑๘๑๒ และพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ที่สืบเนื่องจากพระสุมนเถระดังกล่าว ก็เจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มมีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นอีกหลายวัดและได้มีทำนุบำรุงการศึกษาของพระสงฆ์อย่างจริงจังจนสามารถดำเนินการสังคายนาพระไตรปิฎกและยังได้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากวัดพระธาตุลำปางหลวง (พ.ศ. ๑๙๗๙ – ๒๐๑๑) มาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๐๑๑ – ๒๐๔๖) อีกด้วย ในสมัยพระเมืองแก้ว พระสงฆ์ที่ทรงความรู้ก็ได้รจนาคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้หลายเรื่อง เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ของพระรัตนปัญญาเถระ เป็นต้น

ด้านการปกครองคณะสงฆ์ กล่าวถึงการเผยแพร่ศาสนาในพระพุทธศาสนา คือ นิกายอรัญญวาสีหรือนิกายรามัญวงศ์หรือนิกายลังกาวงศ์เก่าในสมัยพญาเกือนาและนิกายสิลหรือนิกายลังกาวงศ์ใหม่ในสมัยของพญาติโลกราชหรือพระเจ้าติโลกราช ซึ่งทั้งสองสมัยถือเป็นยุครุ่งเรืองของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในลักษณะที่แตกต่างกันและมีการดำรงอยู่ของโบราณสถานจนถึงปัจจุบัน ซึ่งความแตกต่างด้านการปกครองคณะสงฆ์นิกายอรัญญวาสี หรือนิกายรามัญวงศ์หรือนิกายลังกาวงศ์เก่าในสมัยพญาเกือนา คือ พระเจ้ากือนาทรงอาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัยมา เพื่อนำพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ไปสืบพระศาสนาในเชียงใหม่ ศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา โดยการประกอบสังฆกรรม อุปสมบทและสั่งสอนธรรมที่เมืองเชียงใหม่ โดยได้อุปสมบทกุลบุตรชาวเมือง

^๕ อุดม รุ่งเรืองศรี, **วรรณกรรมล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๐๖.

เชียงใหม่และชาวเมืองลำพูนเป็นจำนวนมากและสร้างราชอุทยานของพระองค์เป็นวัดบุปผารามมหาวิหาร เมื่อปีพ.ศ. ๑๙๑๕ แล้วอาราธนาพระสุมนเถระไปครองและสถาปนาเป็นพระสังฆราชพร้อมทั้งสร้างพระเจดีย์ขึ้นในวัดนี้ในปีพุทธศักราช ๑๙๑๗^๖

ต่อมาพระเจ้ากือนาโปรดให้สร้างพระเจดีย์ที่ยอดดอยสุเทพในปีพุทธศักราช ๑๙๒๙ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุที่พระสุมนเถระนำมาจากกรุงสุโขทัย ทำให้พระพุทธรศานาล้านนาได้รับการส่งเสริม เผยแพร่ให้เจริญรุ่งเรืองมากที่สุดอีกสมัยหนึ่ง เพราะมีสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของคณะสงฆ์ คือ วัดสวนดอก ซึ่งได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระธรรมวินัยแบบลังกาวงศ์ พระพุทธรศานาลัทธิลังกาวงศ์ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในหัวเมืองใกล้เคียงคือ เชียงราย เชียงของ เชียงแสน ลำพูน ลำปาง และพระสงฆ์จากสำนักต่างๆ ทั้งใกล้เคียงและไกลได้พากันมาศึกษาพระพุทธรศานาที่วัดบุปผาราม ทำให้วัดบุปผารามกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธรศานาล้านนาเชียงใหม่ตลอดระยะเวลาในช่วง ๒๑ ปีแห่งการครองราชย์ของพระเจ้ากือนา

สำหรับนิกายสีลหรือนิกายลังกาวงศ์ใหม่ ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช พระพุทธรศานาจัดได้ว่าเป็นสมัยที่เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในอาณาจักรล้านนา เนื่องจากพระองค์ทรงเลื่อมใสและทำนุบำรุงพระพุทธรศานาโดยเฉพาะคณะสงฆ์นิกายสีล ได้ทรงอาราธนาพระมหาเถรจากเมืองลำพูนมาจำพรรษาอยู่ที่วัดราชมณเฑียร และได้สถาปนาให้เป็นพระมหาสวามี และพระองค์ทรงผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดงมหาวิหาร พระองค์ทรงมีแนวความคิดที่จะรักษาพระพุทธรศานาให้บริสุทธิ์โดยมีพระไตรปิฎกอันบริสุทธิ์ ด้วยการอุปถัมภ์การจัดการสังคายนาคัมภีร์พระไตรปิฎกในพุทธศักราช ๒๐๒๐ที่วัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด นับเป็นครั้งแรกในดินแดนประเทศไทยและเป็นครั้งที่ ๘ ของโลก การสังคายนาพระไตรปิฎกนี้มีพระธรรมทินมหาเถระเจ้าอาวาสวัดป่าตาลน้อยเป็นประธานของที่ประชุมสงฆ์ในการจัดสังคายนา มีพระเถระและพระภิกษุอีกจำนวนมากเข้าร่วมการสังคายนา ล้วนเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและมีความแตกฉานในพระไตรปิฎก การรวบรวมชำระพระคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีให้ถูกต้องบริสุทธิ์ใช้เวลาประมาณ ๑ ปีจึงสำเร็จ ต่อมายึดถือเป็นหลักของคณะสงฆ์ทุกคณะล้านนาสืบต่อมา นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ทำนุบำรุงพระพุทธรศานาอีกมากมาย โดยการก่อสร้าง การบูรณะวัดวาอาราม และปูชนียสถานที่สำคัญในเชียงใหม่และนครลำพูน เช่น วัดเจ็ดยอด (วัดมหาโพธาราม) วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดป่าแดงมหาวิหาร เป็นต้น^๗ และทรงอันเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวงในเมืองเชียงใหม่เมื่อปีพุทธศักราช ๒๐๒๕ ทรงสร้าง

^๖ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: ไร่ไทยเพรส จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๖.

^๗ สรสวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๒.

เจดีย์หลวงและโปรดให้สร้างโลหะปราสาทหลังเล็กที่ซุ้มบนองค์ด้านเจดีย์ด้านตะวันออก เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตโดยเฉพาะ กล่าวได้ว่าในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่เริ่มต้นความเจริญสูงสุดของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาล้านนา มีพระภิกษุชาวล้านนาที่แต่งวรรณกรรมพุทธศาสนาที่สำคัญๆ อันเป็นผลมาจากการสังคายนาพระไตรปิฎกและสืบต่อความรู้อันแตกฉานด้วย

การแต่งวรรณกรรมภาษาบาลีเป็นจำนวนมากและมีชื่อเสียง หนึ่งในนั้นคือพระรัตนปัญญาเถระ ผู้รจนาชินกาลมาลีปกรณ์ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นวรรณกรรมบาลีที่วาดด้วยประวัติศาสตร์สากลของพุทธศาสนาที่ได้รับการยกย่องสูงสุดเรื่องหนึ่งของโลก แต่เมื่อแปลเป็นภาษาไทยมักจะพิมพ์แจกเป็นหนังสืองานศพ จึงเป็นหนังสือที่ตายแล้วไม่ค่อยมีใครอยากอ่าน และไม่มีคนอ้างอิงเอกสารนี้มากนัก ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะข้อจำกัดในการแปลจากภาษาบาลี ฉบับเป็นภาษาไทยก็แปลสำนวนโบราณอ่านเข้าใจยาก ขึ้นต้นก็เป็นเรื่องด้วยธรรมะอ่านไม่สนุก และบางเรื่องก็เห็นว่าเป็นเรื่องเหลือเชื่อ เช่น “สามเณรสมณรับคำสั่งของพระเถระแล้วทรงบาตรจีวรในทันใดนั้น เหาะลงมาที่ประตูนครปาดลือบุตร เข้าเฝ้าพระพระราชแล้วถวายพระพรตามพระเถระสั่ง และได้เห็นการบูชาของประชาชนในเดือนกัตติกันนั้นด้วย พระราชทรงดีพระทัยทรงรับบาตรจากมือสามเณรแล้ว ใส่พระบรมสารีริกธาตุสี่เหมือนแก้วมุกดาอย่างดี จนเต็มบาตรแล้วถวายแก่สามเณร สามเณรรับบาตรนั้นแล้วจึงไปหาท้าวสักกะเทวราชบอกข้อความตามพระเถระสั่ง ท้าวสักกะจอมเทวราชรับว่า สาธุ แล้วก็เปิดกรูพระสถูปแล้วมณีสถูป ๑ โยชน์ อัญเชิญพระธาตุรากขวัญเบื้องขวามือถวายแก่พระสมณสามเณร สามเณรรับพระธาตุนั้นแล้ว นำมาประดิษฐานที่ “เจดีย์ศิรี” จึงเป็นเหตุให้คนไทยไม่เห็นความสำคัญของหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์

สำหรับสถานที่ทางประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์นั้น ได้แบ่งออกเป็น ๒ สมัย ได้แก่

๑. สมัยพุทธกาล ได้แก่ เมืองกบิลพัสดุ์ ประเทศเนปาล เป็นเมืองของพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระราชบิดาของเจ้าชายสิทธัตถะทรงเจริญเติบโตและประทับอยู่จนกระทั่งพระชนมายุ ๒๙ ปี ซึ่งต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ประเทศอินเดีย ได้แก่ นครราชคฤห์ เป็นเมืองที่มีประวัติความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามากที่สุด เมืองพาราณสี เป็นเมืองที่เก่าแก่และเป็นที่ยศแห่งหนึ่งของชาวฮินดูและชาวพุทธทั่วโลก และเมืองกุสินารา เป็นที่ตั้งของศาลาโนทยานหรือป่าไม้สาละที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานและเป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน) สถานที่ตรัสรู้ (พุทธคยา) สถานที่ปฐมเทศนา (สารนาถ) และสถานที่ปรินิพพาน (กุสินารา) สถานที่ต่างๆ ที่ทรงเสด็จบำเพ็ญพุทธกิจในชมพูทวีปรวมทั้งลังกาทวีป ตำนานของลังกา กล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จไปลังกาทวีปถึง ๓ ครั้งด้วยกัน

๑) หลังจากตรัสรู้แล้ว ได้ ๙ เดือน ได้เสด็จมาเกาะลังกาทรงประทับอยู่บนอากาศ เบื้องบนตรงสถานที่ที่หิยังคณะสถูปในมหานาควันอุทยาน ริมฝั่งแม่น้ำคงคา (ลังกา) ทรงปราบยักษ์

ให้สิ้นพยุศรายแล้วเสด็จกลับไปและก่อนเสด็จกลับไปชมพุทวิป พระพุทธรองค์ได้ทรงประทานพระเกศาปอยหนึ่งแก่ สุมณฑา ผู้สถิตอยู่บนยอดเขาสุมนภูฏ (ศิริปาตะ) ได้บรรจุไว้ ณ มหิยังคณะเจดีย์

๒) เสด็จไปยังเกาะที่อยู่ทางเหนือสุดของประเทศ ชื่อเกาะนาคะทีปะ อันเป็นสถานที่ของพวักษหรือพวกทมิฬในขณะนั้น

๓) เสด็จไปยังวัดกัลยาณีเจดีย์ทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ทรงแสดงธรรม ปัจจุบันได้สร้างเจดีย์ครอบบัลลังก์นั้นไว้ชื่อ กัลยาณีเจดีย์ ณ วัดกัลยาณี จากนั้นจึงเสด็จไปที่ยอดเขาสุมนภูฏ ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนยอดเขาแห่งนั้น

๒. สมัยหลังพุทธกาล มีโบราณสถานที่ปรากฏประเทศศรีลังกา ได้แก่ มหิยังคณะเจดีย์ มริจจวัตติยเจดีย์ โลหปราสาท สุวรรณมาลิกเจดีย์ วิหารพระทันตธาตุ อุปารามเจดีย์ การามเจดีย์หรือลังการามเจดีย์ ทิฆวาปีเจดีย์ ดิสสมหาวิหารเจดีย์ และนาคมหาเจดีย์

สำหรับประเทศไทย มีโบราณสถานที่ปรากฏได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน และสืบทอดถึงปัจจุบัน ได้แก่ วัดบุพผาราม วัดมหาโพธาราม วัดเจดีย์หลวง วัดป่าแดงหลวงมหาวิหาร ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ากือนาและในสมัยของพระเจ้าติโลกราช ซึ่งเป็นยุครุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา วัดลัทธิการาม เจดีย์มหาพล วัดพระยืน พระธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ในจังหวัดลำพูน

หลังจากนั้นพระพุทธศาสนาได้เริ่มเข้ามาประดิษฐานในดินแดนภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ อาณาจักรหริภุญไชยไม่ค่อยมีศึกใหญ่มารุกราน ดังนั้นบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไป พระนางจามเทวีนั้นทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบมอญอย่างแน่นแฟ้น พระองค์ทรงสร้างวัดและทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์ที่นิมนต์มาจากลพบุรี พระองค์ทรงสร้างวัดประจำมือง คือ วัดอรัญญิการาม วัดมาลวาราม วัดพัทธาราม วัดลังการาม และวัดมหาวนาราม ชาวบ้านทุกคนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาพากันสร้างวัดวาอารามถึง ๒,๐๐๐ วัด ทว่าอาณาจักรหริภุญไชย ราว ปีพ.ศ. ๑๗๐๐ พระเจ้าอาทิตย์ราชทรงสร้างวัดพระธาตุหริภุญไชย นอกจากนี้ หลักฐานที่บ่งบอกความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในนครหริภุญไชยอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ วัดพระยืนลำพูน ซึ่งถือว่าเป็นวัดที่มีความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเมืองไทย ภายหลังแคว้นหริภุญไชยได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาที่ยังคงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมอันงดงามตราบจนปัจจุบัน เช่น เจดีย์แปดเหลี่ยม เจดีย์ทรงระฆังในวัดหลวงกลางเวียง วัดพระธาตุหริภุญไชย วัดพระสิงห์ ได้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าผายู กษัตริย์องค์ที่ ๖ แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๘๒-๑๘๙๙) ที่ได้ปกครองอาณาจักรล้านนาได้ทรงสร้างพระเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิพระเจ้าคำฟู ผู้เป็นพระบิดาโดยทำเป็นเจดีย์ประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ ๔ ทิศ แล้วสถาปนาขึ้นเป็นวัดนามว่า “วัดลีเชียงพระ” นอกจากนี้เจ้ามหาพรหมได้นำพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์องค์หนึ่ง

จากเมืองกำแพงเพชร ชื่อว่า “พระพุทธรูป” มาถวาย เพื่อเป็นการไถ่โทษโดยได้นำพระพุทธรูปนี้ไปประดิษฐานไว้ที่วัดลีเชียงพระ คือวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เชียงใหม่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามในช่วงท้ายของการบันทึกคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งผู้แปลได้สรุปราชวงศ์มังรายที่ครองนครเชียงใหม่ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ไว้ คือ พระเจ้ามังราย พระเจ้าคราม พระเจ้าแสนภู เจ้าขุนเครือ พระยาน้ำท่วม พระเจ้าแสนภู พระเจ้าคำฟู พระเจ้าผายู พระเจ้ากือนา พระเจ้าแสนเมืองมา พระเจ้าสามฝั่งแกน พระเจ้าพิลก พระเจ้ายอดเชียงราย พระเมืองแก้ว พระเกษเกล้า^๔ รวมราชวงศ์มังรายตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๐๑ จนถึงพ.ศ. ๒๑๐๑ รวม ๓๐๐ ปีมีกษัตริย์รวม ๑๕ พระองค์ ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ วรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ เกิดขึ้นในยุคที่อาณาจักรล้านนามีความแข็งแกร่งทั้งด้านทหาร การเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจ มีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง (พ.ศ. ๑๘๙๘ – ๒๐๖๘) จึงปรากฏราชวงศ์ผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้แก่ พระเจ้าผายู พระเจ้ากือนา พระเจ้าแสนเมืองมา พระเจ้าสามฝั่งแกน พระเจ้าพิลก พระเจ้ายอดเชียงราย และพระเมืองแก้ว ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการสร้างวัดเจดีย์ โบราณสถาน เพื่อสืบทอดทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบมาจนถึงทุกวันนี้ หลักฐานที่ปรากฏได้แก่ คือ วัดสวนดอก วัดเจดีย์หลวง วัดเจ็ดยอด (วัดมหาโพธาราม) วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดป่าแดงมหาวิหาร วัดสุธรรมาราม เป็นต้น

นอกจากนี้ปรากฏในงานพุทธศิลป์หรือพระพุทธรูปที่สำคัญได้แก่ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานที่วัดลีเชียงพระ(วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร) จังหวัดเชียงใหม่ และได้อันเชิญพระแก้วมรกตที่ได้ค้นพบในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนมาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวงในเมืองเชียงใหม่เมื่อปีพุทธศักราช ๒๐๒๕ ทรงให้สร้างเสริมเจดีย์หลวง และโปรดให้สร้างโลหะปราสาทหลังเล็กที่ซุ้มบนองค์ด้านเจดีย์ด้านตะวันออกเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตโดยเฉพาะและสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นพระประธานนามว่า “พระเจ้าโตโปธาราม”

ประวัติความเป็นมา และความสำคัญของวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นคัมภีร์ภาษาบาลีต้นฉบับเดิมเรียกว่า “ชินกาลมาลีปกรณ์” ส่วนฉบับแปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เรียกชื่อว่า “ชินกาลมาลินี” แต่งโดยพระรัตนปัญญาเถระ ซึ่งเป็นพระเถระชาวล้านนา เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑ วรรณกรรมเรื่องนี้กล่าวถึง กาลของพระพุทธเจ้า กาลก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโดยพิสดาร กล่าวถึงพระพุทธรูปนิยกิจว่าพระพุทธเจ้าทรงทำอะไร ประทับอยู่ที่ไหน จนกระทั่งดับขันธเข้าสู่ นิพพาน โดยอธิบายไว้อย่างละเอียดว่า พุทธกิจดังกล่าวเกิดขึ้นในปีไหน สถานที่ใด รวมทั้งกล่าวถึงการ ทำสังคายนาครั้งต่างๆ การจำแนกพระบรมสารีริกธาตุ การขยายพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานใน

^๔ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๓๖๙-๓๗๑.

ประเทศต่างๆ โดยบอกเวลาและสถานที่อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงประวัติของบุคคลและสถานที่เมืองสำคัญในล้านนา อาทิเช่น เมืองเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน และเชียงใหม่ เป็นต้น

วรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ได้รับการแปลหลายภาษา เริ่มตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต ๕ ท่าน คือ พระยาพจนานิพนธ์ พระวิเชียรปรีชา หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมย์ และหลวงธรรมมาภิรมณ์ ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทย และให้ชื่อว่า “ชินกาลมาลินี” ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกในงานพระศพของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช นายร้อยตรีในกรมทหารบก และศพแม่ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิมพ์แจกเมื่อ ร.ศ.๑๒๗ หรือ พ.ศ.๒๔๕๑^๙ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในล้านนามีจำนวนมากที่เป็นผลงานของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้พัฒนามาอย่างต่อเนื่องมองเห็นชัดเจนขึ้นตามลำดับ

๒.๑.๑ วรรณคดีภาษาบาลีในประเทศ

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากการศึกษาข้อมูลแล้วจะเห็นว่าประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาจะมีวรรณกรรมและคัมภีร์มากกว่าประเทศที่นับถือศาสนาหรือลัทธิอื่นๆ เพราะประชากรในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนามีโอกาสรู้หนังสือมากกว่า โดยเฉพาะประชากรเพศชาย ได้มีโอกาสบวชเรียน ทำให้มีความรู้ด้านนิทานชาดก ต่างๆ และมีความรู้ทางด้านภาษาดีกว่าผู้ที่ไม่ได้บวชด้วย สำหรับวรรณกรรมที่ถือว่ามีค่านั้น อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ (๑) จารึกภาษาบาลี และ (๒) วรรณกรรมภาษาบาลี

ผลงานที่พระนักปราชญ์ในล้านนาแต่งขึ้น (เมื่อ ๔๐๐–๕๐๐ ปีที่ผ่านมา) สามารถแยกวรรณกรรมประเภทนี้ออกเป็นหมวดใหญ่ ๆ ตามเนื้อหาของเรื่อง อาจแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ วรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยตรง ซึ่งเป็นเรื่องอธิบายความในคัมภีร์ต่างๆ มีทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม เป็นเรื่องที่พระสงฆ์สามเณรจะต้องเรียนรู้ และบางเรื่องก็ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาแผนกบาลีด้วย ส่วนอีกประเภทหนึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เป็นต้นว่า จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ จะเห็นว่าผลงานที่พระนักปราชญ์ในล้านนาแต่งขึ้น จะปรากฏในยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนา ซึ่งถือว่าเป็นข้อมูลสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติ

^๙ พระครูสุธีสุตสุนทร, ฤทธิชัย แกมนาถ, และสุภัชชา พันเลิศพาณิชย์, “การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์”, เอกสารสืบเนื่องการประชุม การประชุมทางวิชาการและการนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติและนานาชาติ ปี ๒๕๕๘, (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา ๒๔-๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๘): ๘๒๘-๘๓๗.

๒.๑.๒ ยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนา

ในปัจจุบันผู้ที่นิยมศึกษาภาษาบาลีต่างก็คงคุ้นเคยกับมังคลัตถทีปนีอันเป็นหลักสูตรเปรียญธรรมสี่และห้าประโยค หนังสือเล่มนี้เป็นผลงานของ พระสิริมังคลาจารย์ ซึ่งถือว่าเป็นนักปราชญ์ท่านหนึ่งในยุคล้านนา ในสมัยที่ยังไม่รวมเป็นประเทศไทยนั้น ดินแดนแหลมทองมีหลายอาณาจักร เช่นล้านนา ล้านช้าง ศรีวิชัย แต่อาณาจักรที่มีผลงานทางด้านพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก จนกล่าวได้ว่าเป็นยุคทองแห่งพระพุทธศาสนา คืออาณาจักรล้านนา มีผู้วิจัยไว้ว่า “ยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนาตกอยู่ในระหว่าง ๓ รัชกาล คือพระญาติโลกราช พระยอดเชียงราย และพระเมืองแก้ว ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๙๘๕ – ๒๐๖๘ รวมเป็นเวลา ๘๔ ปี เป็นเวลาที่มีการศึกษาพระธรรมวินัยและรจนาคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก พอพ้นจากสามรัชกาลนี้ไปแล้วก็ปรากฏผลงานภาษาบาลีที่ดีและโดดเด่นอีก และหลังจากการทำสังคายนาที่วัดมหาโพธารามมาแล้ว ก็เกิดยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนาไทย ได้แผ่กระจายไปถึงประเทศใกล้เคียง และในปี พ.ศ. ๒๐๖๖ กษัตริย์แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ทรงส่งราชทูตมายังราชสำนักเชียงใหม่ เพื่อขอคณะสงฆ์และพระไตรปิฎกไปสืบสานศาสนาในอาณาจักรล้านช้าง พระเจ้านครเชียงใหม่จึงให้พระเทพมงคลกับภิกษุพาคณะสงฆ์ นำพระไตรปิฎกบาลี ๖๐ คัมภีร์ ไปยังกรุงศรีสัตนาคนหุตในปีเดียวกันนั้น

ในรัชการพระเมืองแก้ว ได้มีพระเถระจำนวนหลายท่านที่เป็นนักปราชญ์และเชี่ยวชาญในภาษาบาลี จนสามารถแต่งคัมภีร์ ต่างๆ เป็นภาษาบาลี สมควรจะกล่าวนามไว้ ณ ที่นั้น คือ พระโพธิรังสี พระธรรมเสนาบดี พระญาณกิตติ พระสัทธัมมกิตติมหาอุสสเทวะ พระญาณวิลาส พระสิริมังคลาจารย์และพระรัตนปัญญาเถระ เป็นต้น โดยแต่ละท่านได้แต่งวรรณกรรมบาลีไว้มาก และสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เช่น พระโพธิรังสีเถระ ได้แต่ง จามเทววงศ์ และ สิทฺธิคนิทาน หรือตำนานพระพุทธสิหิงค์ พระธรรมเสนาบดีเถระแต่งคัมภีร์เกี่ยวกับไวยากรณ์ภาษาบาลีชื่อว่า สัททตถกถาจินดา ปัททกมโยชนา พระญาณกิตติชาวเชียงใหม่รจนาคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้ถึง ๑๒ เรื่อง โดยเฉพาะพระสิริมังคลาจารย์ชาวเชียงใหม่ เป็นพระที่มีชื่อเสียงมากที่สุด เพราะผลงานคือ มังคลัตถทีปนี งานนิพนธ์ของท่านมีอยู่ ๔ เรื่องซึ่งมีขนาดยาวทั้งสิ้นคือ เวสสันดรทีปนี จักกवालทีปนี สังขยาปกาสะกฏีกา และ มังคลัตถทีปนี ส่วนพระรัตนปัญญาเถระ ซึ่งนับว่าท่านเป็นชาวเชียงราย เชียงใหม่หรือไม่ก็ลำปาง มีผลงานอยู่ ๓ เรื่อง คือ ขิณกาลมาลีปกรณ์ วชิรสารัตถสังคหะ และ มาติกาตถสรุปธัมมสังคณี เป็นต้น

นอกจากพระคัมภีร์ที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีงานนิพนธ์ภาษาบาลีอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่มีหลักฐานทำให้เชื่อได้ว่าเป็นผลงานพระล้านนาแต่งขึ้นในยุคเดียวกันนี้ เช่น ปัญญาสชาดก หรือชาดก ๕๐ ชาติ (ความจริงมีมากกว่า ๕๐ เรื่อง) อันเป็นบ่อเกิดแห่งวรรณคดีสำคัญของไทย อีกหลายเรื่อง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ สังข์ทอง พระสุธนมนโหรธา นอกจากนั้นก็ยังมีบทสวดมนต์ คือ อุปปาตสันติ เป็นฉันทภาษาบาลี ซึ่งนิยมใช้สวดในการทำบุญสะเดาะเคราะห์และสืบชะตาเมือง

งานนิพนธ์เป็นภาษาบาลีที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ล้วนแต่แต่งขึ้นหลังรัชสมัยของพญาลิโลกราชทั้งสิ้น และมากที่สุดในการของพระเมืองแก้ว ต่อแต่นั้นมานิพนธ์ภาษาบาลีที่แสดงความเป็นปราชญ์ของพระขลาล้านนาก็เสื่อมถอยไปเรื่อย ๆ พร้อมกับการสิ้นสุดลงแห่งยุคทองของล้านนา โดยเฉพาะหลังจากเสียเอกราชแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๑๐๑ อาณาจักรล้านนาก็ถูกพม่ายึดครองอยู่เป็นเวลานานกว่า ๒๑๖ ปี แต่พม่าก็ได้รุกรานพระพุทธศาสนา เพราะนับถือศาสนาเดียวกัน ทั้งนี้ในภายหลังได้สำรวจพบว่ามีชาดกนอกนิบาตที่แต่งในล้านนาอีกประมาณ ๒๕๐ เรื่อง^{๑๐}

๒.๑.๓ หนังสือที่แต่งเป็นภาษาบาลีในประเทศไทย

๑. จามเทวีวงศ์

จามเทวีวงศ์ จัดเป็นหนังสือพงศาวดาร รัตนเป็นภาษาบาลีโดย พระโพธิ์รังสีเถระชาวเชียงใหม่ เป็นผู้ทำอาวโสที่สุด มี ๑๕ ปริเฉท ปรากฏตอนท้ายทุกปริเฉทว่า อันมหาเถรมีนามว่า โพธิ์รังสี ได้แต่งตามคำมหาจาริก สันนิษฐานว่ารจนาราว พ.ศ. ๑๙๕๐-๒๐๖๐ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร ให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ) เปรียญ ร่วมกับ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) เปรียญ ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๖ และพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๓

เนื้อเรื่องในจามเทวีวงศ์ ว่าด้วยวงศ์ของพระนางจามเทวีที่ได้ครองเมืองหริภุญชัย และประวัติพระศาสนาในล้านนา กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญชัย ลำปางและการสร้างวัดบรรจพพระธาตุคือ พระบรมธาตุหริภุญชัยในสมัยราชวงศ์ของพระนางจามเทวี กล่าวถึงธรรมะของกษัตริย์และความที่ไม่สมควร อันเป็นเหตุให้บ้านเมืองเดือดร้อนล่มจม นับว่าพระโพธิ์รังสีเถระสามารถนำเอาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มาสัมพันธ์กับเรื่องราวทางพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี จึงนับว่าหนังสือจามเทวีวงศ์ เป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าเล่มหนึ่ง^{๑๑}

๒. สิंहคินิทาน

สิंहคินิทาน หรือประวัติพระพุทธรูปสิห์ค โดยพระโพธิ์รังสีเถระ สันนิษฐานว่ารจนาระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๖๘ เพราะเป็นระยะที่วรรณกรรมบาลีกำลังเฟื่องฟู เนื้อเรื่องใน สิंहคินิทาน ว่าด้วยประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งหล่อในประเทศลังกาด้วย เงิน ตะกั่ว และทองเหลือง ประวัติการเดินทางมาสู่ประเทศไทยและจังหวัดต่างๆ รวมทั้งเชียงใหม่ ปัจจุบันได้มีผู้แปลเป็นภาษาไทยกลางและพิมพ์เผยแพร่แล้ว

^{๑๐} ลิขิต ลิขิตานนท์, ยุคทองแห่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนาในล้านนาไทย : ล้านนาไทย, อนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสรณ์สามกษัตริย์, (เชียงใหม่: ทัพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๓.

^{๑๑} ลิขิต ลิขิตานนท์, ยุคทองแห่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนาในล้านนาไทย : ล้านนาไทย, หน้า ๑๐๓.

๓. สมันตปาสาทิกา อัตถโยชนา

สมันตปาสาทิกา อัตถโยชนา อธิบายศัพท์ คำ ข้อความยากในอรรถกถาวินัยปิฎก ชื่อ สมันตปาสาทิกา มีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติ ข้อแนะนำตักเตือนและบทลงโทษ สำหรับพระภิกษุ ผู้ผิวดินัย เป็นต้น

สมันตปาสาทิกา อัตถโยชนารจนาขึ้นโดย พระญาณกิตติเถระชาวเชียงใหม่ มีอาวโสกว่า พระสิริมังคลาจารย์ จำพรรษาอยู่วัดปณีสาราม (สวนต้นขนุน) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของนครเชียงใหม่ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๒๔) ครั้งนั้นศาสนสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ อยุธยา ลังกา และพม่า ดำเนินไปด้วยดี พระสงฆ์ล้านนาเดินทางไปประเทศเหล่านั้นได้อย่างเสรี ท่านมีชีวิตอยู่ในสมัย พระเจ้าติโลกราชและพระเจ้ายอดเชียงราย งานที่ท่านรจนาขึ้นหลังจากสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๐๒๐ ล้วนแต่เป็นภาษาบาลีทั้งสิ้น เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเรื่องเกี่ยวกับพระวินัย และพระอภิธรรมและบาลีไวยากรณ์ นอกจากสมันตปาสาทิกา อัตถโยชนาแล้ว ยังมีหนังสือที่รจนา เป็นภาษาบาลีเล่มอื่นๆ เช่น

๔. ภิกขุปาฏิโมกข์คัมภีร์ที่ปณี

มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระปาฏิโมกข์ หรือศีลของพระภิกษุโดยเฉพาะ เช่น สงฆ์ควรปฏิบัติ อย่างไรก่อนพิธีสวดปาฏิโมกข์ และอธิบายขยายความในพระปาฏิโมกข์ รจนาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๕

๕. สีมาสังกรวินัจฉัย วินัยปิฎก

กล่าวถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และสำคัญที่สุดของพระสงฆ์ คือ สีม่า ซึ่งคู่กับพระอุโบสถ หรือโบสถ์เป็นที่ทำสังฆกรรม กิจกรรมที่ต้องทำโดยความสามัคคีเป็นเอกฉันท์ มีเสียงคัดค้าน เพียงเสียงเดียว สังฆกรรมนั้นย่อมเป็นโมฆะ

๖. อัฐฐาสาลินีอัตถโยชนา

คัมภีร์อธิบายอัฐฐาสาลินี อรรถกถาอภิธรรมธัมมสังคณีโดยพระพุทโธสาจารย์

๗. สัมโมหวิโนทนี อัตถโยชนา

คัมภีร์อธิบายอรรถกถาอภิธรรมวิภังค์ โดยพระพุทโธสาจารย์

๘. ปญจกรณฎฐกถา อัตถโยชนา

เชื่อกันว่า ท่านญาณกิตติเถระคงรจนาคู่มืออธิบายอภิธรรมที่เหลืออีก ๕ คัมภีร์ คือ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏฐาน รวมเรียกว่า ปญจกรณฎฐกถา ที่ท่านพุทโธสาจารย์รจนาไว้ ท่านพุทโธทัตต์เถระชาวลังกาได้กล่าวว่า คัมภีร์เหล่านี้และคัมภีร์อื่นๆ อีกหลายคัมภีร์ จารด้วยอักษรขอม ส่งจากประเทศไทยไปถวายเป็นบรรณาการแก่พระมหาเถรปฐิตคามธัมมสังสิริกา-สุนตีสส แห่งปรมานันทวิหาร เมืองกอลเล ประเทศลังกาโดยผ่านราชทูตไทย

๙. อภิธัมมัตถวิภาวินี ปญจิกา อัตถโยชนา

คัมภีร์อธิบายอภิมมัตถวิภาวินี ซึ่งรจนาโดยพระสุมังคล ขาวลังกา ท่านรจนาเรื่องนี้ที่วัดปณสาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๕

๑๐. มูลกัจจายนอรรถโยชนา

คู่มืออธิบายบาลีไวยากรณ์สายกัจจนะ ซึ่งพระกัจจายนเถระ ภิกษุรุ่นหลังท่านพุทธโฆสาจารย์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒) รจนามูลกัจจายนนวกาณ

วรรณกรรมทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ท่านญาณกิตติเถระได้รจนาระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๒๘-๒๐๔๓ ท่านเป็นนักปราชญ์ล้นนาที่รจนาวรรณกรรมไว้มากกว่าผู้อื่น

๑๑. เวสสันดรทีปนี

รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ ในรัชกาลพระเมืองแก้ว อธิบายอรรถกถาเวสสันดรชาดก เกี่ยวกับความเบ็ดเตล็ดเกร็ดเล็กน้อยต่างๆ ที่น่าสนใจ ตลอดจนวิธีแบ่งคาถาในเวสสันดรชาดกอีกด้วย คัมภีร์นี้มีความยาวนับต้น ๔๐ ผูก นับปลาย ๑๐ ผูก

๑๒. สังขยาปกาสะกฏิกา

รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ เป็นหนังสืออธิบายคัมภีร์สังขยาปกาสะกะ ที่พระญาณวิลาสเถระชาวเชียงใหม่ รจนาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๙ เพื่อให้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น รจนาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ จำนวน ๒ ผูก สังขยาปกาสะกฏิกา เป็นผลงานต่อเนื่องมาจากจกกวาฬทีปนี นั่นคือเมื่อ พระสิริมังคลาจารย์ รจนาจกกวาฬทีปนี จบแล้วในปี พ.ศ. ๒๐๖๓ ท่านก็รจนา สังขยาปกาสะกฏิกาต่อทันทีภายในปีเดียวกันนั่นเอง ข้อนี้อาจจะสันนิษฐานได้ ๒ ประการ^{๑๒} คือ

ประการที่หนึ่ง พระสิริมังคลาจารย์มีความคิดไว้ล่วงหน้าแล้วว่า จะรจนาสังขยาปกาสะกฏิกา ต่อจากจกกวาฬทีปนี เพื่อให้ผู้ศึกษาของท่านได้ใช้สังขยาปกาสะกฏิกาเป็นคู่มือในการทำความเข้าใจความหมายต่างๆ ที่แสดงไว้ในจกกวาฬทีปนี

อีกประการหนึ่ง อาจจะเป็นไปได้ว่า ท่านมิได้มีความคิดไว้ก่อนว่าจะรจนาคัมภีร์เกี่ยวกับสังขยา (การกำหนดนับในรูปแบบต่างๆ) แต่ขณะเมื่อท่านรจนา จกกวาฬทีปนีนั้น ท่านได้พบปัญหาที่เกิดขึ้นจากความไม่ชัดเจนของหน่วยนับต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ หรือแม้จะมีความชัดเจน แต่

ผลงานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่า การจะศึกษาให้เข้าใจถึงความหมายแห่งความเป็นจริงของ มนุษย์-โลก-จักรวาล นั้น ผู้ศึกษาจะต้องมีความรู้ และความเข้าใจในหน่วยการนับประเภทต่างๆ อย่างแจ่มแจ้ง สังขยาปกาสะกฏิกา จึงถูกรจนาขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา และเพื่อ

^{๑๒} พระสิริมังคลาจารย์.

ความสมบูรณ์แห่งวิชาการอันจะเป็นคุณูปการ คือ ความมอกลงทางสติปัญญาของประชาชน โดยทั่วไป^{๑๓}

๑๓. มังคลัตถทีปนี หรือ มงคลทีปนี

เป็นวรรณกรรมเรื่องเอกที่มีชื่อเสียงยิ่งของพระสิริมังคลาจารย์ รัตนารักษ์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๗ เพื่อเป็นการอธิบายความในมงคลสูตร ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ๒ แห่ง คือ ในขุททกปาฐะและสุตตันตปิฎก ซึ่งทั้งสองนี้อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มอรรณกถาชื่อ ปรมัตถโชติกา ซึ่งพระพุทธโฆสะเป็นผู้รจนาไว้ อันเป็นพระสูตรที่แสดงถึงการปฏิบัติที่เป็นมงคลรวม ๓๘ ประการ เช่น การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต ฯลฯ ท่านได้อธิบายถึงความหมายของพระสูตรนี้โดยละเอียดด้วยภาษาบาลีอันไพเราะและสละสลวย และนำเรื่องจากคัมภีร์และชาดกอื่นๆ มาอธิบายประกอบ มังคลัตถทีปนีนี้ได้แปลเป็นภาษาไทยความยาว ๘๙๓ หน้า และพิมพ์เผยแพร่หลายครั้งแล้ว เพราะเป็นหลักสูตรที่ผู้เรียนปริยัติธรรมจะต้องศึกษา

๑๔. จักกาวาททีปนี

รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ ซึ่งเรื่องนี้ท่านได้ผูกโครงเรื่องขึ้นก่อน โดยแบ่งเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับจักรวาลออกเป็นตอนๆ จากนั้นก็อธิบายเรื่องราวตอนนั้นๆ อย่างละเอียดละออโดยอ้างหลักฐานจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ มาประกอบ รจนาเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ กล่าวถึงเรื่องราวในจักรวาลหรือโลกธาตุ พรรณนาถึงภูมิที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย อาหารของสัตว์ ภูเขา แม่น้ำ เทวดา อสูร ฯลฯ ดังนี้

- ภูเขา พรรณนาถึงเขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์และเขาต่างๆ ในป่าหิมพานต์
- สรรพ พรรณนาถึงสระอโนดาต กัณณมุนชก รกกรก ฉัทพณฑ์ กุณาล ฯลฯ
- นที พรรณนาแม่น้ำต่างๆ เช่น คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรพ มหิ ฯลฯ
- ทวีป พรรณนาชมพูทวีป อุตตรกุรุทวีป บุพพิทเท และอมรโคยาน เป็นต้น
- ภูมิของสัตว์ต่างๆ เช่น อบายภูมิ คือ นิรยะ ตีรจณานิโยนิ เปตวิสัย อสุรกาย และมหานรก ๘ ขุม เช่น สัญชีวะ กาลสุตตะ สังฆาตะ ปตาปนะ เป็นต้น
- อสูร พรรณนา เวปจิตต สัมพร อสุโรช ปหารท ราหู เป็นต้น
- ภูมิเทวดา คือ เทวดาที่อยู่บนพื้นดินและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือทรงคุณประโยชน์ต่างๆ
- อากาศเทวดา กล่าวถึงเทพที่สถิตอยู่ในอากาศ แต่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าชั้นจตุรมาหาราชิก
- มหะลักขเทวดา กล่าวถึง เทวดาที่สูงศักดิ์ต่างๆ ในฉกามาวจรเทวโลก

^{๑๓} ประมวล เพ็งจันทร์, ชัชวาล บุญปัน, สังขยาปภาสภิกษา อุปรณแห่งการหยั่งถึงความจริงจากโลกวิทยาศาสตร์พุทธศาสนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <<http://midnightuniv.org/midnight๒๕๔๕/newpage๘.html>> , [๒๒ มีนาคม ๒๕๖๑].

- พรหม กล่าวถึง พรหมต่างๆ ในพรหมโลก

นอกจากนี้ยังได้พรรณนา หรือวินิจฉัยเบ็ดเตล็ด ประกอบด้วย เรื่องอายุ อาหาร การคำนวณภูมิเรื่องต้นไม้ เรื่องโลก โลกธาตุ และเรื่องความไม่มีที่สิ้นสุด ตลอดจนคำศัพท์ต่างๆ ก็ได้อธิบายไว้เช่น ชั้นโลก ธาตุโลก อายตนโลก วิบัติภวโลก ฯลฯ

ผลงานของพระสิริมังคลาจารย์เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีที่ใช้เป็นหลักสูตรบาลีประโยค ๔-๕-๗ ในปัจจุบันคือมั่งคั่งดิลกปิณี สันนิษฐานจากผลงานของท่าน ท่านเป็นชาวเชียงใหม่มีชีวิตรอยู่ราว พ.ศ. ๒๐๒๐-๒๑๐๐ ประจำอยู่วัดสวนขวัญ (วัดตำหนักในปัจจุบัน) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้จากตัวเมืองเชียงใหม่ไปประมาณ ๔ กิโลเมตร ท่านเคยไปศึกษาที่ลังกา และเคยเป็นอาจารย์ของพระเมืองเกษเกล้า^{๑๔}

๑๕. มาติกัตถสรูปอภิธัมมสังคณี

รจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ หรือพระสิริรัตนปัญญาเถระ เป็นคัมภีร์อธิบายพระอภิธรรม ไม่ปรากฏปีที่รจนา

๑๖. วชิรสารัตถสังคหะ

พระรัตนปัญญาเถระรจนาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๘ ที่วัดมหาวนาราม เชียงใหม่ เป็นเรื่องศัพท์ย่อยๆ ซึ่งเมื่อขยายใจความออกมาแล้วจะทำให้รู้ความหมายได้แจ่มชัด หรืออาจเรียกว่าเป็นหัวใจของธรรมะต่างๆ

๑๗. ชินกาลมาลี หรือ ชินกาลมาลีปกรณ์

คัมภีร์นี้พระรัตนปัญญาเถระ เริ่มรจนาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ ในพรรษาที่ ๒๓ ของพระรัตนปัญญา รัชสมัยพระเมืองแก้ว เนื้อเรื่องกล่าวถึงกาลของพระพุทธเจ้า โดยเรียบเรียงอย่างมีระเบียบ จึงได้ชื่อว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ รจนาถึงกาลก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้โดยพิสดาร ว่าด้วยพุทธกิจว่าทรงทำอะไร ประทับอยู่ที่ไหน จนกระทั่งดับขันธปรินิพพาน กาทำสังคายนาครั้งต่างๆ การจำแนกพระบรมธาตุ การเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังประเทศต่างๆ ให้เวลาและสถานที่อย่างชัดเจน บอกกำหนดปีโดยครบถ้วน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประวัติของบุคคลและสถานที่ของเมืองสำคัญ คือ เชียงแสน เชียงราย ลำพูน และเชียงใหม่ รจนาเสร็จสมบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๑ มีความยาว ๑๔ ผูก กับ ๑๔ ลาน วรรณกรรมบาลีเล่มนี้ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ล้านนาที่ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงได้เป็นอย่างดี และเป็นที่เชื่อถือตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งผู้รจนาก็ได้แสดงความมุ่งหมายในการแต่งไว้อย่างละเอียด สมกับที่เป็นผลงานชิ้นสำคัญ

^{๑๔} อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมลายลักษณ์ล้านนา, (เชียงใหม่: เอกสารประกอบนิทรรศการ วรรณกรรมล้านนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑๖ .

ชินกาลมาลีปกรณ์ นับเป็นผลงานชิ้นเอกของนักปราชญ์ชาวล้านนา ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาอื่นๆ มากมายหลายภาษา รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตถึง ๕ ท่าน ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยกลาง ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกเป็นครั้งแรกในงานพระศพของพระราชวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ต่อมาเสฐียร พันธงศรี ได้แปลเป็นภาษาไทยเป็นครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ใช้ชื่อว่า ชินกาลมาลี และในราว พ.ศ. ๒๕๐๐ แสง มนวิฑูร ได้แปลเป็นภาษาไทยขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ มีเชิงอรรถ อธิบายความให้เข้าใจง่ายขึ้น

การแปลเป็นภาษาต่างประเทศเริ่มด้วย ยอร์ช เซเดส์ แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส โดยตีพิมพ์คู่กับภาษาบาลี ลงในวารสารวิชาการของฝรั่งเศสติดต่อกัน ๖ ฉบับ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ สมาคมบาลีปกรณ์ ลอนดอน ประเทศอังกฤษ ได้พิมพ์เป็นภาษาบาลีด้วยอักษรโรมัน ต่อมาก็ได้พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษด้วย ในประเทศลังกา พระภิกษุชื้อพุทธทัตติได้แปลเป็นภาษาสิงหล พิมพ์คู่กับภาษาบาลีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ จึงนับได้ว่าเป็นวรรณคดีล้านนาที่ได้รับการแปลและพิมพ์เผยแพร่มากที่สุด ชินกาลมาลีปกรณ์ จึงเสมือนเป็นคู่มือที่นักศึกษาชาวต่างประเทศได้ใช้เป็นหลักในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทย มานานแล้ว

๑๘. มุลศาสนา

รจนาโดย พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเจ้า ประวัติของพระเถระทั้งสองท่านนี้ไม่ทราบแน่ชัด แต่ผลงานของท่านที่ปรากฏคือมุลศาสนา ได้ระบุชื่อผู้รจนาไว้ในตอนท้ายของเรื่องนี้ ระยะเวลาที่รจนาก็ไม่ทราบแน่นอน เป็นหนังสือที่เก็บความรู้ ประวัติทางศาสนาจากที่มาหลายคัมภีร์ นำมารจนาไว้โดยละเอียด รวมทั้งแทรกเรื่องราวประวัติศาสตร์ และความเป็นไปของประชาชนในแหลมสุวรรณภูมิสมัยโบราณด้วย นับเป็นหนังสือคู่กับจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ หนังสือเล่มนี้รจนาเป็นภาษาล้านนา

๑๙. คันถาภรณ์ฎีกา

รจนาโดยพระสุวณฺณรังสีเถระ เป็นหนังสืออธิบายคัมภีร์ชื่อ คันถาภรณ์ ของชาวพม่า อันว่าด้วยหลักเกณฑ์ทางภาษาบาลี รจนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๘

๒๐. ปฐมสัมโพธิกา

รจนาโดยพระสุวณฺณรังสีเถระ ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๘๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงนิพนธ์เรื่อง ปฐมสัมโพธิกา โดยถือเอาปฐมสัมโพธิกาเป็นฉบับ ภาษาบาลีของพระสุวณฺณรังสี เป็นหลักในการเรียบเรียง^{๑๕}

พระสุวณฺณรังสีเถระ เป็นภิกษุชาวเชียงใหม่ ต่อมาได้ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดวิชยาราม นครเวียงจันทน์ประเทศลาว และได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆราช

^{๑๕} ลิขิต ลิขิตานนท์, อ้างแล้ว, ๒๕๒๓, หน้า ๑๑๖.

๒๑. รัตนพิมพวงศ์

รจนาโดยพระพรหมราชปัญญา รัตนพิพวงศ์เป็นตำนานในการสร้างพระแก้วมรกต

๒๒. วิสุทธิมคคทีปนี

รจนาโดยพระอุตรารามเถระ เป็นคัมภีร์อันเป็นการอธิบายความในวิสุทธิมรรคของพระพุทโธศาจารย์ แต่ต้นฉบับยังค้นหาไม่พบ

รายนามของนักเขียนวรรณกรรมล้านนาที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น เป็นยุคของวรรณกรรมบาลีที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาและพระไตรปิฎกทั้งสิ้น นับเป็นช่วงที่กล่าวได้ว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรมล้านนา คือ รัชกาลของพระเจ้าติโลกราช และพระเมืองแก้ว นับเป็นเวลาภายหลังที่ได้มีการกระทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลก ที่วัดเจ็ดยอดเสร็จสิ้นลงเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ทำให้มีนักปราชญ์ทางวรรณกรรมบาลีเกิดขึ้นมากมาย จนอาจกล่าวได้ว่าล้านนานั้นเป็นผู้นำในด้านวรรณกรรมบาลีของไทยมาจนปัจจุบันนี้ ทั้งนี้เพราะคณะสงฆ์ไทยยังได้ใช้ตำราคัมภีร์อันเป็นผลงานของนักปราชญ์ดังกล่าวเป็นหนังสือเรียนในการสอบบาลีสนามหลวงของพระภิกษุมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นที่แน่นอนว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่รจนาขึ้นโดยพระรัตนปัญญาเถระ ก็เป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่สำคัญและน่าศึกษาของยุคทอง

๒.๑.๔ คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิ นำโดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนา จนดินแดนแห่งนี้เจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ ตามยุคสมัยและได้มีพระภิกษุสงฆ์ชาวล้านนาของไทยท่านหนึ่งได้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมที่มีชื่อว่า “ชินกาลมาลีปกรณ์” ขึ้นโดยมีประวัติความเป็นมา สรุปได้ดังนี้

ชินกาลมาลีปกรณ์ คือคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่รจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ ภิกษุชาวลังกาในล้านนา ได้แต่งขึ้นไว้เป็นภาษาบาลี พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑ เรียกชื่อว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ ต่อมาเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คงจะโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต ๕ ท่านช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยครั้งแรก เมื่อปีชวด ฉกศ จุลศักราช ๑๑๕๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๗ ปรากฏในสมุดไทยดำนับหลวงมืออยู่ ๑๒ เล่ม เรียกชื่อว่า ชินกาลมาลีนิ บอกลนามราชบัณฑิตผู้แปลและอาลักษณ์ผู้ตรวจทาน และชุบตัวอักษรขอมเขียนภาษาบาลีด้วยเส้นทอง ตัวอักษรไทยด้วยเส้นหรรดาล ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้ตีพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับแปล และเรียกชื่อตามฉบับแปลในสมุดไทยว่า ชินกาลมาลีนิ แล้วต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ (ค.ศ. ๑๙๒๓) ศาสตราจารย์ยอช เซเดย์ ได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส และตีพิมพ์ทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาฝรั่งเศสลงใน Bulletin de l'Ecole Francaise d' Extreme Orient, Tome XXV เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ จึงเป็นหนังสือคู่มือที่นักศึกษาชาวต่างประเทศใช้เป็นหลักในการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ของประเทศไทยมาตลอดเวลากว่า ๓๐ ปี แต่ก็ยังคงรู้จักคัมภีร์นี้ในชื่อว่า ชินกาลมาลีนิ ตามฉบับตีพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑)^{๑๖}

ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ กรมศิลปากรได้มอบให้ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เปรียญ ขณะรับราชการอยู่ในกรมศิลปากร แปลจากฉบับภาษาบาลีของตำราต้นปัญญาเถระ ซึ่งท่านผู้แปลได้เรียกชื่อตามต้นฉบับบาลีว่า ชินกาลมาลีปกรณ์

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ นอกจากจะมีฉบับภาษาบาลี และฉบับที่แปลเป็นไทยของกรมศิลปากรแล้ว ยังมีฉบับพิมพ์เป็นอักษรและภาษาสิงหลของลังกา กับฉบับพิมพ์อักษรโรมัน และฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของสมาคมบาลีปกรณ์อีกด้วย กล่าวคือ เมื่อครั้งรัฐบาลแห่งสหภาพพม่าได้นิมนต์พระภิกษุจากประเทศต่างๆ ไปร่วมทำสังคายนาพระไตรปิฎกในนครย่างกุ้งนั้น ท่านอัครมหาบัณฑิตพุทธทาสภักดีมหาเถระ พระเถระชาวลังกา ได้พบปะวิสาสะกับพระมหาเถระไทย และได้นำคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ภาษาบาลีฉบับอักษรไทย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดให้พิมพ์ไว้แต่ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) นั้น ไปตีพิมพ์เป็นอักษรสิงหลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ แต่มีได้แก้ไขข้อผิดพลาด คงตีพิมพ์เป็นอักษรสิงหลไปตามต้นฉบับบาลีอักษรไทยที่ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ทุกประการ เพียงแต่แก้ไขชื่อสถานที่ซึ่งกล่าวถึงในประเทศลังกา และรูปไวยากรณ์บางประโยคเท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นายธนิต อยู่โพธิ์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ได้จัดส่งหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย ซึ่งศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เปรียญ เป็นผู้แปลนั้นฉบับหนึ่ง กับฉบับภาษาบาลีอักษรไทยซึ่งพิมพ์ไว้แต่ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) อีกฉบับหนึ่งไปให้ นางสาว ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ (Miss I.B. Horner) นายกสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ณ กรุงลอนดอน ทางสมาคมบาลีปกรณ์จึงได้ขอร้องให้ท่านอัครมหาบัณฑิตพุทธทาสภักดีมหาเถระชาวลังกา รับหน้าที่ชำระและถ่ายลงเป็นตัวอักษรโรมัน ประจวบกับในระยะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จประพาสประเทศอังกฤษเป็นทางราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้โปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่สมาคมนั้นมาแต่ก่อน ทางสมาคมจึงได้เลือกคัดจัดพิมพ์คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับบาลีเป็นอักษรโรมันขึ้น เฉลิมพระเกียรติไว้บนหน้าปกว่า Published under the Royal Patronage of His Majesty King Bhumibol Adulyadej of Thailand in Commemoration of His visit to Great Britain, ๑๙th – ๒๐th July ๑๙๖๐.

^{๑๖} อุดม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๒๘ : ๑๑๘, ลิขิต ลิขิตานนท์, ๒๕๒๓ : ๑๑๐ และประคอง นิมมานเหมินท์ ๒๕

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับภาษาบาลีอักษรโรมันดังกล่าวนี้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้ทรงนิพนธ์คำวิจารณ์ลงในหนังสือจดหมายเหตุของสยามสมาคมเล่ม ๕๐ ภาค ๑ ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ (JSS, Vol L, part I July ๑๙๖๒) ด้วย^{๑๗}

ต่อมา สมาคมบาลีปกรณ์ได้มอบให้ ศาสตราจารย์ ชยะวิกรม (Professor Dr. N.A. Jayawickkrama) แห่งมหาวิทยาลัยลังกา (University of Ceylon) แปลชินกาลมาลีปกรณ์จากภาษาบาลีเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อท่านศาสตราจารย์ ชยะวิกรม แปลตลอดแล้วได้ส่งมาให้กรมศิลปากรพิจารณาตรวจสอบแก้ไขถูกต้อง ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิthur เปรียญ กับนายชูศักดิ์ ทิพย์เกสร เปรียญ ข้าราชการในกรมศิลปากรได้ช่วยกันจัดทำข้อสังเกตบางประการลงในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ (Some Observations on the Jinakalamalipakarana) ส่งไปให้ซึ่งได้รับแจ้งต่อมาว่า ข้อสังเกตนั้นมีประโยชน์อย่างยิ่ง และได้้นำลงพิมพ์ไว้ในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งท่านรัตนปัญญาเถระชาวเมืองเหนือได้แต่งขึ้นนั้น นอกจากจะเป็นเอกสารสำคัญเรื่องหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศไทยแล้ว ยังเป็นการเผยแผ่เกียรติคุณของปราชญ์ฝ่ายบาลีไทย และเผยแผ่ชื่อเสียงของประเทศชาติและประชาชนชาวไทยไปพร้อมกันด้วย ทั้งจะพิจารณาเห็นกันได้ด้วยว่าเมืองเชียงใหม่นับเป็นนครสำคัญ เคยเป็นถิ่นที่เกิดและที่อยู่ของนักปราชญ์กวีที่มีชื่อเสียงทางอักษรศาสตร์สืบมาแต่โบราณ ดังมีประจักษ์พยานให้เห็นได้จากนามของท่านผู้แต่งคัมภีร์สำคัญมี มงคลตฤททิปนี และชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับแปลของกรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์ครั้งแรก พร้อมทั้งมีรูปถ่ายและแผนที่โบราณวัตถุโบราณสถานประกอบ เนื่องในการบูรณะโบราณสถานในกิ่งอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑^{๑๘}

^{๑๗} พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, จดหมายเหตุของสยามสมาคมเล่ม ๕๐ ภาค ๑ ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ (JSS, Vol L, part I July ๑๙๖๒).

^{๑๘} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิthur, (กรุงเทพมหานคร: ตำราไทยเพรส จำกัด, ๒๕๕๐).

๒.๒ ประวัติผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

๒.๒.๑ พระรัตนปัญญาเถระผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

จากการศึกษาข้อมูลของผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ พบว่าประวัติของพระรัตนปัญญาเถระมีไม่มากนัก ไม่แน่ชัดว่าท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ ชาวเชียงใหม่ เชียงราย หรือ ลำปาง^{๑๙}

ส่วนใหญ่ศึกษาได้จากเอกสารที่เขียนไว้ในชินกาลมาลีปกรณ์ที่ศาสตราจารย์แสง มนวิฑูร เป็นผู้แปล และวัดพระแก้ว เชียงรายเป็นผู้จัดพิมพ์ ในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนสุตาพระบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินทรงยกขบวนเรืออัญชลีและทรงเปิดโสมงหลวงแสนแก้วเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.๒๕๕๐ ในคำปรารภของพระธรรมราชานุวัตรเจ้าอาวาสวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ได้กล่าวถึง วัตถุประสงค์ในการจัดพิมพ์หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ว่าเป็นผลงานที่รจนาโดย พระรัตนปัญญาเถระ ซึ่งเป็นพระภิกษุเชื้อพระวงศ์ราชวงศ์มังราย และเคยจำพรรษาที่วัดพระแก้ว เชียงราย ประมาณปี พ.ศ. ๒๐๖๐^{๒๐}

แต่ที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์ ของ คมกฤษณ์ ศิริวงศ์ หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๓ ได้เขียนไว้ในบทที่ ๖ เรื่องสรุปและข้อเสนอแนะว่า พระรัตนปัญญาเถระเป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่

จึงตั้งข้อสันนิษฐานไว้ดังนี้

๑. พระรัตนปัญญาเถระเดิมอาจจะเป็นชาวลำปางแต่ได้อุปสมบทและเคยพำนักอยู่ที่วัดพระแก้ว จังหวัด เชียงราย

๒. พระรัตนปัญญาเถระเป็นชาวเชียงรายและพระภิกษุเชื้อพระวงศ์ราชวงศ์มังรายเพราะ เนื้อหาในชินกาลมาลีปกรณ์เป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ราชวงศ์มังราย

๓. พระรัตนปัญญาเถระเป็นชาวเชียงใหม่เพราะศึกษาต่อที่เชียงใหม่ และมณี พยอมยงค์ กล่าวว่าท่านเคยพำนักที่วัดพ่อนสร้อยก่อน (เดิมตั้งอยู่ใกล้ตลาดประตูเชียงใหม่) จนได้เป็นเจ้าอาวาส จากนั้นจึงย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพระอารามหลวงในสมัยพระเมืองแก้ว และในเนื้อหาชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึง เรื่องราวที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา สถานที่ พระพุทธรูปและกษัตริย์ที่เกี่ยวข้องระหว่างกษัตริย์ผู้ปกครองและศาสนาในจังหวัดเชียงใหม่

^{๑๙} และจากเว็บไซต์ของมหาวิทยาลัยแม่โจ้ (กองกิจการนักศึกษามหาวิทยาลัยแม่โจ้, ยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนา) <http://www.tidga.net/article> พัฒนาการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากมุขปาฐะถึงโลกไซเบอร์ได้เขียนไว้ว่าพระรัตนปัญญาเถระชาวเชียงราย หรือชาวลำปาง

^{๒๐} เรื่อง ประวัติและผลงานกวีล้านนาลิลิต ลิขิตานนท์ และ ประคอง นิมมานเหมินท์ ศึกษาประวัติกวีล้านนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.khonmuang.com/pages/poet.htm> [๑๕ กันยายน ๒๕๖๐].

เป็นส่วนมาก นอกนั้นเป็นเรื่องราวของจังหวัดลำพูน และอำเภอเชียงแสน ในจังหวัดเชียงราย และจังหวัดพะเยา สำหรับจังหวัดเชียงรายจังหวัดอื่นๆได้เขียนถึงน้อยที่สุดในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์

เหตุผลที่อ้างถึงพระรัตนปัญญาเถระ ว่าเป็นพระภิกษุสงฆ์ ชาวเชียงใหม่ เชียงราย หรือ ลำปาง ดังนี้

๑. เพราะท่านเป็นพระภิกษุชาวล้านนาที่เชี่ยวชาญและแตกฉานภาษาบาลีอีกจะเห็นได้ว่า ผลงานท่านโดดเด่นทางด้านอักษรและภาษาศาสตร์ เห็นได้จากผลงานที่รจนาอย่าง ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นคำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ที่รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฉบับต่างๆเช่น มหาวงศ์ ตำนานมูลศาสนา และพระไตรปิฎก ได้นำมาเรียบเรียงใช้คำอย่างอลังการ งดงาม ในคำประพันธ์ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต มีการเรียบเรียงไว้อย่างเป็นระเบียบ ได้อรรถรสที่ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์ซาบซึ้งคล้อยตามไม่ว่าจะเป็นเรื่องความโศกเศร้า ยกตัวอย่างเมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ทรงสละราชสมบัติทั้งหมดออกบวช ได้เป็นหัวหน้าศิษย์ฤๅษีของพระมหาสัตว์ ทรงทอดพระเนตรเห็นแม่เสือจะกินลูกตน ทำให้ผู้ที่อ่านรู้สึกเศร้าใจคล้อยตามไปด้วยเมื่ออ่านเรื่องนี้ หรืออย่างเช่นเรื่องพระเจ้าอาทิตย์เสด็จข่มพระบังคน แล้วมีกาขี่หล่นใส่ทำให้เห็นภาพความขยะแขยง น่าเกลียด รวมถึงความเคียดแค้น ความโกรธของพระเจ้าอาทิตย์ ที่จะจับกามาฆ่าเสีย และยังมีเรื่องความอัศจรรย์ใจ ความสงสัย อย่างเช่น เมื่อพระเจ้าอาทิตย์กำลังอาราธนาอยู่ ผอบทองที่พระเจ้าอาทิตย์ทรงสร้างไว้พร้อมด้วยพระบรมสารีริกธาตุก็ผุดขึ้นประมาณ ๓ ศอก ด้วยเทวานุกภาพแปลงพระฉัพพรรณรังสีลอยอยู่อย่างนั้นและในช่วงที่บรรยายหรือพรรณายังทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพ เข้าถึงอารมณ์ความสงบ รวมถึงซาบซึ้งในพุทธศาสนาและรู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ล้านนา

๒. เพื่อเป็นการให้เกียรติและยกย่องพระรัตนปัญญาเถระในฐานะนักปราชญ์ในวงการพระสงฆ์ชาวล้านนา

๓. เพื่อรักษา สืบสาน ประวัติพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ราชวงศ์เม็งรายในสมัยล้านนาไทย

๔. เป็นพระสงฆ์ที่สร้างความภาคภูมิใจ การเคารพ ยกย่องและเป็นเกียรติประวัติบุคคลสำคัญที่จะกล่าวถึงในจังหวัด เชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง

อาจกล่าวได้ว่า ระหว่างรัชกาลของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๙๘๔-๒๐๓๐) จนถึงสิ้นรัชกาลพระเมืองแก้ว ถือเป็นยุคทองของวรรณกรรมพุทธศาสนาล้านนาภาษาบาลีก็ว่าได้ กล่าวคือ แผ่นดินล้านนาเต็มไปด้วยภิกษุที่แตกฉานในการรจนาบาลีปกรณ์มากมาย พระนักปราชญ์ทั้งสองนิยาย “สวนดอกและป่าแดง” ได้แข่งขันกันนิพนธ์วรรณกรรมภาษาบาลีด้วยการรวบรวมเอานิทานพื้นบ้านพื้นเมืองมาแต่งเป็นสำนวนโวหารเยี่ยงชาวลังกา ปรากฏผลงานมากมายยิ่งกว่าดินแดนอื่นใดในโลกพุทธศาสนายุคเดียวกัน ผลงานของท่านเหล่านั้นได้แพร่หลายไปยังอาณาจักรต่างๆ

ทั่วราชอาณาจักร ตลอดจนหลายประเทศทางตะวันตกด้วย และมีวรรณกรรมหลายเรื่องที่คณะสงฆ์ไทยได้ใช้เป็นตำราเรียนภาษาบาลีจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ส่วนผลงานที่ท่านรจนานั้น ชิ้นที่โดดเด่นมีอยู่ ๓ เรื่อง คือ

๑. ชินกาลมาลีปกรณ์ พงศาวดารหรือประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา เริ่มแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์จนถึงปัจจุบันชาติ การทำสังคายนาในชมพูทวีป และในศรีลังกา การสร้างเมืองสำคัญในล้านนา อาทิ หริภุญไชย เชียงใหม่ ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในล้านนา แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐

๒. วชิรสารัตถสังคหะ คัมภีร์ซึ่งประมวลที่มาของธรรมะที่สำคัญจากคถาต่างๆ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๘

๓. มาติกัตถสรูปัณณสังคณี คัมภีร์อธิบายความพระอภิธรรมโดยย่อ แต่งราว พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๖๕

โดยเฉพาะ “ชินกาลมาลีปกรณ์” ต้องถือว่าเป็นเพชรน้ำเอกในบรรดาผลงานของท่านทั้งหมด^{๒๑}

๒.๒.๒ ประวัติผู้แปลคัมภีร์ ชินกาลมาลีปกรณ์

ศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจโท แสง มนวิฑูร เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ณ บ้านเลขที่ ๑๒ ต.บางโปรง อ.เมือง จ.สมุทรปราการ เป็นบุตรชายของนายเจิม และนางเพ็ญ ซึ่งเมื่ออาจารย์อายุได้ ๒ ปี บิดาได้ถึงแก่กรรม และเมื่ออายุได้ ๕ ปี มารดาก็ได้ถึงแก่กรรมไปอีกหนึ่งคน ดังนั้น ในช่วงวัยเด็กจึงได้อยู่ในความเลี้ยงดูของนางเหลื่อม ตาลบำรุง ผู้ซึ่งเป็นยายตลอดมา

อาจารย์แสง มนวิฑูร ได้เข้าศึกษาในระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดกลางนา อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ และในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ย้ายโรงเรียนไปเรียนที่โรงเรียนวัดบางหัวเสือ อ. พระประแดง จนกระทั่งอายุ ๑๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๕๗) นายฮอก ลิมปิโกวิท ได้พาเข้ากรุงเทพฯ และนำตัวไปฝากให้อยู่กับสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสสเทว) เจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งขณะนั้นท่านดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพรหมมุนี โดยอาจารย์แสงในช่วงวัยนั้นได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ และได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ณ วัดบางฝ้าย อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๐ อาจารย์แสงในสมณะพระภิกษุได้สอบปริยัติธรรมได้เปรียญ ๖ ประโยค

^{๒๑} ชินกาลมาลีปกรณ์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.matichonweekly.com/column/article_๕๐๒๕ [๑๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

ต่อมาเมื่ออาจารย์แสงลาสิกขาออกมาแล้ว ก็ได้เข้ารับราชการตำแหน่ง เสมียนฝึกหัด ณ ศาลาว่าการนครบาล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ อาจารย์แสงได้เปลี่ยนสังกัดมาเป็นเสมียนในกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย จนสุดท้ายได้รับแต่งตั้งเป็นเสมียนจัตวาอันดับ ๗ ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ อีกทั้งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการชั้นตรี และให้ไปรับราชการเป็นปลัด อ.เทิง จ.เชียงราย แล้วต่อมาได้โอนไปรับราชการทางกรมตำรวจ ซึ่งได้รับยศ “ร้อยตำรวจโท” เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ จนกระทั่งได้มีคำสั่งราชการให้โอนย้าย ร้อยตำรวจโท แสง มนวิthur ไปอยู่กรมศิลปากร ดังคำสั่งในหนังสือว่า “คำสั่งกรมมหาดไทย ที่ ๕/๙๔ ลงวันที่ ๔ มกราคม ๒๔๙๔ โอนไปอยู่กรมศิลปากร ขาดจากตำแหน่งมหาดไทย เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๔ เดินทางจากแม่สาย เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม ๒๔๙๔ เวลา ๑๓.๔๐ น. (ภูมิปาโลฤกษ์) ถึง กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ๒๔๙๔”^{๒๒}

สาเหตุที่ย้ายมารับราชการอยู่ในกรมศิลปากรนั้นคือ พันเอก หลวงรณสิทธิพิชัย อธิบดี กรมศิลปากรในช่วงสมัยนั้น (พ.ศ. ๒๔๙๓) ได้เห็นถึงความรู้ความสามารถในด้านความรู้เกี่ยวกับ ตำนานและพงศาวดารภาคเหนือของอาจารย์แสง จึงได้ทาบทามอาจารย์โอนย้ายมายังกรมศิลปากร ซึ่งเมื่อโอนย้ายมาแล้ว อาจารย์แสงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าแผนกสำรวจ ในกองโบราณคดี และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้มีคำสั่งให้ย้ายอาจารย์ไปเป็นหัวหน้าแผนกหอขรรค์และ ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขณะที่รับราชการในกรมศิลปากรนั้น อาจารย์แสง มนวิthur ได้ถูกรับเชิญ ไปเป็นอาจารย์สอนภาษาสันสกฤตและวิชาศาสนา ที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร จนกระทั่ง ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ อาจารย์แสง ได้เกษียณออกจากราชการโดยสมบูรณ์ ในอายุ ๖๕ ปี

ผลงานของอาจารย์แสง มนวิthur ส่วนใหญ่เป็นงานด้านหนังสือเกี่ยวกับภาษาบาลี สันสกฤต ซึ่งแปลออกมาเป็นภาษาไทย มีทั้งหมดดังนี้ หนังสือกรายวิโรดิกา, หนังสืออริยสัจจวิงค นิเทศ ในคัมภีร์ปกรณัม, หนังสือวิสุทธิมรรค ตอนศีลนิตย, หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์, หนังสือตำนาน พระพุทธสิหิงค์ และตำนานพุทธ-พิมพ์ (พระแก้วมรกต), หนังสือบุรุษลักษณะในคัมภีร์พหุสัทธา, หนังสือกัณฐะในคัมภีร์วิษณุปุราณะ, หนังสือภควัดคีตา, หนังสือนาฏยศาสตร์ ของภควทนามูนิ และ หนังสือลิลิตวิสูตร นอกจากนี้ยังได้แปลศิลาจารึกภาษาบาลีและสันสกฤตบางแผ่นอีกด้วย

จากรายชื่อหนังสือแปลและความเป็นผู้เชี่ยวชาญทรงคุณวุฒิทางด้านภาษาบาลีสันสกฤต ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนั้น จึงได้มีการพระราชทานปริญญาศิลปดุษฎีบัณฑิต (โบราณคดี) กิตติมศักดิ์ แก่ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิthur ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิthur

^{๒๒} ศักดิ์ มนวิthur, ความเป็นบัณฑิตของ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิthur เปรียญ และพระภิกษุสงฆ์ สมัยสุโขทัยสวดเจ็ดตำนานหรือไม่, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิthur เปรียญ, ๒๕๑๗.

ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจ เมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ ฌาปนสถานสุสาน วัดสระเกศราชวรมหาวิหารกรุงเทพมหานคร ในวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗

๒.๓ ลักษณะเนื้อหาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

ในบรรดาวรรณกรรมภาษาบาลีซึ่งแต่งขึ้นในช่วงยุคทองของพุทธศาสนาเถรวาทในอาณาจักรล้านนานั้น ชินกาลมาลี หรืออีกนามหนึ่งว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ นับเป็นวรรณกรรมบาลีที่ถูกใช้อ้างอิงในฐานะเอกสารตำนานพงศาวดารบ่อยครั้งที่สุด เคียงคู่ไปกับ จามเทววงศ์ และ ตำนานมูลศาสนา เนื้อหาของชินกาลมาลีปกรณ์ ในส่วนแรกเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าองค์ต่างๆ โดยละเอียด ลำดับกันมาจนถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน กล่าวได้ว่าในส่วนนี้คือการรวบรวมประวัติความเป็นมาของพุทธฝ่ายเถรวาทของไทยมาลำดับไว้โดยสรุปนั่นเอง ต่อจากเรื่องพระธาตุซึ่งสืบเนื่องกับตำนานการกำเนิดนครหริภุญไชย จึงเริ่มเรื่องราวพงศาวดารของแคว้นแคว้นฝ่ายเหนือหริภุญไชย โยนก ล้านนา เรื่องพระพุทธสิหิงค์ เรื่องพระมหาธาตุเชิงใหม่ เรื่องพระแก้วมรกต จนกระทั่งสุดเรื่องที่ประวัติราชวงศ์มังรายในสมัยของผู้แต่ง คือ สมัยพระเมืองแก้ว กษัตริย์ราชกาลที่ ๑๔ ในราชวงศ์มังรายชินกาลมาลีปกรณ์ จึงได้กลายเป็นเอกสารสำคัญ ทั้งต่อฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายอาณาจักร นอกจากนี้ ชินกาลมาลีปกรณ์ ยังได้รับการแปลเป็นภาษาต่างๆ จำนวนมาก ทั้งภาษาตะวันตกและภาษาตะวันออกอีกทั้งยังเป็นเอกสารสมัยประวัติศาสตร์ที่ใช้ศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงกันในปัจจุบัน

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้รวบรวมความสำคัญไว้ ๒ ประการ คือ ประการแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ ได้กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้า คือ พระสมณโคตมไว้อย่างละเอียด โดยเริ่มต้นตั้งแต่ความปรารถนาของพระองค์ ที่ทรงปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ทรงสะสมบารมี ตลอดถึงทรงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ มาเป็นลำดับ จนในพระชาติสุดท้าย ทรงอุบัติในพระราชสกุลศากยวงศ์ โคตมโคตร แล้วทรงออกผนวช ทรงบำเพ็ญความเพียรจนได้ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้บำเพ็ญพุทธกิจจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ประการที่สอง กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของแคว้นล้านนา ที่มีเมือง เชียงใหม่ เชียงแสน เชียงราย ลำพูน ชินกาลมาลีปกรณ์ จึงเป็นหนังสือที่ให้ความรู้ความเข้าใจทั้งด้านพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง ควบคู่กันไป^{๒๓}

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นตำนานภาษาบาลีรุ่นเก่าตำนานหนึ่ง กล่าวถึงกาลพระพุทธเจ้าโดยเรียบเรียงอย่างเป็นระเบียบภาคแรก เริ่มกล่าวการที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าเรื่อยมาจนถึงเรื่องอิทธิฤทธิ์ เรื่องอัครสาวกนิพพาน พุทธ

^{๒๓} หนังสือวรรณกรรม สมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔, ชินกาลมาลีปกรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปกรรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๓.

ปรีนิพพาน เรื่องพระบรมสารีริกธาตุ เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องการสังคายนาต่างๆ เรื่องการที่พระพุทธรูปไปเจริญในลังกาทวีปและไปจบที่พระพุทธรูปในลังกา ส่วนภาคที่สองต่อมาคือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนา ผู้รจนาได้แยกเป็นสัดส่วน คือเรื่องสร้างเมืองหริภุญชัย เรื่องก่อกองเจดีย์เมืองหริภุญชัย (หริภุญชัย-ลำพูน) เรื่องรัชสมัยของพระนางจัมมเทวี(จามเทวี) เรื่องลำดับกษัตริย์เมืองหริภุญชัย เรื่องก่อกองเจดีย์เมืองหริภุญชัย เรื่องมหาธาตุปรากฏขึ้นที่หริภุญชัย เรื่องราชวงศ์พระเจ้าอาทิจจ เรื่องพญามังราย เรื่องสมณเถระได้พระธาตุ เรื่องพระเจ้ากือนา เรื่องพระสมณเถระมาหริภุญชัย เรื่องพระสีหเทพปฏิมาหรือ พระพุทธรูปสี่องค์ เรื่องก่อกองพระธาตุวัดบุปผาราม เรื่องศาสนาสิหลมาสู่ เมืองเชียงใหม่ เรื่องพระธาตุเจดีย์หลวง เรื่องสมมติสีมาของพระเจ้าติลก เรื่องพระรัตนปฏิมา, เรื่องพระเจ้าติลก, เรื่องพระพุทธรูปใหญ่ในวัดบุปผาราม, เรื่องหล่อพระปฏิมาทองคำองค์ใหญ่, เรื่องสมมติสีมาวัดมหาโพธาราม, เรื่องเสด็จไปเมืองเชียงใหม่, เรื่องสิขีพุทธรูปปฏิมา, เรื่องกาลก่อสร้างศาลาแลงหริภุญชัย, เรื่องกาลแห่งพุทธศาสนานิกายสีหเทพเรื่อง, เรื่องกาลบังเกิดช้าง, เรื่องพระพุทธรูปแก่นจันทร์, เรื่องตำนานพระพุทธรูปแก่นจันทร์, เรื่องพรรณนาความตอนจบ, รวมเป็นเรื่องต่างๆ ๒๘ เรื่อง^{๒๔}

องค์ความรู้และลักษณะสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

จะเห็นได้ว่าชินกาลมาลีปกรณ์ ให้ความรู้ ในด้านต่างๆมากมาย อาทิ เช่น ความรู้

ทางด้านพระพุทธศาสนา พุทธกิจของพระพุทธองค์ พุทธปรีนิพพาน การทาสังคายนา พระบรมสารีริกธาตุในด้านประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบถึงความเป็นมาเป็นการสร้างเมืองหริภุญชัย ประวัติกษัตริย์สมัยล้านนา อาทิ เช่น พญามังราย พระเจ้ากือนา ด้านพระศาสนา ทำให้ทราบถึงการสร้างวัดและพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา แยกเป็นประเด็นสำคัญ คือ

๒.๔ หลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบัญญัติให้พุทธศาสนิกชนยึดเป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยตั้งหลักคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ

ก. หลักธรรมในการดูแลตนเอง

๑. ไม่ทำความชั่วทั้งปวงทั้งทางกาย วาจาและใจ
๒. ทำความดีทางกาย วาจาและใจ
๓. ทำจิตใจให้ผ่องใส

^{๒๔} อุดม รุ่งเรืองศรี, อ้างแล้ว, หน้า ๓๐๖.

หลักธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นแก่นของคำสอนอื่นๆ และถือว่าเป็นหัวใจที่ผู้มีคุณธรรมพึงยึดถือปฏิบัติ โดยมีคำสอนที่สำคัญมากมาย หลักธรรมอันเป็นเหตุแห่งการสงเคราะห์กันและกัน ซึ่งได้แก่ สังคหัตถ์^{๒๕}

สังคหัตถ์ คือธรรมอันเป็นเหตุหรือเป็นที่ควรสงเคราะห์กันและกันเพื่อจะยึดเหนี่ยวน้ำใจกันให้มั่นคง ๔ ประการ ดังนี้

๑. ทาน คือการให้หรือการแบ่งปันสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้แก่ผู้อื่น ทาน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

อามิสทาน คือการให้สิ่งของ ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ฯลฯ

ธรรมทาน คือ การให้ธรรม ได้แก่ความรู้ ศิลปวิทยาที่ปราศจากโทษ การให้ธรรมเป็นทาน เป็นการให้ที่มีคุณมาก เพราะผู้รับธรรมจะได้รับประโยชน์มาก การให้จึงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน เพราะเป็นเครื่องแสดงออกว่ามีพันธะหรือเยื่อใยต่อกัน

๒. ปิยวาจา คือ วาจาที่เป็น ที่รัก กล่าวคือ ปิยวาจาเป็นวาจาที่ทำให้ผู้ฟังรักใคร่พอใจ มิได้หมายถึงการพูดเสียงดี ไพเราะอ่อนหวานจับใจผู้ฟังเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ลักษณะคำพูดที่ดี ได้แก่ พูดถูกต้องตรงเวลาหรือโอกาส พูดแต่ความจริง พูดอ่อนหวาน พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ และพูดด้วยเมตตาจิต จะเห็นได้ว่า ปิยวาจาเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา จึงควรใช้ปิยวาจากับทุกคนและทุกโอกาสอย่างเป็นนิจ ปัจจุบันจะสังเกตได้ว่า การใช้ปิยวาจาลดลงทุกวันและมักเป็นคำพูดที่รุนแรง ก้าวร้าวที่จะส่งผลให้เกิดความขัดแย้งของผู้คนในแต่ละสังคมได้โดยง่าย

๓. อัตถจริยา หมายถึง การประพฤติสิ่งที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อกัน ซึ่งทำได้ ๓ ทาง คือ ทางกาย ได้แก่ ช่วยทำกิจกรรม การงาน ต่างๆ เพื่อส่วนรว ทางวาจา ได้แก่ ช่วยบอกคุณ บอกโทษแก่กัน การช่วยรับรองคุณงามความดีแก่กันและกัน เป็นต้น ทางใจ ได้แก่ การช่วยคิด หรือช่วยแก้ปัญหาให้แก่ผู้อื่น

๔. สมานัตตา หมายถึง ความเป็นผู้มีตัวเสมอ ได้แก่ การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ถือตัว สนทนสนมรักใคร่นับถือด้วยความจริงใจ ไม่เสแสร้ง แกล้งทำ

อคติ

ผู้ที่มีความยุติธรรมนั้น มีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ^{๒๖} คือ

๑. ไม่นิยมอัตตาธิปไตย คือ การถือตนเป็นใหญ่

๒. ไม่นิยมโลกาธิปไตย คือ การถือคนอื่นเป็นใหญ่

^{๒๕} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **สังคหัตถ์ ๔**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๒๖} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **อคติ ๓**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

๓. นิยมธรรมาธิปไตย คือ การถือธรรมเป็นใหญ่ จะต้องเป็นผู้เว้นจากอคติ
 ดังนั้น ผู้ที่จะได้ชื่อว่าถือธรรมเป็นใหญ่นั้น จึงต้องเป็นผู้เว้นจากอคติ ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ
 คือ

๑. ฉันทาคติ คือ ความลำเอียงเพราะรักใคร่ หรือชอบพอกัน
๒. โทสาคติ คือ ความลำเอียงเพราะไม่ชอบกันหรือความโกรธเคืองกัน
๓. โมหาคติ คือ ความลำเอียงเพราะเขลาหรือหลง รู้เท่าไม่ถึงการณ์
๔. ภยาคติ คือ ความลำเอียงเพราะความกลัว

หิริ โอตตปปะ^{๒๗}

หิริ หมายถึง ความละอายใจในการทำบาปหรือทุจริต กล่าวคือ ละอายต่อกายทุจริต วจี
 ทุจริตและมโนทุจริต ผู้มีหิริจะเป็นผู้ไม่กล้ากระทำความผิดใด ๆ แม้ว่าจะมีผู้รู้เห็นหรือไม่ก็ตาม บุคคลใดก็
 ตามที่มีหิริ ผู้นั้นจะไม่ทำบาป ซึ่งจะก่อให้เกิดจิตใจอันผ่องใส บริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน เป็นคนดีที่ควร
 เคารพนับถือของบุคคล ทั้งผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือบุคคลทั่วไป

โอตตปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาป ได้แก่ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป โดยมีความ
 เข้าใจว่าบาปให้โทษอย่างร้ายแรง จึงหลีกเลี่ยงไม่เข้าใกล้สิ่งที่จะทำให้ตนมัวหมองและเป็นบาป เพราะ
 มีความกลัวเกรงในผลแห่งความชั่วนั้น

ข. หลักการอยู่ร่วมกันตามหลักคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

ศาสนาทุกศาสนาย่อมมีหลักธรรมคำสั่งสอนซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของศาสนา ใน
 พระพุทธศาสนา นั้น พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า
 หลักธรรมนั้นสำคัญ เพราะพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เองแล้วนำมาเผยแผ่แก่มนุษย์

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามีจำนวนมาก ตัวอย่างหลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่าง
 สันติสุขและพุทธศาสนิกชนสามารถนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต มีดังนี้

๑. หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ใช้ในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติตามหลักคัมภีร์ชินกาล มาลีปกรณ์

๑) โลกบาลธรรม

โลกบาลธรรม คือ ธรรมะสำหรับคุ้มครองโลก มีอยู่ ๒ อย่าง^{๒๘} ด้วยกัน คือ

^{๒๗} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, หิริ โอตตปปะ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki>
 [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๒๘} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, โลกบาลธรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki>
 [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

๑. หิริ หมายถึง ความละอายแก่ใจต่อการที่จะทำความชั่ว
๒. โอตตัปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาป กล่าวถึงความชั่วจะทำให้เกิดผลร้ายต่อตนเองและผู้อื่น

๒) สัมปยุตธรรม

สัมปยุตธรรม หมายถึง หลักธรรมของคนดีในสังคม มี ๗ ประการ^{๒๙} คือ

๑. ฉัมมัญญตา รู้จักเหตุ รู้จักหลักเกณฑ์
๒. อัตถัญญตา รู้จักผล รู้จักความมุ่งหมาย
๓. อัตตัญญตา รู้จักตน รู้จักว่าตนมีกำลังฐานะอย่างไร
๔. มัตตัญญตา รู้จักความพอดี รู้จักประมาณ
๕. กาลัญญตา รู้จักเวลาที่เหมาะสม
๖. ปริสสัญญตา รู้จักชุมชน รู้จักเคารพในสถานที่
๗. ปุคคลัญญตา รู้จักบุคคล รู้จักว่าแต่ละคนแตกต่างกันอย่างไร

๓) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์

ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์^{๓๐} หมายถึง หลักธรรมที่เอื้อให้เกิดประโยชน์ได้ในปัจจุบัน ได้แก่

๑. อุภูฏานสัมปทา หมายถึง มีความขยันหมั่นเพียร แสวงหาทรัพย์
๒. อารักขสัมปทา หมายถึง การรู้จักรักษา เมื่อแสวงหาทรัพย์มาได้ต้องรักษา
๓. กัลยาณมิตตา หมายถึง รู้จักคบคนดี
๔. สมชีวิตา หมายถึง รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย หรือตระหนี่ถี่เหนียวเกินไป

๔) สังคหัตถุ^{๓๑}

สังคหัตถุ หมายถึง ธรรมะที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในสังคม ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ การบริจาค
๒. ปิยวาจา หมายถึง การพูดด้วยความปรารถนาดี จริงใจ
๓. อัตถจริยา หมายถึง ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม

^{๒๙} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, สัมปยุตธรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๓๐} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๓๑} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, สังคหัตถุ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

๔. สมานัตตตา หมายถึง การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย เมื่อเกิดปัญหาต่อส่วนรวม ก็ต้องร่วมกันแก้ปัญหา

๕) สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม ๖^{๓๒} คือธรรมเป็นที่ตั้งให้ระลึก ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี หลักการอยู่ร่วมกันมีดังนี้

๑. เมตตาทายกรรม คือ ช่วยเหลือผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและรับหลัง

๒. เมตตาตวจีกรรม คือ ช่วยบอกสิ่งที่เป็นประโยชน์สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตามโนกรรม คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน มองกันในแง่ดี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๔. สาธารณโภคิตา ได้สิ่งของใดมาให้แบ่งปัน คือเมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวงไว้แต่ผู้เดียว นำมาแบ่งปัน เฉลี่ย เจือจานให้ได้ใช้ สอยร่วมกัน

๕. สีสสามัญญตา คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่ยังเกียจ ของหมู่คณะ

๖. ทิฏฐิสามัญญตา คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญ ที่จะนำไปสู่ความสันติสุข หรือขจัดปัญหา

๖) อธิปไตย ๓

อธิปไตย ๓^{๓๓} คือ ความเป็นใหญ่ ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่

๑. อัตตาธิปไตย คือความมีตนเป็นใหญ่ ถือตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยการยึดตนเป็นใหญ่

๒. โลกาธิปไตย คือ ความมีโลกเป็นใหญ่ ถือโลกเป็นใหญ่ กระทำตามความนิยมของโลกเป็นใหญ่

๓. ธัมมาธิปไตย คือ ความมีธรรมเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่ กระทำการโดยยึดความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรมเป็นหลัก

^{๓๒} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **สาราณียธรรม ๖**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๓๓} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **อธิปไตย ๓**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

๗) อริยวัฑฒิ หรือ อารยวัฑฒิ ๕

อริยวัฑฒิ หรือ อารยวัฑฒิ ๕^{๓๔} ความเจริญอย่างประเสริฐ, หลักความเจริญของอารยชน

๑. ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความมั่นใจในพระรัตนตรัย ให้หลักแห่งความจริงอย่างดีงามอันมีเหตุผล
๒. ศีล คือ ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต
๓. สุตะ คือ การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้
๔. จาคะ คือการเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ตัว
๕. ปัญญา คือความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

๘) โภคอาทียะ หรือ โภคาทียะ ๕

โภคอาทียะ หรือ โภคาทียะ ๕^{๓๕} คือ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือ เหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองโภคทรัพย์ ประกอบด้วย

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข
๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
๓. ใช้ป้องกันภัยอันตราย
๔. ทำพลี ๕ อย่าง
 - ก. ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
 - ข. อติถิพลี ต้อนรับแขก
 - ค. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ
 - ง. ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากรเป็นต้น
 - จ. เทวตาทพลี ถวายเทวดา คือ สักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งทีเคารพบูชาตามความเชื่อถือ
๕. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ^{๓๖}

^{๓๔} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **อริยวัฑฒิ หรือ อารยวัฑฒิ ๕**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๓๕} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **โภคอาทียะ หรือ โภคาทียะ ๕**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๓๖} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.southinsider.com/main/content.php?page=sub&category=๗๙&id=๑๙๖๑>, [๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑].

การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยความมีน้ำใจไมตรีที่ดีต่อกัน ความมีน้ำใจเป็นเรื่องที่ทุกคนทำได้ โดยไม่ต้องใช้เงินทองมากมาย เพียงแค่แสดงความเมตตา กรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ โดยการช่วยเหลือเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น ก็เป็นการแสดงน้ำใจได้ เช่น การพาเด็ก หรือผู้สูงอายุข้ามถนน หรือการสละที่นั่งบนรถโดยสารให้หญิงมีครรภ์ หรือแม้แต่การมีส่วนร่วมช่วยกันพัฒนาสังคมของเราให้ดีขึ้นก็ได้ เป็นต้น กันว่าเป็นการแสดงน้ำใจ การแสดงความมีน้ำใจจึงไม่ได้วัดกันด้วยเงินทอง บางคนมีเงินมาก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เขาจะเป็นคนมีน้ำใจ เพราะเขาอาจแล้งน้ำใจก็ได้ บางคนเป็นเศรษฐีแต่มีความตระหนี่มากไม่ยอมแม้จะสละเงินให้ผู้อื่นโดยที่ตนไม่ได้รับประโยชน์ตอบแทน ถึงกระนั้นคนที่ไม่ได้มีเงินมากเพียงแค่พอมีพอกินอาจเป็นคนที่มีน้ำใจให้คนอื่นบ้างก็ยอมเป็นที่รัก และชื่นชมของผู้อื่นเสมอ

ความมีน้ำใจนั้น ตรงกันข้ามความเห็นแก่ตัว ขณะที่คนเห็นแก่ตัวมักจะคิดแต่ประโยชน์ส่วนตัวมาก่อน แต่แน่นอนที่คนมีน้ำใจจะคิดถึงประโยชน์ของส่วนรวมบ้าง และความมีน้ำใจก็ยังตรงกันข้ามกับความอิจฉาริษยา คนที่อิจฉาริษยาคนอื่นย่อมปรารถนาที่จะเห็นความล้มเหลวของผู้ที่ได้ดีกว่า แต่คนมีน้ำใจนั้น เมื่อเห็นคนอื่นได้ดีกว่าจะมีมุทิตาและจะ แสดงความยินดีด้วยอย่างจริงใจ ผู้มีน้ำใจจะนึกถึงผู้อื่นและจะพยายามช่วยผู้อื่นที่ด้อยโอกาสกว่า ผู้มีน้ำใจจึงเป็นที่รักและต้องการของคนทั่วไป และเป็นคนมีคุณค่าต่อสังคม และที่สำคัญพวกเขาเหล่านั้นก็จะเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตอย่างแน่นอน

อย่างที่กล่าวไว้ ความมีน้ำใจจะไม่สามารถเกิดขึ้นในสังคมได้เลย หากไม่มีผู้ใดแสดงหรือกระทำความดีขึ้นมา ซึ่งถ้าหากเราอยากที่จะเป็นบุคคลนั้น บุคคลที่จะสร้างความมีน้ำใจให้แก่สังคม บุคคลที่ปรารถนาอยากให้สังคมของตนเองและผู้อื่นมีความสุขนั้น ทำได้ไม่ยากเลย มันอยู่ที่ความคิด ความรู้สึก และหัวใจของเราเองเท่านั้นที่จะสั่งให้ตัวเองลงมือทำ

การฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีน้ำใจ มีดังนี้

๑. ควรเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดถึงหัวใจจิตหัวใจของคนอื่น และแสดงต่อผู้อื่นเหมือนที่เราต้องการให้คนอื่นแสดงต่อเรา และทำดีต่อคนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ไม่ว่าความดีนั้นจะเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยหรือสิ่งที่ยิ่งใหญ่ก็ตาม แม้ผู้อื่นไม่ได้รับรู้กันทุกคน แต่หัวใจของเราก็รับรู้เสมอ

๒. ควรเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ และไม่หวังว่าคนอื่นจะต้องมาให้เราเสมอ

๓. ควรแสดงน้ำใจกับคนรอบข้าง เช่น เมื่อเวลามีโอกาสได้ไปเที่ยวในที่ไกลหรือใกล้ก็ตามควรมีของฝากเล็กๆน้อยๆ ติดมือมาถึงคนที่เรารู้จักและญาติมิตรของเรา นั้นเป็นการแสดงความมีน้ำใจต่อกัน เพราะแม้ว่าจะเป็นแค่สิ่งเล็กน้อย แม้จะไม่ต้องใช้เงินทองมากมาย แต่สิ่งที่ได้มันมีค่ามากกว่านั้น นั่นคือน้ำใจที่ผู้อื่นได้รับจากเรา

๔. ควรเสียสละกำลังทรัพย์ สติปัญญา กำลังกาย และเวลาให้แก่ผู้เดือดร้อน เท่าที่เราพอจะทำได้โดยไม่ถึงกับต้องลำบากแก่ผู้อื่นให้กับผู้ที่ต้องการพึ่งพาอาศัยเรา โดยเป็นการกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทน

๕. ควรมีนิสัยเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อเพื่อนบ้าน เช่น ไปร่วมงานพิธีต่างๆ เช่น งานแต่งงาน งานศพ หรืองานอื่นๆ เท่านั้นเขาก็จะเห็นว่าเราเป็นคนมีน้ำใจ และจะสามารถเชื่อมไมตรีจิตต่อกันได้

๖. ควรให้ความรักแก่คนอื่น ๆ และให้ความร่วมมือเมื่อเขาต้องการให้ช่วยเหลือ และช่วยเหลือเขาอย่างสุดความสามารถด้วยความจริงใจที่เรามี

การฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีน้ำใจ นอกจากจะทำให้เรามีจิตใจที่ดีงามเบิกบานแจ่มใส ผิวพรรณผ่องใส ใบหน้าอิ้มเอิบแล้วยังทำให้เราได้มิตรสหายมาก ใครก็อยากคบหาสมาคมด้วยเพราะความมีน้ำใจแสดงถึงความมีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ แล้วชีวิตของเราก็จะพบแต่ความสุขตลอดไป เพราะสังคมของเราจะเป็นสังคมแห่งความสันติสุข

๒.๕ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ จำแนกเป็น ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านประติมากรรม ด้านสถาปัตยกรรม และด้านหัตถกรรม มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑) ด้านประติมากรรม (Sculpture) เป็นงานศิลปะแสดงออกด้วยการปั้น แกะสลัก หล่อ และการจัดองค์ประกอบความงามอื่นลงบนสื่อต่าง ๆ มีดังนี้

(๑) การสร้างพระพุทธรูปในล้านนา ประวัติการสร้างพระพุทธรูปในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่สักการะบูชาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ของพุทธศาสนิกชนนั้น ตามเนื้อความที่พบในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ มีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปองค์แรก คือ พระพุทธรูปแก่นจันทน์ว่า “พระราชาปเสนทิโกศลโปรดให้สร้างพระพุทธรูปแก่นจันทน์เมื่อ ๗ ปีก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะปรินิพพาน”^{๓๗} โดยไม่มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาหลักฐานด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในปัจจุบัน ซึ่งเชื่อว่า การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกเกิดขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ เมื่อกรีกครอบครองดินแดนแถบแคว้นคันธาระ และแคว้นปัญจาบด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป จากนิทานพระพุทธรูปซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลีโดยพระโพธิ์ธังสี พระเถระชาวเชียงใหม่ เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และตำนานพระพุทธรูปในชินกาลมาลี

^{๓๗} พระรัตนปัญญาเถร, ชินกาลมาลีปกรณ์ (ฉบับแปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิthur เปรียญ), พิมพ์ครั้งที่ ๒ (เชียงใหม่: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ๒๕๐๙. เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินท์ – ชุตินา” ในโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พฤษภาคม ๒๕๑๐), หน้า ๑๖๓.

ปกรณัม แต่งโดย พระรัตนปัญญา กล่าวถึง เรื่องพระสีหฬปฏิมาหรือพระพุทธรูปสิงห์ ความว่า “ได้ยินว่า เมื่อพระศาสดาปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๗๐๐ ปี พระเถระที่เป็นชีนาสพ^{๓๘} ยังมีอยู่ในลังกาทวีป ๒๐ องค์ ครั้งนั้น พระเจ้าสีหฬใคร่จะทอดพระเนตรรูปของพระพุทธรูป จึงเสด็จไปยังวิหาร ตรัสถามพระสังฆเถระว่า เขาว่าพระพุทธรูปของเราทั้งหลาย เมื่อทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมาลังกาทวีปนี้ถึง ๓ ครั้ง ผู้ที่เห็นพระพุทธรูปนั้น เดียวนี้จะมีอยู่หรือหาไม่ได้ ทันใดนั้น ด้วยอำนาจของพระชีนาสพ ราชานางนาคนได้แปลงรูปมาเป็นคน แล้วเนรมิตตนเป็นรูปพระพุทธรูป เพื่อจะเปลื้องความสงสัยของพระเจ้าสีหฬ พระราชาทรงบูชาพระพุทธรูป ๗ คืบ ๗ วัน ครั้งนั้น พระราชาตรัสสั่งให้หาช่างประติมากรรมชั้นอาจารย์มา แล้วโปรดให้เอาขี้ผึ้งปั้นถ่ายแบบพระพุทธรูป มีอาการดั่งที่นาคราชเนรมิต และให้ทำแม่พิมพ์ถ่ายแบบพระพุทธรูปนั้นด้วยเป็นอย่างดี แล้วให้เททองซึ่งผสมด้วยดีบุก ทองคำ และเงิน อันหลอมละลายคว้างลงในแม่พิมพ์นั้น พระพุทธรูปปฏิมานั้น เมื่อขัดและชักเงาเสร็จแล้วงามเปล่งปลั่งเหมือนองค์พระพุทธรูปยังทรงพระชนม์อยู่”^{๓๙}

(๒) การสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา

พระพุทธรูปไม้ หรือ พระเจ้าไม้ เป็นชื่อที่ใช้เรียกในการสร้าง โดยมีขนาดตั้งแต่เล็กจนถึงขนาดใหญ่ ส่วนมากจะสลักจากไม้ชิ้นเดียวและสองชิ้น เมื่อมีการสลักเสร็จแล้วจะประดับตกแต่งด้วยการลงลักปิดทอง โดยพุทธรูปลักษณะองค์พระพุทธรูปนั้นมีทั้งปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางปรินิพพาน และปางประทับยืน จากการศึกษาหลักฐานทางด้านเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปไม้ จากตำนานพระแก้วจันทร์ ที่กล่าวถึงก่อนที่พระพุทธรูปเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๗ ปี พระเจ้าประเสนทิโกศลแห่งเมืองสวตถิ ได้กราบทูลขออนุญาตพระพุทธรูปองค์ก่อสร้างพระพุทธรูปไว้เคารพสักการบูชาครั้งนั้น เมื่อพระพุทธรูปองค์ไม่อยู่หรือเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระประเสนทิโกศลได้ทูลถามถึงอานิสงส์^{๔๐} การสร้างพระพุทธรูป พระพุทธรูปองค์ได้ทรงเทศนาเรื่อง วัฏฏ์ คุลีชาดกกว่า พระยาวัฏฏ์คุลีได้ซ่อมแซมและต่อนิ้วพระหัตถ์ของพระพุทธรูปที่ชำรุด ทำให้พระองค์สามารถเอาชนะข้าศึกศัตรูได้ร้อยเอ็ดหัวเมือง^{๔๑}

^{๓๘} ชีนาสพ ผู้สิ้นอาสวะ คือ เป็นพระอรหันต์

^{๓๙} แสง มณวิฑูร, แปล.), **ชินกาลมาลีปกรณ์**, ใน กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย, ๒๕๐๑, หน้า ๑๐๐.

^{๔๐} ศิริพงษ์ ศักดิ์สิทธิ์ , **คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ล้านนา**, นักศึกษาคณะศิลปวิทยาสาขาสาขานาฏศิลป์ ภาควิชาศิลปวิทยาสาขานาฏศิลป์ คณะศิลปวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ไม่ระบุหน้า.

^{๔๑} สงวน โชติสุขรัตน์, **ตำนานพระแก้วจันทร์**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๖๘-๗๓.

(๓) ด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม (architecture) หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงออกถึงสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้นๆ ด้วย^{๔๒} สัญลักษณ์ขององค์ประกอบงานสถาปัตยกรรมและลวดลายการประดับตกแต่ง

สัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด งานสถาปัตยกรรม รวมทั้งประติมากรรมต่างๆ ด้วยความหมายเพื่อการปกปักรักษาศาสนสถาน ด้วยความเชื่อว่าเป็นสัตว์วิเศษที่ไม่สามารถพบได้ในชีวิตประจำวัน แม้สัตว์บางชนิดจะมีความใกล้เคียงกับสัตว์ในโลกมนุษย์ แต่ได้เน้นการยกย่องให้เป็นสัตว์วิเศษที่มีคุณต่อพุทธศาสนา เช่น ช้าง หงส์ สัตว์บก นรสิงห์ เหมราช มอม สิงห์ หรือราชสีห์ กิเลน ช้างเอราวัณ สัตว์เลื้อยคลาน นาค ตัวลวง สัตว์ปีก กิณนรและกินรี หงส์ นกยูง นกหัสติลิงค์ พญาครุฑ สัตว์น้ำ ปลา พืช ดอกโบตั๋น ดอกบัว หม้อดอกหรือปทุมณภูมิตันโพธิ์ (ต้นอัสสัตถะ) ลวดลายมงคล ความหมายเชิงสัญลักษณ์ เป็นต้น^{๔๓}

(๔) ด้านหัตถกรรม

งานประณีตศิลป์เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม^{๔๔}ด้านหัตถกรรมพระพุทธรูป ขันดอก ขันแก้วทั้งสาม โคม สัตตภัณฑ์ อาสนะ เครื่องสูงหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ แว่นพระเจ้า ธรรมมาสน์ หีบธรรม ตุงเดี่ยวหรือตุงคำคิง ตุงไส้หมู ตุงไชย ช่อ ต้นดอก ต้นผึ้ง มีดังนี้

๑. พระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์แทนค่าพระพุทธเจ้าที่เขียนเป็นภาพของพระพุทธรูปตามลักษณะของมหาปुरुชลักษณะ ๓๒ ประการ เพื่อเป็นรูปเคารพแทนพระพุทธรูปในกรณีที่มีการประกอบศาสนพิธีกลางแจ้ง ซึ่งสามารถเคลื่อนย้ายได้ง่าย เช่น การนำมาบูชาในประเพณีเลี้ยงดงหรือเลี้ยงปู่แสะย่าแสะ เป็นต้น

๒. ขันดอก เป็นภาชนะซึ่งใส่เครื่องบูชา ของสูง มีประโยชน์ใช้สอย คือ สำหรับใส่ดอกไม้ธูปเทียน หรือเครื่องบูชาอื่นๆถวายแด่พระพุทธรูป พระสงฆ์หรือผู้ใหญ่ที่เคารพ เพื่อเป็นการให้เกียรติ

^{๔๒} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/สถาปัตยกรรม>, [๒๖ มีนาคม ๒๕๖๑].

^{๔๓} พุทธสัญลักษณ์ล้านนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sri.cmu.ac.th/~elanna/symbolanna/interpretation_page๐๒๐.html, [๒๖ มีนาคม ๒๕๖๑].

^{๔๔} มณี พยอมยงค์ และ ศิริรัตน์ อาสนะ, เครื่องสักการะในล้านนาไทย, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๘.

แก่ผู้ได้รับใช้เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น วันพระ งานปอยหลวง ทานขันข้าว ใส่ขันดอก ฯลฯ

๔. ขันแก้วทั้งสาม เป็นภาชนะใส่ดอกไม้ธูปเทียนถวายแด่พระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในโอกาสการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น วันพระ งานปอยหลวง ทานขันข้าว ใส่ขันดอก ฯลฯ

๕. โคม ประเภทต่างๆ เช่น โคมหุกระต่าย โคมพัด โคมค้ำ เป็นเครื่องสักการะพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญาและแสงสว่างหรือปัญญา ช่วงเวลาที่ใช้ในการบูชาคืองานประเพณียี่เป็ง เป็นต้น

โคมล้านนา

พระบฏ

ชั้นแก้วทั้ง สาม

บทที่ ๓

แนวคิดการสร้างพุทธศิลป์ในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์

๓.๑ การสร้างพุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาล

๓.๑.๑ มูลเหตุในการสร้างพุทธศิลป์

มูลเหตุในการสร้างพุทธศิลป์นั้นมีมาก่อนพุทธกาล คือ เมื่อมีผู้ทรงศีลหรือเป็นผู้มีคุณธรรมในศาสนาถึงแก่ภรรณภาพลง เมื่อทำการเผาแล้วก็จะเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสถูปหรือเพียงวางไว้ในดินและถมเป็นกองดินให้สูงขึ้นโดยมีสัญลักษณ์ปักไว้ให้ทราบว่า ณ ที่นี้มีอัฐิของผู้ทรงศีลวางอยู่ เมื่อกาลเวลาผ่านไปจึงมีการพัฒนาการสร้างสถูปหรือเจดีย์ขึ้นมาอย่างมั่นคงแข็งแรงตามกำลังทรัพย์ของตนเอง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานก็มีการถวายพระเพลิงแก่พระพุทธสรีระเสร็จเรียบร้อย กษัตริย์และมหาพราหมณ์ทั้งหลายที่ศรัทธาและนับถือพระพุทธเจ้าจึงได้ขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปสักการบูชา โดยมีการสร้างพระสถูป (เจดีย์) บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อให้มหาชนในเมืองของตนสักการบูชา ๘ แห่ง^๑ ด้วยกัน

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุในที่ต่างๆ มารวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน ต่อมาก็นำมาแบ่งเป็นส่วนๆ และทรงประทานให้ในแต่ละเมืองไปสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อเป็นที่สักการบูชา ตั้งแต่นั้นมาจึงเกิดมีพระธาตุเจดีย์^๒ ในพระพุทธศาสนาขึ้นมา โดยจำแนกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุทั้ง ๘ ส่วน

๒. บริโภคเจดีย์ คือ เจดีย์ที่เป็นที่ระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ารวมทั้งสังเวชนียสถาน และเจดีย์อีก ๒ แห่ง คือกษัตริย์เมืองปิณฑลิวันสร้างสถูปบรรจุพระอังคารและโศกพราหมณ์ได้ทะนุถนอมโลหะดวงพระธาตุไปสร้างสถูป ณ เมืองกุสินารา^๓

^๑ ที.ม.(ไทย) ๒/๑๗๔/๒๓๘. กล่าวไว้ว่าโศกพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน ประดิษฐาน ณ แคว้นมคธ, กรุงเวสาลี, กรุงบิลพัสดุ์, กรุงอัลลกะปปะ, กรุงรามคาม, กรุงเวฏฐทีปกะ, กรุงปาวา, กรุงกุสินารา, เรียกว่า ธาตุเจดีย์กรุงกุสินารา, เรียกว่า ธาตุเจดีย์

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๘), หน้า ๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

๓. ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์ที่บรรจุพระธรรมคำสั่งสอนที่จารึกในใบลานหรือจารึกในแผ่นทองแล้วบรรจุไว้ภายในพระธาตุ เรียกว่า ธรรมเจดีย์

๔. อุทเทสิกเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีได้กำหนดว่าต้องทำอะไร คือถ้ามีได้เป็นพระธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ หรือ ธรรมเจดีย์แล้ว ก็เรียกว่าอุทเทสิกเจดีย์ รวมทั้งต้นพระศรีมหาโพธิ์ รูปสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติ พระพุทธรูป ก็นับเป็นอุทเทสิกเจดีย์ด้วย^๔

กล่าวได้ว่าการสร้างเจดีย์หรือสถูปเป็นการสร้างตามแนวคิดที่ว่าพระสถูปคือพระพุทธรเจ้า และพระพุทธรเจ้าคือสถูปจึงมักพบภาพเจดีย์ที่เขียนลงในจิตรกรรมฝาผนังเพื่อแทนภาพอดีตของพระพุทธรเจ้านอกจากนั้นยังพบคติในการสร้างเจดีย์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาของพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อครั้งพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสาวัตถี ทรงทอดพระเนตรเห็นเม็ตทรายขาวผ่องบริสุทธิ์ ณ หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำโกโลเมือง ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธรเจ้าเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงกวาดทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ เรียกว่า วาลุกเจดีย์ จำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ แล้วอุทิศเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และ สังฆบูชา จึงถือว่าเป็นการเกิดการสร้างเจดีย์เป็นครั้งแรกในดินแดนพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า เจดีย์ อาจเป็นเพราะว่ารูปร่างของกองทรายที่คล้ายกับรูปทรงเจดีย์นั่นเอง

ดังนั้นเมื่อมีการสร้างเจดีย์ขึ้น ณ ที่ใดก็แสดงว่า ณ ที่แห่งนั้นจะเป็นสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนพากันไปสักการบูชาและช่วยกันทำนุบำรุงกันอย่างเนืองนิตย์จึงทำให้เกิดการสร้างพุทธศิลป์และเสนาสนะในเวลาต่อมา

จะกล่าวถึงเมื่อครั้งพุทธกาล วัตรปฏิบัติของพระภิกษุณั้พระภิกษุจะอนุวัตนั้ไปตามพุทธประเพณี คือไม่อยู่ประจำที่ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ในฤดูแล้งก็จะแยกย้ายกันไปเผยแผ่หลักธรรมตามสถานที่ต่างๆหรือไปเที่ยวหาที่สงบปฏิบัติธรรมบำเพ็ญวิปัสสนาเพื่อชำระจิตใจให้ผ่องใสให้พ้นจากกิเลสตามที่พระพุทธรเจ้าได้สั่งสอนไว้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”^๕

เมื่อถึงฤดูฝนการเดินทางไม่สะดวกพระสงฆ์จึงรวมกันเข้าวิสสาหุตพักอยู่ในบ้านเมืองจนกว่าจะถึงฤดูแล้งจึงจะเริ่มเดินทางใหม่ ต่อมาจึงมีผู้ศรัทธาในพระพุทธรเจ้าจึงได้ถวายที่ดินสร้างวัดหรืออาราม (สวน) ๒ ทานคือ ทานอนาถบิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขาโดยให้ชื่ออารามว่า เขตวนารามและวัดบุพพารามตามลำดับ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระพุทธรเจ้าและเหล่าพุทธสาวกในฤดูฝนเท่านั้น

^๔ สมพร ไชยภูมิธรรม, **ปางพระพุทธรูป**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒-๒๓.

^๕ วิมหา. (ไทย) ๔/๓๒/๓๙.

ในช่วงเวลานั้นถือว่าเป็นการเริ่มต้นของการมีพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนาและเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีวัดเป็นที่อยู่อาศัยของสงฆ์ โดยให้สร้างเสนาสนะ ๕ ชนิด^๖ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ เท่านั้น โดยแต่ละแห่งจะสร้างไม่ถาวรมั่นคง และในอาณานิคมที่สร้างเสนาสนะนั้นยังคงไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ พื้นที่ก็ยังคงครอบคลุมไปด้วย ป่า ต้นไม้ ภูเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุกที่แจ่มและลอมฟางอยู่ การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้นาถบิณฑิกและนางวิสาขาสร้างพุทธศิลป์ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์และอนุญาตให้พระสงฆ์อยู่ในเสนาสนะก็เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนานั้น ได้ปรากฏเป็นหลักฐานทางพระพุทธพจน์ ดังนี้

วิหารย่อมป้องกัน ความหนาวร้อนของสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงู ยุงและฝน ในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้นยังป้องกันลมและแดดร้อนจัด การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเลี่ยงอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพินิจและเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้เกิดอีกประการหนึ่งผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหูสูต ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะ” ปรินิพพานได้ในชาตินี้^๗

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิดแล้วบรรดาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์จึงได้สร้างวิหารถวาย ๖๐ หลัง โดยสร้างในวันเดียวถวายพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ และพระพุทธเจ้าจึงได้ถวายเสนาสนะนี้แก่พระสงฆ์ทั้ง ๔ ทิศโดยมิให้มีการครอบครองเป็นเจ้าของเฉพาะบุคคลใด บุคคลหนึ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า “คหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์ในทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่มีมา” เศรษฐีผู้รับพระพุทธดำรัสแล้ว จึงได้ถวายวิหารเหล่านั้นแก่พระสงฆ์ จาตุรทิศทั้งที่มาแล้วและยังไม่มีมา

ดังนั้น พุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาลจึงมีความจำเป็นอย่างเห็นได้ชัด คือ การมีวัดเชตะวัน มหาวิหารและวัดบุพพาราม กล่าวได้ว่าพุทธศิลป์สมัยพุทธกาลไม่เพียงแต่เป็นสถานที่จำพรรษาเท่านั้น วัดและพุทธศิลป์ยังเป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นศูนย์รวมจิตใจ

^๖ พระพุทธโฆษาจารย์, จตุตถสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย จุลวรรค วรรคนา, ทรงแปลโดย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร ป.๙), พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๑.

^๗ อาสวกิเลส คือ กิเลสที่หมักหมม นอนเนื่องทับถมอยู่ในจิต ชุบย้อมจิตให้เศร้าหมอง ให้ขุ่นมัว ให้ชุ่มอยู่เสมอ เรียกย่อว่า อาสวะ ก็ได้ มี ๔ อย่าง คือ ๑. กาม ได้แก่ ความติดใจรักใคร่อยู่ในกามคุณ ๒.ภพ ได้แก่ ความติดอยู่ในภพ ความอยากเป็นโน้นเป็นนี้ ๓.ทิฏฐิ ได้แก่ ความเห็นผิด ความหัวดีต่อหัวอื่น ๔.อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้จริง ความลุ่มหลงมัวเมา

^๘ วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๙๑-๙๒.

ของผู้คน เป็นสถานที่เหล่าพระภิกษุใช้พำนักและเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมอีกด้วย เมื่อมีการสร้างวัดและพุทธศิลป์ วัดจะต้องมีเสนาสนะภายในวัดให้ครบถ้วนหรือครบตามความจำเป็นนั่นก็คือ การสร้างสิ่งสักการะเสนาสนะภายในวัด อันประกอบด้วย กุฏิ วิหาร อุโบสถ หอฉัน กัปปิยกุฏิ และอื่นๆ เป็นต้น

ต่อมา อนาคตบัณฑิตเกรซฐิติได้ให้มีการสร้างเสนาสนะอย่างอื่นตามมา เช่น สร้างศาลาไฟ สร้างวัจกุฏิ สร้างศาลาจงกลม ศาลาเรือนไฟ ชุ่มประตู่ มณฑป กำแพงวัด ขุดบ่อน้ำ และขุดสระโบกขรณี เป็นต้น

๓.๑.๒ วัตถุประสงค์ในการสร้างพุทธศิลป์

ตั้งแต่สมัยพุทธกาลสันนิษฐานว่า การสร้างวัดและพุทธศิลป์เป็นการสร้างถวายให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ ทั้งนี้เพราะจากการที่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ได้จาริกไปประกาศพระพุทธศาสนาในสถานที่ต่างๆ ประชาชนต่างมีจิตเลื่อมใสศรัทธาจึงร่วมกันสร้างวัดและพุทธศิลป์ถวายด้วยจุดประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อให้พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ได้พำนัก
๒. เพื่อได้ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า
๓. ได้เข้าไปนั่งฟังพระธรรมและปฏิบัติตามคำสอนเพื่อขัดเกลาจิตใจแก่ตนเอง
๔. เป็นศูนย์รวมจิตใจและสร้างความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคำสอน

ดังนั้น ในสมัยพุทธกาลจึงเกิดมีวัดและพุทธศิลป์ขึ้นในเมืองต่างๆตามที่พระพุทธเจ้าได้จาริกหรือประทับอยู่ในช่วงเสด็จไปประทับจำพรรษา ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงพยายามที่จะเรียบเรียงวัดที่เป็นที่ประทับในช่วงจำพรรษาไว้ ดังนี้^๙

๑. วัดเวฬุวันมหาวิหาร^{๑๐} เป็นสวนป่าไผ่เป็นที่ประพาสพักผ่อนของพระเจ้าพิมพิสารซึ่งอยู่ไม่ไกลจากพระนครราชคฤห์ นครหลวงของแคว้นมคธเป็นสถานที่ร่มรื่นสงบเงียบ มีทางไปมาสะดวก พระเจ้าพิมพิสารถวายเป็นสังฆาราม นับเป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่ ๒-๓-๔ และพรรษาที่ ๑๖ ๑๗ กับ ๒๐ ภายหลังจากตรัสรู้ (ช่วง ๓๕ ปี ก่อน พ.ศ.๑)

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นที่วัดเวฬุวันมหาวิหารนี้ คือ พระองค์ได้ทรงบัญญัติพระวินัย แสดงพระสูตร พระธรรมเทศนาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์และคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน วัดนี้จึงเปรียบเสมือนว่าเป็นวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการประทานโอวาท

^๙ ธรรมะไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammathai.org/buddha/g43.php> [๒๗ มี.ค.๖๑].

^{๑๐} วิม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

ปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์และยังก่อให้เกิดการวางระเบียบวินัยของพระสงฆ์ขึ้นมาในเรื่องการสวดปาฏิโมกข์นับเป็นการเริ่มต้นของการมีโบสถ์ด้วยเช่นกัน^{๑๑}

๒. วัดเชตะวันมหาวิหาร ^{๑๒} เป็นมหาวิหารที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ตั้งอยู่ทางใต้ของนครสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศล เป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับจำพรรษานานที่สุดในระหว่างเวลา ๔๕ ปี แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ ชื่อ เชตวัน ชื่อนี้ได้จากพระนามของเจ้าชายเชตซึ่งเป็นพระญาติสนิทของพระพุทธเจ้า วัดนี้ก่อสร้างโดยมหาเศรษฐีแห่งนครสาวัตถีชื่อสุทตตะหรือมีฉายาว่าอนาถบิณฑิกเศรษฐี (ใญ่บุญตั้งโรงงานเลี้ยงข้าวคนยากจน)ได้ขอซื้อพื้นที่อุทยานจากเจ้าชายเชตและได้หักร้างถางพงทำเป็นอุทยานใหญ่จนเป็นที่รื่นรมย์แล้ว จึงสร้างมหาวิหาร ๗ ชั้นมีกำแพงและคูเป็นขอบเขต

กิจกรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นในวัดนี้ คือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบพวกเดียรถีย์ในวันพืฒ์เดือน ๘ เมื่อพวกเดียรถีย์พ่ายแพ้ทำให้มีผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น เหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในวัดนี้ล้วนเป็นเหตุการณ์ที่ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๓. วัดบุพพาราม^{๑๓} เป็นวัดที่อยู่ใกล้กับวัดพระเชตะวันมหาวิหาร ทางใต้ของนครสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศล นางวิสาขามิคารมารตามหาอุบาสิกาผู้เป็นเอตทัคคะในบรรดาทายิกาทั้งปวงเป็นผู้สร้างถวาย โดยขายเครื่องประดับประจำตัวตั้งแต่แต่งงาน เรียกชื่อเครื่องประดับนี้ว่ามหาลดาปสาธน์ เป็นเครื่องอาภรณ์งามวิจิตรประกอบด้วยรัตน ๗ ประการ มีมูลค่ามากถึง ๔๐ ล้านกหาปณะและได้รับยกย่องว่าเป็นของสำหรับผู้มีบุญในสมัยพุทธกาล นางวิสาขาได้นำเงินมาสร้างวัดถวายพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ คือ มิครมาตุปราสาทหรือ วัดบุพพาราม ณ พระนครสาวัตถี โดยพระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้พระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้ายเป็นนวกัมมารฎฐายี^{๑๔}

นางวิสาขาเป็นผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เอาใจใส่กิจการสงฆ์ คือ สิ่งใดที่นางเห็นว่าพระสงฆ์ควรมี ควรได้ จึงขอให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแล้วนางก็เป็นผู้จัดหามาให้ แต่ในทางตรงกันข้ามหากนางเห็นว่าพระสงฆ์รูปใดปฏิบัติในสิ่งที่ไม่สมควรนางก็จะไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามตามการกระทำนั้น

^{๑๑} วันดี ยิงชูศ, “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดและมัสยิด”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๙), หน้า ๒๖.

^{๑๒} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๗.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๓/๑๑๑-๑๑๓/๔๓๘.

^{๑๔} นวกัมมารฎฐายี หมายถึง ผู้อำนวยการก่อสร้างวัดบุพพาราม

๔. วัดอัมพปาลีวัน^{๑๕} เป็นวัดที่โสเภณี นามว่าอัมพปาลี สร้างถวาย ตั้งอยู่ที่เมืองเวสาลี นางอัมพปาลีได้สดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าครั้งแรกเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงยกอุทยาน อัมพปาลีให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและสาวก ส่วนตนเองก็เข้ามาบวชเป็นภิกษุณี ในพระพุทธศาสนา และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา^{๑๖} และวัดนี้ก็อีกเช่นกันที่พระพุทธเจ้า ได้แสดงพระธรรมเทศนาปลูกฝังไตรสิกขาแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังหลักฐานในพระพุทธพจน์ว่า “ศีลมี ลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีล เป็นฐานย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้น”^{๑๗}

๕. วัดโฆสิตาราม^{๑๘} เป็นชื่อวัดสำคัญในกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ ในพรรษาที่ ๙ ภายหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระองค์ทรงประทับจำพรรษา ณ พระอารามแห่งนี้

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในวัดนี้ คือพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท ปาราชิกทั้ง ๔ สิกขาบท ณ สถานที่แห่งนี้ ด้วยเหตุที่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมกถึกและฝ่ายวินัยธรเกิดเหตุ ทะเลาะวิวาทกัน พระพุทธเจ้าห้ามไม่ให้ทะเลาะกันแต่ไม่เป็นผลสำเร็จพระพุทธเจ้าจึงเสด็จปลีกไป จำพรรษาที่ปาลิเลยยกะ เมืองโกสัมพี แคว้นวังสะเพียงพระองค์เดียว

๖. วัดนิโครธาราม^{๑๙} เป็นพระอารามที่พระญาติสร้างถวายพระพุทธเจ้าอยู่ใกล้ กรุงกบิลพัสดุ์ นครหลวงของแคว้นสักกะ ในพรรษาที่ ๑๕ หลังจากตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงประทับจำ พรรษาที่วัดนิโครธารามแห่งนี้

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในวัด คือ พระนันทะ พระญาติพระองค์หนึ่งของ พระพุทธเจ้าได้อุปสมบทที่วัดนี้ นับว่าเป็นศากยวงศ์องค์แรกที่มาบวชเป็นพระสงฆ์ เวลาต่อมาทำให้ ศากยวงศ์ทั้งชาย หญิงได้ออกบรพชาอุปสมบทเป็นอันมาก ที่สำคัญที่สุดคือวัดนี้ได้เกิดสามเณร รูปแรกในพระพุทธศาสนา เมื่อเจ้าชายราหุลได้บวชเป็นสามเณร โดยมีพระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์ ณ วัดนิโครธารามแห่งนี้ด้วย

^{๑๕} วิ.มหา.(ไทย) ๒ / ๑๖๑-๑๖๒/๑๐๘.

^{๑๖} เลื่อน วรณรัตน์, **พระอารามครั้งพุทธกาล**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๑๔.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๕-๓๖๖/๔๐๐-๔๐๑.

^{๑๙} วิ.มหา. (ไทย) ๓/๕๗๖/๗๓๗.

๗. วัดอัครคาพวจเดียวิหาร^{๒๐} อยู่ในเมืองอาฬวี ในพรรษาที่ ๑๖ ภายหลังตรัสรู้ระหว่างเวลา ๔๕ ปี แห่งการบำเพ็ญพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับจำพรรษา ณ วิหารแห่งนี้

๘. วัดจันทนศาลา^{๒๑} เป็นศาลาไม้จันทน์แดง ในมกุฬการาม แคว้นสุนาปรันตะ พระมหาสาวกปุณณสุนาปรันตะซึ่งจำพรรษาที่วัดมกุฬการามได้แนะนำให้น้องชายของท่านและพ่อค้ารวม ๕๐๐ คน แบ่งไม้จันทน์แดงที่มีค่าสูงสร้างถวายเป็นพุทธเจ้าแล้วพุลอาราธนาเสด็จมายังแคว้นสุนาปรันตะและพระพุทธรูปได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทาและที่ภูเขาสังฆพันธ์ นับว่าเป็นการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรูปเป็นครั้งแรก

๙. วัดชีวกัมพวัน^{๒๒} หมอชีวกโกมารภัจจ์ แพทย์ประจำพระองค์พระพุทธรูปเจ้าและประจำพระภิกษุสงฆ์ อันมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุขหมอชีวกโกมารภัจจ์เป็นมหาอุบาสกสำคัญได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคล หมอชีวกได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันและด้วยศรัทธาในพระพุทธรูปอาราธนาจะไปเฝ้าวันละ ๒-๓ ครั้ง ในกาลนั้นพระพุทธรูปเจ้าทรงประทับจำพรรษา ณ พระเวฬุวันวิหารพระนครราชคฤห์ หมอชีวกเห็นว่าพระเวฬุวันไกลเกินไป จึงสร้างวัดถวายเป็นอัมพวัน คือ สวนมะม่วงของตน เรียกกันว่า ชีวกัมพวัน (อัมพวันของหมอชีวก) อยู่ในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธและวัดนี้เป็นวัดที่พระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาประทับเพื่อรักษาพระองค์ในครั้งที่พระเทวทัตดักข่มปองร้ายโดยกลิ้งหินลงจากเขาศิขุภูฏาเพื่อให้ทับพระองค์ โดยมีสะเก็ดหินก้อนหนึ่งกระเด็นมากระทบพระบาทจนห้อพระโลหิต หมอชีวกโกมารภัจจ์ได้ถวายอาหารบิณฑบาตและรักษาบาดแผลของพระองค์จนหายเป็นปกติ^{๒๓}

จะเห็นได้ว่าวัดในสมัยพุทธกาลนั้นนอกจากจะเป็นสถานที่สำหรับจำพรรษาหรือที่อยู่ของพระสงฆ์แล้ว ยังเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้วัดเป็นทั้งสถานที่พักผ่อน แสดงธรรม ประชุมสงฆ์ บัญญัติพระวินัย สั่งสอนเผยแผ่พระธรรมคำสอนสำหรับพุทธศาสนิกชน จึงทำให้ชาวพุทธในสมัยพุทธกาลตั้งแต่กษัตริย์จนถึงคหบดี พ่อค้า ประชาชน แม้กระทั่งโสเภณีต่างก็มีความเลื่อมใสศรัทธาและสร้างวัดถวายเป็นพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังนั้นวัดจึงนับว่าเป็นศาสนสถานที่สำคัญมากมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล

^{๒๐} พ.พ. (ไทย) ๑๗/๓๒๙/๔๘๐.

^{๒๑} ม.อ. (ไทย) ๖/๗๘/๕๑๐.

^{๒๒} วิ.ม.ท. (ไทย) ๓/๕๗๖/๗๓๗.

^{๒๓} เลื่อน วรณรัตน์, พระอารามครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนการพิมพ์, ๒๕๑๒),

๓.๒ การสร้างพุทธศิลป์ในประเทศไทย

หลังจากที่พระพุทธศาสนาได้ถูกเผยแพร่คำสอนออกไปทั่วโลกทำให้เกิดเป็นกลุ่มหรือนิกายต่างๆ ขึ้นมากมาย จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยกลายเป็นศาสนาประจำชาติไทยจนถึงปัจจุบันนี้ การสร้างวัดส่วนใหญ่ในประเทศไทยนั้นจะเป็นวัดที่ถูกสร้างขึ้นโดยคติตามศาสนาพุทธแบบลังกาวงศ์ที่มีอิทธิพลผสมระหว่างศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) เช่นเดียวกับขอม (กัมพูชา) นำมาสร้างเทวสถาน ซึ่งเป็นที่นิยมสร้างปราสาทหินกันมากมายในประเทศไทย เช่น นครวัด หรือ ปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นต้น

ในยุคเริ่มต้นนั้นจะมีการสร้างเจดีย์หรือสถูปขึ้นภายในวัดตามผังที่จัดไว้ เจดีย์หรือสถูปมีสัญลักษณ์ในเชิงความหมายอันเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า โดยเริ่มแรกนั้นไม่ได้คำนึงว่าต้องการที่จะทำให้แผนผังใหญ่โตหรือมหึมาแต่อย่างใดเพียงแต่มุ่งเน้นในประโยชน์ใช้สอยที่มากกว่าความสวยงามเพื่อเรียกร้องศรัทธาจากมหาชนเพียงแต่ทำให้ศาสนิกชนสามารถรับรู้ได้ถึงจุดมุ่งหมายที่จะให้พระสถูปเป็นศูนย์ประธานของวัดนั่นเอง

ในยุคสมัยสุโขทัย ล้านนา อโยธยา และรัตนโกสินทร์ นั้นสถาปัตยกรรมไทยและพุทธสถานต่าง ๆ นั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยตามอิทธิพลทางวัฒนธรรมต่างๆ จนเกิดรูปแบบและองค์ประกอบต่างๆ ทางสถาปัตยกรรมอย่างหลากหลาย แต่การวางผังอาคารของวัดนั้นก็ยังมี ความสำคัญในการแบ่งอาคารของวัดออกเป็นเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสตามคติทางพระพุทธศาสนาอยู่เช่นเดิม โดยเขตพุทธาวาสนั้นจะเน้นการสร้างสถูปเป็นพระประธานอยู่ด้านหน้าวิหารโดยมีลานประทักษิณคั่นเพื่อได้ใช้เป็นที่พักประกอบพิธีกรรมและบำเพ็ญการกุศล การสร้างวิหารนิยมหันด้านสกัดด้านใดด้านหนึ่งไปยังพระสถูป (เจดีย์) และวางศูนย์กลางเพื่อให้อยู่แนวเดียวกัน ส่วนโบสถ์มีขนาดเล็กเพื่อพระสงฆ์จำนวน ๒๑ รูป เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมในการบวชตามที่ปรากฏในวินัยและมีมุขาร่วมใช้ประกอบสังฆกรรมโดยเฉพาะไม่ปะปนกับฆราวาสโดยจะอยู่ห่างออกไปและหันหน้าออกไปคนละทิศกับวิหารโดยตั้งโดดเด่นต่อผู้พบเห็น

ในสมัยอยุธยาการวางผังในเขตพุทธาวาสได้เปลี่ยนแปลงไปโดยที่โบสถ์จะมีขนาดใหญ่ขึ้นและมักจะสร้างใกล้กับวิหารทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยโดยให้ความสำคัญของเจดีย์ลดลงเนื่องจากภายหลังเจดีย์นั้นไม่ได้มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ด้วย พระบรมธาตุในประเทศไทยก็กลายเป็นของที่หายากมากขึ้นจึงปรากฏอยู่แต่ในพระสถูปโบราณที่สำคัญมากๆ เท่านั้น ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นจึงทำให้ความสำคัญของเจดีย์ได้ลดลงไปแต่กลายเป็นว่าวิหารเริ่มจะมีความสำคัญขึ้นมา เพราะฆราวาสมีส่วนร่วมในพิธีกรรมกันมากขึ้น

ในช่วงอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์โบสถ์จึงมีความสำคัญมากที่สุด อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในชนบประเพณีที่เป็นที่นิยมปฏิบัติกันสำหรับผู้ชายไทย คือผู้ชายไทยนิยม

การบวช เพราะคิดว่าเป็นการปวารณาตนเองเป็นสาวกของพระตถาคตเจ้าและเพื่อให้มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และ พุทธวาระตลอดจนการฝึกปฏิบัติและสำรวมกาย วาจา ใจ ทำให้โบสถ์ในภายหลังได้ถูกสร้างให้ใหญ่โต และ มีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม

พุทธสถานในสมัยรัตนโกสินทร์ก็สืบทอดลักษณะของการก่อสร้างอารามที่เน้นความสำคัญของโบสถ์เป็นอันดับแรก วิหารเป็นอันดับที่สองและเจดีย์เป็นอันดับสาม ตามข้อมูลที่ได้กล่าวไปในตอนต้น ส่วนสังฆาวาสนั้นก็มีความสำคัญมากขึ้นอันมีความต่อเนื่องจากการที่นิยมบวชเรียนของพุทธศาสนิกชน ส่วนเจดีย์ก็นำมาจากลักษณะเดิมแต่มีการเพิ่มเติมรายละเอียดและองค์ประกอบตามลักษณะศิลปวัฒนธรรมในสังคมขณะนั้น โดยที่พระปรารักษ์นั้นได้ลดบทบาทความสำคัญลงเป็นองค์ประกอบหรือไม่สร้างขึ้นเลยรูปแบบของโบสถ์และวิหารจะยังคงสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายตลอดจนคตินิยมในการสร้างและวางผัง

ในสมัยปัจจุบันโบสถ์จะมีขนาดใหญ่โตและมีความสำคัญในแง่ของการเป็นองค์ประธานของวัด รูปแบบของโบสถ์ และวิหารในสมัยนี้จะมีความเปลี่ยนแปลงออกไปจากคติเดิม คือสมัยอยุธยาตอนปลายในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นต้นมา แต่ละรัชกาลจะมีขนบนิยมและแบบอย่างเฉพาะตามอิทธิพลจากภายนอกที่แทนที่เข้ามาโดยเฉพาะจีนและยุโรปทั้งคนไทยนิยมนำมาผสมผสานกับรูปแบบเดิมและคิดใหม่ทั้งหมด

ในยุคต่อมาประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือการได้รับอิทธิพลจากยุโรปหรือแม้กระทั่งการถูกกดดันจากชาติยุโรปต่างๆทำให้รูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยประเภทพุทธสถานหรือวัดนั้นได้มีการปรับเปลี่ยนไปสู่รูปแบบที่เกิดจากการคิดปรับปรุงให้เข้าสู่ความเป็นการออกแบบในเชิงโมเดิร์น หรือ ออกแบบให้ทันกับอารยประเทศต่างๆ โดยเป็นการเน้นไปที่การออกแบบที่เปลี่ยนระบบทางกายภาพมากกว่าเปลี่ยนแปลงไปตามระบบการใช้งานหรือสังคมวัฒนธรรมต่างๆในยุคสมัยนั้นๆ

เนื่องจากในยุคสมัยปัจจุบันวัดไม่ได้กลายเป็นศูนย์กลางของสังคมและวัฒนธรรมอีกต่อไป จึงทำให้วัดคลายเสื่อมความสำคัญทำให้ประเด็นในการออกแบบนั้นได้หายไปเป็นเพียงการอนุรักษ์มากกว่าที่จะเป็นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นมา^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงได้สันนิษฐานถึงวัตถุประสงค์การสร้างพุทธสถานภายในวัดในประเทศไทยสมัยเริ่มแรกว่า มี

^{๒๔} กฤษฎา อานโพธิ์ทอง, “วัด : การออกแบบพุทธสถานเชิงทดลอง”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒-๑๖.

วัตถุประสงค์เดียวกันกับการเกิดวัดใน สมัยหลังพุทธกาลในดินแดนทั้งหลายที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าไปถึง คือมีวัตถุประสงค์ในการ สร้างพุทธสถานภายในวัด ^{๒๕} ประการ คือ

๑. สร้างเป็นพุทธเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า อันถือว่าเป็นหลักพระพุทธศาสนาในที่แห่งนั้น เรียกว่า “วัดพุทธเจดีย์” อาจจะมีวิหารเพื่อเป็นที่ชุมนุมสงฆ์ หรือสำหรับผู้มาสักการะพุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้น

๒. สร้างเป็นสถูปเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของพระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมในพระศาสนา เช่น ครู อาจารย์ พระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย ตลอดจนบรรพบุรุษต้นสกุล ผู้นับถือกันว่าเป็นบุคคลพิเศษ ได้มรณภาพหรือสิ้นชีวิตไป ทำพิธีฌาปนกิจแล้ว ผู้นับถือก็ช่วยกันก่อสถูปบรรจุอัฐิธาตุตามประเพณีในอินเดีย แต่อุทิศให้เป็นเรือนพระพุทธศาสนาด้วย เรียกว่า “วัดอนุสาวรีย์”

๓.๒.๑ การสร้างพุทธศิลป์ยุคก่อนล้านนา

เดิมชนชาติไทยตั้งอยู่ในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีการรวมตัวกันหลายกลุ่มชน ต่างก็จัดตั้งเป็นอาณาจักรต่าง ๆ มีการปกครองตนเอง แต่มีสิ่งหนึ่งที่เป็นศูนย์รวมทางความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรมคือพระพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นวัฒนธรรมและเป็นศาสนาประจำดินแดนล้านนา นับแต่นั้นมาจึงมีงานสร้างสรรค์ศาสนาสถานวัดพุทธเป็นอันมากและปรากฏอันเป็นหลักฐานงานพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าคู่กับดินแดนล้านนาตลอดมา

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๓๖ เป็นสมัยเดียวกันกับประเทศศรีลังกา ทั้งนี้เพราะมีการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ๙ สาย โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์ของประเทศอินเดีย ในขณะนั้นประเทศไทยรวมอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางมีประเทศรวมกันอยู่ในดินแดนส่วนนี้ ๗ ประเทศ ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งในปัจจุบันมีหลักฐานของโบราณวัตถุอยู่ในใจกลางจังหวัดนครปฐม ได้แก่ พระปฐมเจดีย์และรูปธรรมจักรวงกลมรอบพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิจนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ^{๒๖} ดังต่อไปนี้

๑. สมัยทวารวดี

สมัยทวารวดี เริ่มด้วยพระโสณและพระอุตระได้เดินทางจากแคว้นมคธ เข้ามาประดิษฐานพระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ โดยนักวิชาการสันนิษฐานว่าความเจริญทาง

^{๒๕} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย, (สยาม: ไสภณพิพรรฒนาการ, ๒๔๗๑), หน้า ๒.

^{๒๖} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙.

พระพุทธรูปที่น่าจะมีศูนย์กลางอยู่บริเวณตอนกลางของไทยในปัจจุบันโดยพิจารณาจาก โบราณสถานและโบราณวัตถุต่าง ๆ เช่น พระปฐมเจดีย์ ศิลารูปพระธรรมจักร

พระพุทธรูปที่เข้ามาในสมัยนี้ เป็นนิกายเถรวาทดั้งเดิม โดยพุทธศาสนิกชนมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรูปและบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากจึงเป็นสาเหตุให้พุทธศาสนิกชนได้สร้างสถูปเจดีย์ไว้สักการบูชาซึ่ง เรียกว่า สถูปรูปพองน้ำเหมือนสถูปสาญจีในประเทศอินเดียที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างขึ้น ศิลปะในยุคนี้จึงเรียกว่า ศิลปะทวารวดี^{๒๗}

๒. สมัยอาณาจักรศรีวิชัย

พุทธศตวรรษที่ ๑๓ อาณาจักรศรีวิชัยตั้งอยู่ในเกาะสุมาตราอาณาจักรนี้เจริญรุ่งเรืองในช่วง ๑๒-๑๓ กษัตริย์ศรีวิชัยมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแน่วแน่ จึงมีการสร้างพุทธสถานขึ้นมาเพื่อสักการบูชาอยู่หลายแห่ง เช่น เจดีย์พระบรมธาตุไชยา เจดีย์โบโรพุทโธ รูปหล่อพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร รวมถึงหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆอีกเป็นจำนวนมากซึ่งพบกระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนสุวรรณภูมิ^{๒๘}

๓. สมัยลพบุรี

พุทธศตวรรษที่ ๑๕ สมัยกษัตริย์กัมพูชาราชวงศ์สุริยวรมันเรืองอำนาจนั้นได้แผ่อำนาจเขตขยายออกมาทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทย ในปี พ.ศ. ๑๕๔๐ กษัตริย์กัมพูชาราชวงศ์สุริยวรมันทรงนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานซึ่งมีสายสัมพันธ์เชื่อมต่อมาจากอาณาจักรศรีวิชัยแต่ศาสนาฝ่ายมหายานนี้มีการผสมผสานระหว่างศาสนาพราหมณ์ ประชาชนในอาณาเขตจึงได้รับเอาพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและแบบมหายานพร้อมกับรับเอาศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามาใหม่อีกด้วย ทำให้พุทธศาสนิกชนสมัยลพบุรีนับถือพระพุทธศาสนาทั้ง ๒ แบบและมีพระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายเถรวาท และฝ่ายมหายาน^{๒๙}

ศาสนสถานสมัยลพบุรีดังกล่าวเป็นที่ประจักษ์พยานให้ได้ศึกษาถึงความเป็นมาแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทยครั้งนั้น ได้แก่ พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และปราสาทหินเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น ส่วนพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยนั้นถือเป็นศิลปะอยู่ในกลุ่ม “ศิลปะสมัยลพบุรี”

^{๒๗} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

^{๒๘} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

๔. สมัยกรุงสุโขทัย

หลังจากอาณาจักรพุกามและกัมพูชาเสื่อมอำนาจลง คนไทยจึงได้ตั้งตัวเป็นอิสระ ได้ก่อตั้งอาณาจักรขึ้นเอง ๒ อาณาจักร ได้แก่ อาณาจักรล้านนาทางภาคเหนือของไทย ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่และอาณาจักรสุโขทัยซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ทรงสดับกิตติศัพท์ของพระสงฆ์ลังกา จึงทรงอาราธนาพระมหาเถระสังฆราชซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกาที่มาเผยแผ่อยู่ที่นครศรีธรรมราช มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทย ถึง ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และครั้งที่ ๒ ในสมัยพระยาสิทธิไธ พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ศิลปะสมัยสุโขทัยได้รับการกล่าวขานว่างดงามมาก โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีลักษณะงดงาม ไม่มีศิลปะสมัยใดเหมือน^{๓๐}

๓.๒.๒ การสร้างพุทธศิลป์ยุคล้านนา

สมัยล้านนา ปี พ.ศ. ๑๘๓๙ เมื่อพญามังรายทรงสร้างราชธานีขึ้น ชื่อว่า "นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่" ได้ตั้งถิ่นฐาน ณ ลุ่มแม่น้ำปิง ได้สร้างเมือง สร้างวัง และวัดขึ้น พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและได้สร้างวัดต่างๆมากมายทั้งที่เป็นฝ่ายคามวาสีและอรัญญวาสีจนพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนา เช่น เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา และศรีนครินทร์ ต่างก็มีความรุ่งเรืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านพระพุทธศาสนา พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อชาวล้านนาอย่างมาก^{๓๑}

ในปีพุทธศตวรรษที่ ๑๙ หลังจากตีพญางำเมือง พญาร่วง และพญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่สำเร็จในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ แล้ว ทั้งสามพระองค์ทรงโปรดให้สร้างเจดีย์ขึ้นตรงที่หอนอนบ้านเชียงมั่น ซึ่งพญามังรายทรงสร้างเป็นที่ประทับชั่วคราวในระหว่างที่ควบคุมการสร้างเมืองใหม่ โดยให้ชื่อที่ประทับแห่งนั้นว่าเวียงเหล็ก^{๓๒}

ต่อมาเมื่อพญามังรายเสด็จแปรพระราชฐานไปยังพระราชานิเวศน์มณเฑียรสถานแห่งใหม่ ซึ่งเรียกว่า เวียงแก้ว (ปัจจุบันเป็นพื้นที่โล่งสำหรับปลูกสร้างสภากาชาดเชียงใหม่) ต่อมาทรงอุทิศตำแหน่งคุ้มหลวงเวียงเหล็กถวายแด่พระศาสนา โดยตั้งเป็นพระอารามหลวงแห่งแรกและพระราชทาน

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^{๓๑} วัลลภ มณีเชษฐา, “ยุทธศาสตร์การเมืองการปกครองของพญามังราย”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนอร์ทเชียงใหม่, ๒๕๕๖), หน้า ๖๑-๖๒.

^{๓๒} เวียงเหล็ก หมายถึง ความมั่นคงแข็งแรง

นามอันเป็นมงคลว่าวัดเชียงมั่น^{๓๓} จึงนับได้ว่าวัดเชียงมั่นเป็นพระอารามหลวงแห่งแรกในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่

ในปี พ.ศ.๒๐๒๐ ในดินแดนล้านนาตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่ ก็ได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรก ณ วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) โดยมีพระเถระนักปราชญ์ชาวล้านนาที่สำคัญหลายรูป ได้แก่ พระสิริมังคลาจารย์ พระญาณกิตติเถระ พระรัตนปัญญา พระโพธิรังษีพระนันทาจารย์และพระสุวรรณรังสี ได้รับจาคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมากซึ่งเป็นที่เลื่องลือในความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา

ในปี พ.ศ.๒๐๙๔ เชียงใหม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า วัดเชียงมั่นจึงถูกทอดทิ้งให้เป็นวัดร้าง ใน พ.ศ.๒๑๐๑ เจ้าฟ้ามังทรา (สมเด็จพระมหาอัมมิกะราชาธิราช) แห่งพม่า ทรงมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาจึงโปรดให้พระยาแสนหลวงสร้างเจดีย์ วิหาร อุโบสถ หอไตร ธัมมเสนาสนะ กำแพง และ ประตูโขงขึ้นที่วัดเชียงมั่น โดยมีพระมหาหินทาทิจจวงสะเป็นเจ้าอาวาส เมื่อถึงสมัยพระยาภาววิละครองเมือง เชียงใหม่(พ.ศ.๒๓๒๔-๒๓๕๘) ก็ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเชียงมั่นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

ในอาณาจักรล้านนา กลางราชวงศ์มังราย ในรัชสมัยของพระยาเกือนา พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง และเจริญที่สุดในสมัยพระเจ้าติโลกราชและพระเมืองแก้ว ในยุครุ่งเรืองนี้หมู่บ้านต่างๆ ได้สร้างวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนนับร้อยแห่งโดยมีร่องรอยปรากฏเป็นวัดร้างมากมาย ในปัจจุบันความเจริญในพุทธศาสนาทำให้เชียงใหม่ได้สร้างถาวรวัตถุในพุทธศาสนาหลายวัดด้วยกัน ได้แก่ วัดเจ็ดยอด วัดเจดีย์หลวง วัดพระสิงห์ วัดสวนดอก วัดบุพพาราม วัดชัยศรีภูมิ วัดชัยมงคล วัดนันทาราม^{๓๔} เป็นต้น

การสร้างวัดมากมายในเชียงใหม่ แสดงให้เห็นถึงความเจริญในพระพุทธศาสนาและยังสะท้อนถึงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของล้านนาในยุครุ่งเรืองนี้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อแคว้นล้านนาเคยเป็นที่กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลกที่วัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด ปัจจุบันจึงปรากฏร่องรอยของสิ่งก่อสร้างอันเนื่องในพุทธศาสนามากมายทั้งที่เป็น พระอุโบสถ พระวิหาร สถูปเจดีย์ต่างๆที่มีรูปแบบทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมแบบล้านนาที่สืบทอดเป็นแบบฉบับมาจนปัจจุบัน^{๓๕}

^{๓๓} เชียงมั่น หมายถึง บ้านเมืองที่มีความมั่นคง จารึกไว้ใน ศิลาลจารึกวัดเชียงมั่นพุทธศักราช ๑๘๓๙.

^{๓๔} สรัสสวดี อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๔), หน้า ๙๙.

^{๓๕} สุรพล ดำริห์กุล, **ประวัติบ้านเมืองล้านนาและโบราณสถานที่สำคัญของล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ, ๒๕๒๘), หน้า ๙๗- ๙๘.

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ กลุ่มบ้านเมืองในล้านนามีความสัมพันธ์กันทั้งในทางการเมือง เชื้อชาติ ศาสนา ประเพณี และศิลปวัฒนธรรม ซึ่งมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครองและกลุ่มบ้านเมืองเหล่านี้อยู่กระจัดกระจายตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ จึงเกิดเป็นลักษณะแคว้นเล็กๆ และในแต่ละแคว้นเป็นอิสระต่อกันแต่ส่วนมากจะมีความสัมพันธ์กันลักษณะเครือญาติ และทางการค้า จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่จะต้องกล่าวถึงหลักฐานความเป็นมาของโบราณสถาน โบราณวัตถุที่เกิดขึ้นในแคว้นต่างๆ ในล้านนาในขณะนั้น ดังต่อไปนี้ ^{๓๖}

๑. แคว้นหริภุญไชย

แคว้นหริภุญไชย เป็นกลุ่มบ้านเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง มีเมืองหริภุญไชย (จังหวัดลำพูนในปัจจุบัน) เป็นศูนย์กลางแคว้นกับที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง มีเมืองเขลางค์นคร (จังหวัดลำปาง) เป็นส่วนหนึ่งของแคว้นในฐานะเป็นเมืองลูกรองลงมาจากเมืองหริภุญไชย นอกจากนั้นยังพบหลักฐานของเมืองโบราณที่ปรากฏอยู่รอบๆ แคว้นหริภุญไชยอีกหลายแห่ง เช่น เวียงมโน (อยู่ในเขตตำบลหนองตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่) เวียงท่ากาน (อยู่ในเขตตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่) เวียงเกาะ (บ้านสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่) และพบโบราณวัตถุแบบหริภุญไชย อีกหลายแห่งในแถบที่ราบเชิงดอยสุเทพที่ถ้ำฤๅษี วัดดอยคำบริเวณกลางป่าเขตตำบลสันโปล่ง อำเภอแม่อริม และที่เวียงกุมกาม เขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ แสดงให้เห็นว่าแคว้นหริภุญไชยเป็นแคว้นที่ใหญ่และมีความเจริญที่สุดในยุคนั้น

๒. แคว้นโยนก

แคว้นโยนก เป็นดินแดนที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มของแม่น้ำกก แม่น้ำลาว แม่น้ำสาย และแม่น้ำโขง โดยเรียกกันว่า ที่ราบลุ่มเชียงราย ซึ่งถือได้ว่าเป็นที่ราบลุ่มที่ใหญ่มากและอุดมสมบูรณ์ จึงมีร่องรอยมนุษย์อาศัยอยู่มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์และมีร่องรอยของคูน้ำคันดินที่เป็นลักษณะของชุมชนโบราณกระจายอยู่โดยทั่วไปถึง ๑๐๕ แห่งและมีเรื่องราวที่เป็นตำนานปรัมปราเกี่ยวข้องกับดินแดนนี้หลายฉบับ

๓. แคว้นพะเยา

พะเยาเป็นเมืองสำคัญตั้งอยู่ที่ราบปลายภูเขา มีชื่อในตำนานว่าภูกามยาว บริเวณรอบๆ กว๊านพะเยา จากตำนาน อาจกล่าวได้ว่า แคว้นพะเยาอาจเป็นส่วนหนึ่งของ แคว้นโยนก เพราะมีอาณาเขตเชื่อมต่อกับที่ราบลุ่มเชียงราย และ มีโอรสของผู้ครองเมืองหิรัญนครเงินยาง ได้แยกตัวมาตั้งหลักแหล่งที่ภูกามยาวและสร้างเมืองพะเยาขึ้น จากการค้นพบซากโบราณสถาน และพุทธศิลป์พบว่ามีความเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นอกจากนี้ยังเห็นความสัมพันธ์กับอิทธิพลศิลปะขอม เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๒๓.

๔. แคว้นน่าน

น่านเป็นกลุ่มบ้านเมืองเขตลุ่มแม่น้ำน่าน เดิมเป็นแคว้นอิสระมีเมืองปัวหรือพลั่ว หรือวรรณคร เป็นจุดศูนย์กลาง ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเมืองหลวงพระบางและเมืองสุโขทัย ความสำคัญของแคว้นน่านน่าจะเป็นเพราะพื้นที่ราบลุ่มน้ำสาขาสายเล็กๆ ของแม่น้ำน่านนั้นอุดมไปด้วยแหล่งเกลือธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่ต้องการสำหรับมนุษย์ที่อยู่ห่างไกลทะเล ดังได้พบมีบ่อเกลือทั้งที่เล็กผลิตแล้วและยังคงมีการผลิตอยู่หลายแห่ง เช่นที่บ้านบ่อหลวง ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอปัว จังหวัดน่าน รวมทั้งเส้นทางตามลำน้ำยังเป็นเส้นทางการค้า ที่สามารถติดต่อกับกลุ่มบ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำโขงและดินแดนในประเทศลาว และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี แหล่งอารยธรรม โบราณมากมาย สำหรับโบราณสถานโดยเฉพาะวัดเก่าแก่มิให้เห็น ได้แก่ วัดพระธาตุแช่แห้ง พระธาตุคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัด สำหรับวัดภูมินทร์ หอคำ วัดหนองบัว วัดบุญยืน มีอายุนับร้อยๆ ปี และมีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่สวยงาม

ปัจจุบันเมืองเชียงใหม่มิเป็นจุดศูนย์กลางของแคว้นล้านนา จึงมีโบราณสถานอยู่มากมายทั้งที่มีอยู่และเป็นวัดร้างเพราะเชียงใหม่มิเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของล้านนา จึงสามารถกล่าวถึงโบราณสถานที่สำคัญๆ ที่สร้างขึ้นในล้านนา^{๓๗} ดังนี้

๑. วัดพระเจดีย์หลวง เป็นสิ่งก่อสร้างที่แสดงความสามารถอย่างยิ่งยวดของคนล้านนา มีฐานกว้าง ๖๐ กว่าเมตร สูง ๒๔ กว่าเมตร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระเจดีย์หลวงนี้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมามี โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับพระราชบิดา ต่อมาในสมัยพระเจ้าติโลกราชได้ก่อสร้างให้ใหญ่ขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าและอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานและได้รับปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยพระเจ้าเมืองแก้วประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในรูปแบบที่มีความสูง ๔๐ กว่าเมตรดังในปัจจุบัน

๒. วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เป็นวัดที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่มาช้านาน วัดพระสิงห์วรมหาวิหารสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สมัยพระเจ้าผายู โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับพระราชบิดา ต่อมาในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมาได้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์มาประดิษฐานไว้ในพระวิหาร

๓. วัดโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช โดยได้โปรดให้ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์จึงได้ชื่อว่า วัดโพธารามมหาวิหาร วัดนี้เคยเป็นสถานที่กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลก ต่อมาหลังจากที่พระเจ้าติโลกราชสวรรคต ทำให้มีการ

^{๓๗} สุรพล ดำริห์กุล, ประวัติบ้านเมืองและโบราณสถาน, (กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ, ๒๕๓๕), หน้า ๘๗-๙๖.

ก่อสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิและสิ่งก่อสร้างอื่นๆอีกมากมายและได้รับการทำนุบำรุงจาก กษัตริย์ล้านนาองค์ต่อมา

๔. วัดพระธาตุดอยสุเทพ วัดนี้สร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สมัยพระเจ้ากือนา โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ต่อมากษัตริย์องค์ต่อมาของเชียงใหม่ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์เสมอมา ในสมัยพระเมืองแก้วจึงบูรณะต่อจึงมีรูปทรงขององค์เจดีย์องค์ปัจจุบัน

๕. วัดป่าสัก อ.เชียงแสน จังหวัดเชียงราย สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าแสนภูใน พ.ศ.๑๘๓๘ วัดนี้เป็นวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์ และทรงสร้างพระเจดีย์อีกองค์หนึ่ง พระเจดีย์องค์นี้เป็นพระเจดีย์รูปสี่เหลี่ยม เจดีย์องค์นี้มีลักษณะคล้ายเจดีย์เชียงยันวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นหลักฐานเป็นที่ประจักษ์ว่าแคว้นล้านนารุ่นแรกได้รับอิทธิพลมาจากแคว้นหริภุญชัย โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อประดิษฐานพระธาตุกระดูกตาตุ่มของพระเจ้าช้างเผือกชวาขนาดเท่าตัวค้ำที่พระมหาเถระเจ้าพุทธโฆษาจารย์นำมาแต่เมืองปาฏลีบุตรมาถวายพระเจ้าแสนภู

๖. วัดพระธาตุจอมกิตติ ตั้งอยู่บนดอยจอมกิตตินอกกำแพงเมืองเชียงแสนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองเชียงแสน องค์พระธาตุเป็นพระเจดีย์สี่เหลี่ยมผสมทรงกลม มีลักษณะทางศิลปกรรมบนองค์เจดีย์มีลายปูนปั้นลายเส้นแบบล้านนาประดับบนองค์เจดีย์ วัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อ บรรจุกระดูกหน้าผาก กระดูกอกและกระดูกแขนของพระพุทธเจ้า

๗. วัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นวัดสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดลำปาง โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้าง เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าและเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตตอนเต้า และมีการทำนุบำรุงมาโดยตลอด ต่อมาในสมัยล้านนาหมื่นหาญแต่ท้าวเจ้าผู้ครองนครลำปางได้มาก่อนสร้างเจดีย์ให้สูงใหญ่และพระเจ้าติโลกราชโปรดให้ทำการบูรณะพระวิหารและสร้างพระพุทธรูปขึ้น พระเจดีย์มีลักษณะที่แสดงถึงอิทธิพลของเจดีย์ทรงกลมแบบสุโขทัย แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง วัดลำปางหลวงเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมแบบล้านนาที่บริสุทธิ์ที่หลงเหลืออยู่ให้เห็นเป็นอันมากในปัจจุบัน

๘. วัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในล้านนา สร้างขึ้นในรัชการพระเจ้าอาทิตยราช ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ โดยทรงสร้างพระสถูปทรงปราสาทโดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ในสมัยพระเจ้าติโลกราชราว พ.ศ.๑๙๙๐ แห่งราชวงศ์มังรายได้โปรดให้พระมหาเมธังกรเป็นประธานดำเนินการบูรณะ โดยก่อสร้างรวมทับองค์เดิม กว้าง ๑๒ วา ๒ ศอก สูง ๒๓ วา วัดพระธาตุหริภุญชัยนับว่าเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมอยู่มากมาย เช่น สุวรรณเจดีย์ เจดีย์เชียงยัน เจดีย์วัดกู่กุดหรือสุวรรณจังโกฏิเจดีย์ เจดีย์แปดเหลี่ยมหรือรัตนเจดีย์ (ข้างวิหารในวัดจามเทวี)

๙. วัดพระธาตุช่อแฮ เป็นโบราณสถานที่สำคัญที่สุด ของจังหวัดแพร่ มีประวัติการก่อสร้างไม่แน่ชัดเชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐานพระเศียรธาตุของพระพุทธเจ้า ต่อมาครุฑาศรีวิชัยได้เสริมองค์พระธาตุใหม่โดยรื้อเอาทองจังโกออกแล้วพอกปูนให้พระเจดีย์องค์ใหญ่กว่าเดิม ดังปรากฏเป็นหลักฐานในปัจจุบัน

กล่าวได้ว่าเมื่อมีการสร้างบ้านเมืองรวมกันเป็นชุมชนขึ้นก็เกิดความจำเป็นในการที่จะต้องมีพระสงฆ์ไว้เป็นที่พึ่งทางใจ ดังนั้นวัดในพระพุทธศาสนาของคนไทยจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจและศูนย์กลางของสังคมอันเป็นส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้ของชุมชนทุกขนาด คือ เป็นทุกอย่างของชุมชนและพระสงฆ์มีฐานะเป็นผู้นำทางจิตใจและสังคมได้รับความนับถือบูชาเป็นที่เชื่อถืออย่างสูงสุด

๓.๓ การสร้างพุทธศิลป์ในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์

ในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์ จำแนกการสร้างพุทธศิลป์ออกเป็น ๓ ประเภท ด้วยกัน ได้แก่ ด้านประติมากรรม ด้านสถาปัตยกรรมและ ด้านหัตถกรรม โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ด้านประติมากรรม

ประติมากรรม (Sculpture) เป็นงานศิลปะแสดงออกด้วยการปั้น แกะสลัก หล่อ และการจัดองค์ประกอบความงามอื่นลงบนสื่อต่างๆ เช่น ไม้ หิน โลหะ สัมฤทธิ์ ฯลฯ เพื่อให้เกิดรูปทรง ๓ มิติ มีความลึกหรือนูนหนา สามารถสื่อถึงสิ่งต่างๆ สภาพสังคม วัฒนธรรม รวมถึงจิตใจของมนุษย์โดยชิ้นงาน ผ่านการสร้างของประติมากร ประติมากรรมเป็นแขนงหนึ่งของทัศนศิลป์ ผู้ทำงานประติมากรรม มักเรียกว่า ประติมากร^{๓๘}

การสร้างพระพุทธรูปในล้านนา

ประวัติการสร้างพระพุทธรูปในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่สักการะบูชาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ของพุทธศาสนิกชนนั้น ตามเนื้อความที่พบในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์ มีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปองค์แรก คือ พระพุทธรูปแก่นจันทน์ว่า “พระราชาปเสนทิโกศลโปรดให้สร้างพระพุทธรูปแก่นจันทน์เมื่อ ๗ ปีก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะปรินิพพาน”^{๓๙} โดยไม่มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาหลักฐานด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในปัจจุบัน

^{๓๘} วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/ประติมากรรม>, [๒๖/มีนาคม/๒๕๖๑].

^{๓๙} พระรัตนปัญญาเถร, ชินการมาลีปกรณ์ (ฉบับแปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิthur เปรียญ), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ๒๕๐๙. เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินท์ – ชูติมา” ในโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พฤษภาคม ๒๕๑๐), หน้า ๑๖๓.

ซึ่งเชื่อว่า การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกเกิดขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ เมื่อกรีกครอบครองดินแดนแถบแคว้นคันธาระ และแคว้นปัญจาบด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป

จากนิทานพระพุทธรูปสังคหะ ซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลีโดยพระโพธิธัมมสังคหะชาวเชียงใหม่เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และตำนานพระพุทธรูปสังคหะ ในชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งโดย พระรัตนปัญญา กล่าวถึง เรื่องพระสีหฬปฏิมาหรือพระพุทธรูปสังคหะ ความว่า “ได้ยินว่า เมื่อพระศาสดาปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๗๐๐ ปี พระเถระที่เป็นชีณาสพ^{๔๐} ยังมีอยู่ในลังกาทวีป ๒๐ องค์ ครั้นนั้น พระเจ้าสีหฬใคร่จะทอดพระเนตรรูปของพระพุทธรูป จึงเสด็จไปยังวิหาร ตรัสถามพระสังฆเถระว่า เขาว่าพระพุทธรูปของเราทั้งหลาย เมื่อทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมาลังกาทวีปนี้ถึง ๓ ครั้ง ผู้ที่เห็นพระพุทธรูปนั้นเดี๋ยวนี้จะมีอยู่หรือหาไม่ได้ ทันทันนั้น ด้วยอำนาจของพระชีณาสพ ราชานางได้แปลงรูปมาเป็นคน แล้วเนรมิตตนเป็นรูปพระพุทธรูป เพื่อจะเปลื้องความสงสัยของพระเจ้าสีหฬ พระราชาทรงบูชาพระพุทธรูป ๗ คีน ๗ วัน ครั้นนั้น พระราชาตรัสสั่งให้หาช่างประติมากรรมชั้นอาจารย์มา แล้วโปรดให้เอาขี้ผึ้งปั้นถ่ายแบบพระพุทธรูป มีอาการดั่งที่นาคราชเนรมิต และให้ทำแม่พิมพ์ถ่ายแบบพระพุทธรูปนั้นด้วยเป็นอย่างดี แล้วให้เททองซึ่งผสมด้วยดีบุก ทองคำ และเงิน อันหลอมละลายคว้างลงในแม่พิมพ์นั้น พระพุทธรูปปฏิมานั้น เมื่อขัดและชักเงาเสร็จแล้วงามเปล่งปลั่งเหมือนองค์พระพุทธรูปยังทรงพระชนม์อยู่”^{๔๑}

พุทธลักษณะของพระพุทธรูปสังคหะ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ชายสังฆาฏิสั้นอยู่เหนือพระถัน พระวรกายอวบอ้วน พระอุระนูน พระพักตร์กลม เม็ดพระเกศาทำเป็นก้นหอยขนาดใหญ่ พระอุษณิষะทรงกรวยสูง มีพระเกตุมาลาทรงบัวตูม

ส่วนหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปจากจารึก^{๔๒} ที่พบว่ามีช่วงเวลาอยู่ในสมัยพระเมืองแก้ว คือ การสร้างพระเจ้าตนหลวง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่โตกว่าพระพุทธรูปที่พบในล้านนาองค์อื่น และที่น่าสังเกต คือ หูหรือพระกรรณที่มีขนาดความยาวถึง ๒ วา (ราว ๔ เมตร) ปีที่สร้างได้กล่าวในจารึก คือ พ.ศ.๒๐๖๗ ตรงกับสมัยพระเมืองแก้ว หรือติลกปนัดดาธิราช (พ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๘) ในสมัยของพระเมืองแก้ว พระองค์ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนา ทรงสร้าง ซ่อมแซม และกัลปนาที่ดิน ข้างพระในเมืองเชียงใหม่ พระองค์ได้ทรงหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ คือพระเจ้าแก้วตื้อ (พ.ศ.๒๐๔๗) จาก

^{๔๐} ชีณาสพ ผู้สิ้นอาสวะ คือ เป็นพระอรหันต์

^{๔๑} แสง มณวิฑูร, แปล. (๒๕๐๑), **ชินกาลมาลีปกรณ์**, ใน กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย, หน้า ๑๐๐.

^{๔๒} เทียม มีเต็ม และ ประสาร บุญประคอง, “ศิลาจารึกพระเจ้าตนหลวง”, **วารสารศิลปากร**, ๒๖ (๒) (พฤษภาคม ๒๕๒๕): ๙๙-๑๐๖.

ขนาดของพระพุทธรูปได้สะท้อนถึงความนิยม เลื่อมใสศรัทธาของศาสนิกชนที่มีต่อพระศาสนา และแสดงถึงสภาพบ้านเมือง และความเจริญภายในอาณาจักรล้านนาในอดีตที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี

ธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปในอาณาจักรล้านนา เนื่องมาจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา นับแต่ได้รับพุทธศาสนาเข้ามา ชาวล้านนามีคติความเชื่อว่า การสร้างพระพุทธรูปเป็นการค้าชูพระศาสนาให้มีอายุยืนยาวถึง ๕,๐๐๐ พระวัสสา และกุศลที่ได้นั้นจะส่งผลให้เกิดเป็นมนุษย์ในโลก สวรรค์ และสุดท้ายจะได้พบพระนิพพาน หรือการได้เกิดในยุคของพระศรีอาริยมตไตรย คือ พระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า การสร้างพระพุทธรูปนั้น ผู้มีจิตศรัทธาอาจสร้างด้วยตนเองหรือจ้างให้ช่างท้องถิ่นเป็นผู้สร้างให้ โดยวัสดุที่ใช้มีทั้งไม้ ปูน หรือโลหะ ขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของผู้มีจิตศรัทธา คติความเชื่อนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนในอดีตของล้านนา นิยมที่จะสร้างพระพุทธรูปเพื่อถวายเป็นทานสืบต่อกันมา ในปัจจุบันนี้ ธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปถวายเป็นทานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การถวายพระพุทธรูปก็มักจะเช่า (ซื้อ) พระพุทธรูปที่มีการสร้างจากโรงงานนำมาถวายวัด ทำให้ลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปเป็นแบบเดียวกันหมด ส่วนการสืบทอดฝีมือช่างท้องถิ่นในการหล่อ หรือแกะพระพุทธรูปได้ลดจำนวนลงและอาจถูกกลืนจนสูญหายไปตามกาลเวลา

การสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา

พระพุทธรูปไม้ หรือ พระเจ้าไม้ เป็นชื่อที่ใช้เรียกในการสร้าง โดยมีขนาดตั้งแต่เล็กจนถึงขนาดใหญ่ ส่วนมากจะสลักจากไม้ชิ้นเดียวและสองชิ้น เมื่อนี้ มี ารสลัก เสร็จ เรียบ บร้อ ยแล้ว จะมี การประดับ ตกแต่งด้วย การลงรัก ปิดทองทาชาดเพื่ อให้อ ังคัพ ระพุทธรูปนั้น มีคิ วามสวยงามตามที่ ช่างผู้สั ร์งานนี้ปรารถนาโดยพุทธลัก ษณะองค์พระพุทธรูปนั้น จะมีที่ จั ้างปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางปรินิพพาน และปางประทับ ยืน จากการศึกษาหลักฐานทางด้านเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปไม้จากตำนานพระแก่นจันทร์ที่กล่าวถึงก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๗ ปี พระเจ้าประเสนทิโกศลแห่งเมืองสาวัตถี ได้กราบทูลขออนุญาตพระพุทธองค์ขอสร้างพระพุทธรูปไว้ เคารพสักการบูชาครั้งนั้นเมื่อพระพุทธองค์ไม่อยู่หรือเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระปเสนทิโกศลได้ทูลถามถึงอานิสงส์^{๔๓} การสร้างพระพุทธรูป พระพุทธองค์ได้ทรงเทศนาเรื่อง วัฏฏ์ คุลีชาดกว่า พระยาวัฏฏ์คุลีได้ซ่อมแซมและต่อนี้พระหัตถ์ของพระพุทธรูปที่ชำรุด ทำให้พระองค์สามารถเอาชนะข้าศึกศัตรูได้ร้อยเอ็ดหัวเมือง^{๔๔}

หลักฐานการสร้างพระพุทธรูปไม้ในดินแดนล้านนานั้น เรื่องราวในการสร้างนั้น ได้ปรากฏ เนื้อความในเอกสารที่ชื่อว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า ในสมัยพระเมืองแก้วกษัตริย์ล้านนาซึ่งครองราชย์

^{๔๓} ศิริพงษ์ ศักดิ์สิทธิ์, **คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ล้านนา**, นักศึกษาคณะจิตวิทยาวิทยาลัย สาขาโบราณคดี สมัย ประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ไม่ระบุหน้า.

^{๔๔} สงวน โชติสุขรัตน์, **ตำนานพระแก่นจันทร์**, หน้า ๖๘-๗๓.

อยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๐๓๙-๒๐๖๙ ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปไม้แก่นจันทร์^{๔๕} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการสร้างพระพุทธรูปไม้ที่มีเอกสารกล่าวถึงนั้น มีอายุเก่าสุดในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑

อานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปไม้

อานิสงส์ หมายถึง ผลแห่ง กุศลกรรม หรือ ประโยชน์อัน จะได้รับ บั จากการไต่ทำบุญ หรือ ไต่สั ฆฺ ฏ ะ ประโยชน์ไว้ ชาวญ นนามคิ วามเชื่อ ฆฺ การทำบุญทำกุศลอัน ฆฺ จตนาบรสิ ทธิ ย่อมจะได้รับ บั ผลแห่งบุญนั้น ตอบแทน แมสั จิ ที่ทำจะมีมูลค่าเล็ก น้อยกตึ าม เกยี่ วกับ ความเชื่อ ในเรื่อ งอานิสงส์ต่าง ๆ นั้น

จะเห็นว่าสัจ ใดก็ตามถ้าถวายเป็นพุทธรูปหรือถวายไว้แก่พระศาสนาแล้วย่อมได้รับ อานิสงส์ตฺ ฆฺ ึ่งเป็นอันมาก ดังนั้น จึงมีคัมภีร์เกี่ยวกับอานิสงส์ตฺ ฆฺ ึ่งมากมาย เช่น อานิสงส์การทาน ตฺ ฆฺ อานิสงส์ประทีป เป็นต้น

อานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปไม้ ไม่ได้แยกแยะตามชนิดของไม้อย่างละเอียดว่าสร้างด้วย ไม้ชนิดใดแล้วจะได้อานิสงส์มากน้อย แตกต่างกันเพียงใด หากแต่กล่าวว่า สร้างด้วยไม้จะได้ เสวยผล อานิสงส์ ๒๐ กับ สร้างด้วยไม้จันทน์และไม้มหาโพธิ์จะได้เสวยผลอานิสงส์ ๗๐ กับ และอาจจะได้ เสวยผลอานิสงส์อันหาที่สุดมิได้

๓.๓.๒ ด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม (architecture) หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงออกถึงสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้นๆ ด้วย^{๔๖} สัญลักษณ์ขององค์ประกอบงานสถาปัตยกรรมและลวดลายการประดับตกแต่ง

สัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด งานสถาปัตยกรรม รวมทั้งประติมากรรมต่างๆ ด้วยความหมายเพื่อการปกป้องรักษาศาสนสถาน ด้วยความเชื่อว่าเป็นสัตว์วิเศษ

^{๔๕} พระรัตนปัญญา, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย แสงมนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๘), หน้า ๑๕๔.

^{๔๖} วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/สถาปัตยกรรม>, [๒๖ มีนาคม ๒๕๖๑].

ที่ไม่สามารถพบได้ในชีวิตประจำวัน แม้สัตว์บางชนิดจะมีความใกล้เคียงกับสัตว์ในโลกมนุษย์ แต่ได้เน้นการยกย่องให้เป็นสัตว์พิเศษที่มีคุณค่าต่อพุทธศาสนา เช่น ช้าง หงส์ เป็นต้น^{๔๗}

ความสำคัญของสัตว์ป่าหิมพานต์อีกประการหนึ่ง คือ การจำลองป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์ถึงเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางแห่งจักรวาล ซึ่งเป็นสถานที่จำลองถึงภพภูมิทั้งสามในจักรวาล ทั้งที่อยู่สูงสุดและต่ำสุด ให้เห็นถึงการมีอยู่ของโลกหน้าที่ดำเนินไปเป็นวัฏจักรแห่งกรรมของสรรพสัตว์ และการหลุดพ้นจากวัฏสงสารนี้คือพระนิพพาน

แนวคิดในการจำลองจักรวาลในวัดนี้ ทำให้ในวัดมีสัตว์ป่าหิมพานต์ปรากฏอยู่หลากหลายประเภท ในตำแหน่งที่ต้องการสื่อความหมายถึงความเป็นทางเชื่อมสู่ศูนย์กลางของจักรวาล เพื่อเกิดจินตภาพแก่พุทธศาสนิกชนในการฟังธรรม ที่แสดงเรื่องราวของป่าหิมพานต์ เช่น พระเวสสันดรชาดก ธรรมหลวงของชาวล้านนา สัตว์ป่าหิมพานต์จำแนกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

๑. สัตว์บก

นรสิงห์ มีความหมายที่ที่กล่าวถึง “นร” หมายถึง คน, ชาย ส่วนคำว่า “สิงห์” หมายถึง สัตว์ร้ายในจำพวกสัตว์กินเนื้อ ส่วนความหมายของสองคำที่รวมกันในพจนานุกรม หมายถึง น. คน ปานสิงห์ นักรบผู้มหาโยธิน ในหนังสือสันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธานอธิบายว่า “นรสิงห์” คือ พระวิษณุในอวตารครั้งที่ ๔ นรผู้มีศิระจะเป็นสิงห์ อธิบัติ ประธานบุรุษ ผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นใหญ่^{๔๘}

นรสิงห์เป็นสัตว์ที่มีการกล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับนรสิงห์ที่มีกำเนิดมาจากมารดา ซึ่งเป็นมนุษย์กับราชสีห์^{๔๙} เรื่องราวเกี่ยวกับนรสิงห์นี้ได้แพร่มาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีการปรับให้เข้ากับแต่ละเมือง ส่วนความเชื่อเรื่องนรสิงห์ ได้ปรากฏในนิทานที่เล่าถึงพระโศณะกับพระอุตรมะมหาเถระได้แปลงกายเป็นมนุษย์สิงห์ เพื่อปราบนางยักษิณี จึงเป็นความเชื่อว่ามีกรทำรูปสิงห์สำหรับป้องกันภัยอันตรายแก่ประชาชน^{๕๐} ซึ่งปรากฏตกแต่งตามสถูปเจดีย์มาจนกระทั่งทุกวันนี้^{๕๑} เห็นได้ชัดเจนในเขตอาณาจักรล้านนา และพม่า นอกจากการทำรูปสิงห์ตามวัดแล้วปัจจุบันมีความนิยมทำรูปสิงห์หน้าสถานที่ต่างๆ เช่น โรงแรมในเมืองเชียงใหม่ และบางแห่งในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งไม่มีการกำหนดว่าเป็นแนวคิดในการปกป้องสถานที่นั้นจากภัยอันตรายหรือไม่

^{๔๗} พุทธสัญลักษณ์ ล้านนา, [ออนไลน์, แหล่งที่มา: http://www.sri.cmu.ac.th/~elanna/symbolanna/interpretation_page๐๒๐.html. [๒๖ มีนาคม ๒๕๖๑].

^{๔๘} ส.พลายน้อย (นามแฝง), **สัตว์หิมพานต์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์คำ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๘.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑-๑๖๔.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

^{๕๑} ดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา), **เที่ยวเมืองพม่า**, หน้า ๓๔-๓๕.

เหมราช เป็นสัตว์หิมพานต์ในกลุ่มสิงห์ หมายถึงสัตว์ที่มีหน้าแหลมๆ ตามภาพเขียนก็เห็นทำเป็นแบบหน้าแหลมๆปากยาวกว่าหงส์^{๕๒} ข้างบางท่านก็เขียนมีเครา บางท่านก็เขียนไม่มีเครา บางทีเคราอาจจะหมายถึงตัวผู้ ที่ไม่มีเคราคือตัวเมีย ในบทกวีโบราณมักกล่าวถึงคำว่าเหมคู่กับหงส์ ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนปลอมนางวันทองว่า “ไปเป็นเพื่อนพี่บ้างในกลางดง ชมหงส์เหมเล่นเย็นใจ” หรือในนิราศนรินทร์มีโคลงอยู่บทหนึ่งว่า “วัดหงส์เหมราชร้าง รังถวายเป็นร้าง” ซึ่งในที่นี้หมายถึงหงส์ทอง ดังนั้นคำว่าเหมราช เมื่อเทียบกับคำว่า นาคราช สีหราช หงสราช อาจจะหมายถึงว่าเป็นสัตว์ที่มีอำนาจราชศักดิ์เป็นพญาเหม แต่ตามภาพเขียนของเหมราชนิยมเขียนท่อนตัวเป็นสิงห์ หัวเป็นหงส์

มอม เป็นสัตว์ในจินตนาการ ซึ่งชาวล้านนานิยมปั้นประดับตามสิ่งก่อสร้างทางศาสนา โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับมอมว่าเป็นสัตว์หิมพานต์รูปร่างคล้ายสิงโตและมีส่วนคล้ายแมว มอมเป็นสัตว์พาหนะของเทวดาปักษุณนะ สัญลักษณ์แห่งความชุ่มฉ่ำน้ำฟ้าสายฝน บางตำรากล่าวว่าเป็นสัตว์พื้นเมืองปรากฏให้ความหมายพจนานุกรมล้านนาว่า มอมเป็นสัตว์ครึ่งลิงครึ่งเสือ ลำตัวคล้ายสุนัข ปากกึ่ง เข้าใจว่าพัฒนามาจากสิงโตจีน^{๕๓} การประดับตกแต่งรูปปั้นมอมพบที่ซุ้มโขงด้านหน้าวิหารลายคำวัดพระสิงห์ ประดับแท่นแก้วประดิษฐานพระพุทธรูป ประดับที่ฐานอาคาร เช่น หอไตรวัดพระสิงห์ อยู่ในกรอบปูนปั้นร่วมกับสัตว์ป่าหิมพานต์ประเภทอื่นๆ เช่น กิเลน สิงห์ เสือ ช้าง และพบที่บันไดทางเข้าวัดซึ่งเป็นบันไดที่มีระยะไม่ไกลนัก แท่นการประดับด้วยมกรคายนาศ เช่น ที่บันไดวัดบุพพาราม จังหวัดเชียงใหม่

สิงห์หรือราชสีห์ ในพุทธศาสนาถือว่าสิงห์เป็นสัญลักษณ์ของศากยวงศ์ซึ่งเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า^{๕๔} เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ของอำนาจและความกล้าหาญ ดังที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงใช้สิงห์หันหน้าไป ๔ ทิศ บนยอดเสา เพื่อเทิดทูนสมาธรรมจักรใช้เป็นสัญลักษณ์ของการเผยแพร่พุทธศาสนาทางราชการ และได้เผยแพร่สู่ความคิดความเชื่อของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะเป็นสัตว์ที่บ่งบอกถึงความสง่างามความศรัทธาในพลัง ความเข้มแข็งที่มองเห็นเด่นชัด ดังปรากฏในตำนานหลายเรื่อง เช่น ตำนานโหราศาสตร์กล่าวถึงพระอาทิตย์ถูกสร้างมาจากราชสีห์ ๖ ตัวที่นำมาปั่นให้ละเอียดแล้วห่อด้วยผ้าแดง พรหมด้วยน้ำอมฤต^{๕๕} อำนาจของราชสีห์คือมีอำนาจเสียงที่

^{๕๒} สุรพล ดำริห์กุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๔.

^{๕๓} อุดม รุ่งเรืองศรี, พจนานุกรมล้านนาไทย, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔), หน้า ๙๓๔.

^{๕๔} กรมศิลปากร, **ลวดลายตัวภาพในศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร: กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔.

^{๕๕} ส.พลายน้อย, เรื่องเดิม, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

ทำให้สรรพสัตว์เกรงกลัว และทำให้แก้วหูแตกเมื่อได้ยินราชสีห์แผดเสียง นอกจากนี้ในไตรภูมิก็ยังได้กล่าวถึงลักษณะของสิ่ง ๔ จำพวก คือ ตถุณสิ่ง ๓ กาลสิ่ง ๓ บัณฺฑรสิ่ง ๓ และไกรสรสิ่ง ๓ ซึ่งอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ต่อมาภายหลังได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้แก่วางสร้างสรรคออกมาในรูปแบบต่างๆ มากมาย ใช้ประดับตกแต่งในส่วนทางเข้าวัด ตามเจดีย์ หน้าวิหาร เพื่อรักษาสถานที่นั้นและป้องกันสิ่งชั่วร้ายมิให้เข้ามาในศาสนสถาน

กิเลน เป็นสัตว์ในเทพนิยายของจีน ตามตำนานเรียกกิเลนตัวผู้ว่า กิ และตัวเมียเรียกว่า เลน แล้วเอามารวมกันเป็น กิเลน ภายหลัง เชื่อว่ากิเลน มาจากประเทศจีน เป็นหนึ่งในสี่ของสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีหงส์ มังกร เต่า และกิเลน เป็นสัตว์ที่มีอายุยืนยาวถึงพันปี เป็นสัญลักษณ์ของคุณงามความดี เป็นสิริมงคล หากพบเห็นกิเลนจะเกิดผู้มีบุญมาปกครองบ้านเมือง^{๕๖} เป็นสัตว์ที่นำความสิริมงคลมีอายุยืนนานถึงพันปี เป็นสัญลักษณ์ของความดี อายุยืน สามารถกำจัดสิ่งชั่วร้ายและภูติผีปีศาจได้ ชาวจีนจึงนิยมสร้างกิเลนไว้บริเวณหน้าบ้านเรือน^{๕๗} ส่วนในลำนานานิยมทำเป็นปูนปั้นใช้ประดับในกรอบร่วมกับสัตว์ป่าหิมพานต์อื่นๆ ในส่วนฐานอาคาร แท่นแก้ว เป็นต้น

ช้างเอราวัณ เป็นสัตว์มงคลชนิดหนึ่งของไทย ในไตรภูมิพระร่วงได้บรรยายรูปร่างลักษณะของช้างเอราวัณอย่างใหญ่โต เพื่อเสริมอำนาจให้กับพระอินทร์ และเชื่อว่าช้างเอราวัณนี้ นอกจากจะเป็นเทพบริวารของพระอินทร์แล้ว ยังเป็นเทพอธิบดีแห่งดาวดึงส์และจุฬาลงกูรเบื้องตะวันออก เอราวัณนั้นถือกำเนิดขึ้นมาพร้อมกับสรรพชีวิตอันวิเศษหลายสิ่งในพิธีกวนเกษียรสมุทร ในปุราณะฮินดูอธิบายถึงรูปลักษณะของช้างเอราวัณว่าเป็นช้างมีกายสีขาว มีสามเศียร ส่วนเอราวัณตามคัมภีร์พุทธศาสนานั้น เอราวัณเป็นพาหนะของท้าวสักกะ มี ๓๓ เศียรแต่ละเศียรรองรับปราสาทของเทพ ๓๓ องค์ ดังการอธิบายไว้ในจกกวาฬที่บนี้ว่า “...เอราวัณเทพบุตรนั้น....ก็จำแลงกายเป็นช้างเอราวัณประมาณ ๑๕๐ โยชน์ นฤมิตรกระพอง ๓๓ กระพองซึ่งมีประมาณกึ่งโยชน์กับคาจูดหนึ่ง โดยส่วนกลม ท่ามกลางกระพองเหล่านั้น ก็นฤมิตรกระพองหนึ่งมีประมาณ ๓๐ โยชน์ ชื่อสุทสนะ เพื่อประโยชน์แก่ท้าวสักกะ นฤมิตรมณฑปแก้วประมาณ ๑๒ โยชน์ไว้เบื้องบนกระพองนั้น...”

ส่วนในไตรภูมิโลกวิจิตรยถา ซึ่งแต่งขึ้นภายหลังจกกวาฬก็ได้อธิบายในลักษณะที่คล้ายกัน ดังนี้ “...เอราวัณเทพบุตรนั้นนฤมิตรกายเป็นช้างสูง ๑๕๐ โยชน์ ยาวและกลมนั้นสมควรกันกับสูง นฤมิตรกระพองเศียรนั้น ๓๓ เศียร กระพองเศียรแต่ละกระพองๆนั้นมีกำหนดได้ ๓๐๐ เส้นๆ กระพองกลางที่จะเป็นกระพองทรงแห่งสมเด็จพระรัตนราชราชันนั้นกลมรอบได้ ๓๐ โยชน์ มีนามปรากฏ

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๔๐.

ชื่อว่าสุทฺตสนะ ณ เบื้องบนกระพองที่ชื่อว่าสุทฺตสนะนั้น มีมณฑปแก้วสูง ๑๒ โยชน์ประดับด้วยธงชัยปักอยู่ไสวเป็นหลั่นเป็นชั้น...”^{๕๘}

ในล้านนานิยมสร้างช้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งล้อมรอบฐานเจดีย์ เช่น เจดีย์ประธานวัดเจดีย์หลวง และวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น คติการสร้างช้างล้อมรอบฐานอาคารเหล่านี้ได้รับมาจากคติแบบลังกาที่ส่งผ่านมาสู่สุโขทัยอีกทอดหนึ่ง ซึ่งหมายถึง ทิศทิศอันเป็นลักษณะมงคลอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ยังอาจหมายถึงการสมมติเจดีย์เหล่านั้นให้เสมือนเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันมีช้างเอราวัณ ๓๓ เคี้ยวรองรับอยู่

๒. สัตว์เลื้อยคลาน

นาค มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ในพระสูตรและพระไตรปิฎกเป็นนุสสูงศักดิ์มีสถานะเป็นเทพชั้นรอง โดยในพุทธประวัติตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพญานาคตนหนึ่งชื่อ พญานาคันโทปนันทพยายามทำร้ายพระพุทธองค์ พระโมคคัลลานะจึงเนรมิตกายเป็นครุฑเข้าต่อตีปราบได้สำเร็จ ในที่สุดพญานาคันโทปนันทจึงเข้ามาเป็นพุทธบริษัทในที่สุด เรื่องราวของพญานาคได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างมาก เมื่อคนไทยรับเอาพระพุทธศาสนามานั้น เรื่องราวของนาคจึงปรากฏอยู่ในวรรณคดี คัมภีร์ ขาดก ซึ่งนาคเหล่านี้มักเป็นพญานาคในลักษณะของงูใหญ่ที่มีอิทธิฤทธิ์มาก ในไตรภูมิโลกวินิจจยยกถาได้อธิบายถึงลักษณะของนาคไว้ว่า “...นาคทั้งหลายขึ้นแก่พญาสุนันทนาคราช และพญาปันนทนาคราชสิ้นทั้งนั้น ตกว่าพญานาคทั้งสอง คือพญาสุนันทะแลพญาปันนทะนั้นได้เป็นพญาแห่งนาคทั้งปวง แต่บรรดาที่อยู่ ณ ภายในเขาสัตตปริภังค์ทั้ง ๗ ชั้นแลสี่พันตรมหาสมุทรทั้ง ๗ ชั้น...”^{๕๙}

ตัวลวง เป็นสัตว์ในเทพนิยายชนิดหนึ่ง ที่หมายถึงมังกรในความเชื่อของคนจีน ว่าเป็นเทพบันดาลฝน ชื่อลวง คล้ายกับการเพี้ยนเสียงมาจากคำว่าเล้ง ซึ่งในภาษาจีน แปลว่า มังกรอีกด้วย ลวงมีลักษณะคล้ายมังกรหลายอย่าง เช่น เขาเหมือนกวาง หัวคล้ายหัววัว ลำตัวเป็นงู(นาค) เกล็ดเป็นปลา และมีเท้าตั้งเท้าเหยี่ยว บางแห่งจะมีขา และมีปีก เพิ่มขึ้นมาจากมังกร พบในศาสนสถานล้านนา เช่น วัดกุฎีป่าด้อม เวียงกุมกาม เชียงใหม่ ในการประดับรูปลวงมักปรากฏตามงานจิตรกรรมฝาผนัง

ในนิทาน เรื่อง เสี่ยวง่าวเสี่ยวหลิวก ของเมืองน่าน กล่าวถึงลักษณะของลวงไว้ว่า ลวงมีลักษณะเหมือนท่อนไม้ที่ตัดจากต้นบ่าลิดไม้ หรือต้นเพกา ที่วางกั้นคันดินตรงร่องหล่อรับน้ำฝนจากชายคา ครั้นเมื่อถึงเวลาท่อนไม้นั้นก็จะกลายเป็นลวงสยงขึ้นบนอากาศ มุ่งตรงไปยังเขาสัตตปริภังค์เพื่อไปกิน หน่อเงินหน่อคำ ที่เขานั้น จวบจนใกล้สว่าง ก็จะกลับมาเป็นขอนได้ดังเดิม เชื่อกันว่าขณะที่ตัวลวงสยงขึ้นแหวกว่ายในเวหาหน เกี้ยวสอดตลอดคันในหมู่เมฆ ด้วยอานุภาพของลวงจะทำ

^{๕๘} พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจจยยกถา ฉบับที่ ๒ เล่ม ๓, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙.

ให้เกิดฟ้าแลบฟ้าร้อง ลักษณะการนั้น จะเรียกกันว่าลวงเหล่านฟ้า หรือแปลว่า มังกรคะนองเมฆ ปรากฏการณ์นี้จะเกิดขึ้นในตอนกลางคืน คือลักษณะที่เห็นฟ้าแลบแปลบปลาบในหมุก้อนเมฆในระยะไกล ๆ โดยไม่ได้ยินเสียง และเป็นสัญญาณว่าฝนกำลังจะตกลงมา^{๖๐}

๓. สัตว์ปีก

กัณนรและกัณรี เป็นอมมนุษย์พวกหนึ่ง ตามตัวอักษรคำว่า กัณนรมาจากภาษาบาลีว่า กัณ (อ่านว่า กิงนะระ) แปลว่า คนอะไร อาจทำเป็นรูปครึ่งนกครึ่งคนหรือ ทำเป็นรูปร่างมนุษย์ติดปีกติดหาง ได้มีการกล่าวถึงกัณรีเหล่านี้ไว้อย่างมากมายในคัมภีร์ทางศาสนา เช่น ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงเมืองกัณนรว่า “...ในเหมเขาไกรลาสนั้นแล ว่ามีเมืองอันหนึ่งเทียวย่อมเงินแลทองและมีฝูงกัณรีอยู่แห่งนั้น บ้านเมืองแห่งนั้นสนุกนักหนาดังเมืองไตรตรึงชาสวรรค์ และเมืองนั้นพระปรเมศวร ธอยู่นั้นแล...”^{๖๑}

สำหรับหน้าที่ของกัณนรหรือกัณรีนั้น เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญทางการดนตรี กัณนรจึงมีหน้าที่ในการเล่นดนตรีและขับร้องเพลงถวายให้ท้าวภูเวร ซึ่งถือเป็นเจ้าแห่งปวงเทพชั้นรองทั้งหลาย นั่นคือ ยักษ์ คนธรรพ์ กัณนร เหตุนี้ท้าวภูเวรจึงมีชื่อหนึ่งว่า “ท้าวกัณเรศ” แปลว่าเป็นใหญ่ในพวกกัณนร พวกกัณนรสามารถเล่นดนตรีได้อย่างลึกซึ้งและเต้นรำด้วยลีลาเรื้อนร่างที่อ่อนช้อย นุ่มนวล

นอกจากนี้เสียงเพลงที่ขับขานออกมาจากปากของกัณนรยังเป็นที่กล่าวถึงว่าเป็นเสียงที่นุ่มนวล สดใสและอ่อนหวานที่สุด ด้วยเหตุนี้ช่างโบราณจึงมักสร้างงานศิลปกรรมรูปกัณนรหรือกัณรีอยู่ในท่าทางที่กำลังร่ายรำ หรือถือพิณหะเล่งลอยอยู่ในบรรยากาศเสมอ^{๖๒} การสร้างรูปของกัณรีจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมงคลอย่างหนึ่ง ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงพบรูปปูนปั้นกัณรีอยู่ที่กรอบซุ้มประตูโขง วัดไหลหินหลวงพบที่กำแพงด้านหน้าวัด ใกล้กับซุ้มประตูโขง เป็นรูปกัณรีร่ายรำตามฝีมือของช่างพื้นบ้าน

หงส์ เป็นนกในนิยาย เป็นนกในตระกูลสูง และเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ชนิดหนึ่ง อาศัยอยู่ในถ้ำทองบนเขาคิชฌกูฏ และเป็นสัตว์มงคลที่เชื่อว่าจะทำหน้าที่คุ้มครองอันตรายทางเบื้องบน

^{๖๐} สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, **งานศิลปกรรมพื้นบ้าน : การปั้นมอม**, (เอกสารประกอบการพิจารณา วิเคราะห์ ตรวจสอบและจัดลำดับความสำคัญของงานช่างฝีมือพื้นบ้าน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^{๖๑} พญาสิทธิ, **ไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓๘.

^{๖๒} พรชิวรินทร์ มลิพันธุ์, **กัณรี : สุนทรียภาพในงานศิลปะและวรรณกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๙), หน้า ๓๕-๓๖.

เนื่องจากถือว่าเป็นราชาแห่งสัตว์ปีกทั้งปวง สัตว์ปีกทั้งหลายอยู่ในความดูแลของหงส์ และพญาหงส์จะปกปักรักษาให้รอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ ได้

ในทางพุทธศาสนา หงส์ปรากฏอยู่ในนิทานชาดกหลายเรื่อง เช่น ครั้งหนึ่งพระสารีบุตรเกิดเป็นกษัตริย์ครองนครสาคร พระพุทธเจ้าเกิดเป็นพญาหงส์ปกครองบริวารที่มีมากถึง ๙๖,๐๐๐ ตัว ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ของมงคล ๑๐๘ ประการดังเช่นปรากฏอยู่บนรอยพระพุทธรูป ในศาสนาฮินดู เชื่อกันว่าเป็นสัตว์ปีกชั้นสูงมีความสง่างาม และเป็นพาหนะของพระพรหม จึงได้นำมาว่า “ครุโลหงส์” บางตำราถือว่าพระพรหมประทับบนราชรถที่มีหงส์เจ็ดตัวลากไป ส่วนความเชื่อที่ได้รับจากพม่าคือ เป็นเครื่องหมายของพระอาทิตย์ ดังนั้นจึงพบรูปหงส์ และ กระจ่ายที่มีความหมายเป็น พระอาทิตย์ และพระจันทร์คู่กันเสมอ ในขณะที่หงส์ตามคติความเชื่อของจีนเชื่อว่านกชนิดนี้จะสามารถหยั่งรู้ความวุ่นวายบนโลกมนุษย์ได้ ดังนั้นมักจะปรากฏตัวเฉพาะในยามสงบสุขเท่านั้น สถานที่หรือตำแหน่งที่พบการประดับรูปหงส์ เช่น ชุ่มประตู่โขง โขงพระเจ้า เสาหงส์ และสันหลังคาวินิจฉัย ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สูงจากสัญลักษณ์ของหงส์ที่เป็นสัตว์ปีกและคุ้มครองศาสนสถานจากอันตรายในทิศเบื้องบน

นกยูง ความสัมพันธ์กันระหว่างนกยูงและพระอาทิตย์น่าจะเริ่มต้นมาตั้งแต่ในสมัยอินเดียโบราณ โดยเชื่อว่าแฉวงหางของนกยูงนั้น มีลักษณะคล้ายกับรัศมีของพระอาทิตย์ นอกจากนี้ราชวงศ์ของอินเดียบางราชวงศ์ยังถือเอานกยูงเป็นตราสัญลักษณ์และชื่อประจำราชวงศ์ ด้วย ดังเช่น ราชวงศ์โมริยะ เป็นต้น ส่วนในพระพุทธศาสนาปรากฏเรื่องราวที่แสดงให้ถึงความสำคัญของนกยูงอยู่หลายเรื่องด้วยกัน ดังเช่นปรากฏในนิบาตชาดกที่เกี่ยวกับนกยูงถึงสองเรื่อง คือ โมรชาดก และมหาโมรชาดก ลักษณะเรื่องราวของทั้งสองเรื่องมีความคล้ายคลึงกับอย่างมาก เพียงแต่จะแตกต่างกันไปในรายละเอียดเท่านั้น นอกจากนี้ในคัมภีร์ไตรภูมิโลกวิจรณยกถาได้อธิบายลักษณะโดยละเอียดของนกยูงทองนี้ว่า “...มีพรรณอร่ามเรืองเหลืองเป็นสีทอง ระหว่างปีกทั้งสองนั้นวิจิตรไปด้วยสีแดงดังแสงชาด เนตรทั้งสองนั้นแดงประหลาดแลดังผลมะกล่ำ จะงอยปากนั้นแดงก่ำดังสีแก้วประพาฬ ดูไหนงามนั้น...”^{๖๓}

นกหัสติลิงค์ เป็นสัตว์หิมพานต์ มีลักษณะเป็นนกขนาดใหญ่หัวเป็นช้าง พบว่ามีนิมิตอย่างมากในแถบภาคเหนือของประเทศไทย ในตำนานมูลศาสนาของล้านนา ได้กล่าวถึงนกหัสติลิงค์ตัวหนึ่งอาศัยอยู่บนดอยจิมหรือจิกผา คอยปรนนิบัติอนุสสิสสุภาชีทุกวัน วันหนึ่งวาสุเทวฤาษีคิดจะสร้างเมืองและอยากได้เกล็ดหอยมาเป็นแบบเมือง อนุสสิสสุภาชีจึงสั่งให้นกตัวนี้ไปนำมาจากมหาสมุทรและนำไปเป็นต้นแบบสร้างเมืองหริภุญไชย^{๖๔} นกหัสติลิงค์หมายถึงพละกำลังมหาศาล ดังปรากฏใน

^{๖๓} พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), *ไตรภูมิโลกวิจรณยกถา ฉบับที่ ๒ เล่ม ๑*, หน้า ๒๐๐.

^{๖๔} พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, *ตำนานมูลศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๙), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

หนังสืออัมมปัทฏฐกถา ได้อธิบายไว้ว่า “นกเหล่านี้ย่อมทรงกำลังแห่งข้างทั้งห้า” ในไตรภูมิระบุว่า นกเหล่านี้มีหน้าที่ในการเก็บศพของชาวอูตรกุรุทวีปออกไปจากแผ่นดิน

พญาครุฑ หมายถึง พญานก แต่โบราณเขียนว่า ครุฑม เพราะอักขระวิธีเดิมของเราไม่ใช่ ฑ เป็นตัวสะกดตามลำพัง แม้ที่ใช้เป็นตัวสะกดควบ เช่น วุฑฒิ วัฑฒนะ ก็มักตัดตัวกลางออกเหลือแต่ วุฒิ วัฒนะ ด้วยเหตุนี้แต่เดิมจึงเขียนเป็น ครุฑ นิยายอินเดียกล่าวว่า เดิมครุฑและนาคเป็นพี่น้องกัน คือเป็นพระโอรสของพระกัศยปเทพบิดรและนางวินดาเป็นมารดาครุฑ ส่วนมารดาของพญานาคคือ นางกัทธู พญานาคเป็นใหญ่ทางน้ำ พญาครุฑเป็นใหญ่ทางอากาศ ตามปรกติครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ เนื่องจากครั้งหนึ่งพญาครุฑและพระนารายณ์ได้ประลองฤทธิ์กันและไม่สามารถเอาชนะกันได้ จึงตกลงกันว่า หากเมื่อพระนารายณ์ต้องการเดินทางไปไหน พญาครุฑจะเป็นพาหนะให้ แต่หากพระนารายณ์ไม่เดินทาง พญาครุฑจะอยู่สูงกว่า^{๖๕} ในปัจจุบันพญาครุฑได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของราชการตามแนวคิดของการปกครองแบบสมมติเทพ

๔. สัตว์น้ำ

ปลา เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงในโลก ส่วนปลาที่ถือว่ามีค่าสำคัญอยู่ในจักรวาลนั้น ได้แก่ ปลาใหญ่ ๗ จำพวกที่ อาศัยอยู่ในโลณมมหาสมุทร ได้แก่ ปลาติมิ ปลาติมิงมกล ปลาติมิริมิงกล ปลาอานนท์ ปลาติมินท ปลาอชมาหาร ปลามหาติมิ โดยปลาเหล่านี้มีขนาดใหญ่ตั้งแต่ ๒๐๐ โยชน์ไปจนกระทั่งถึง ๑,๐๐๐ โยชน์

๕. พืช

ดอกโบตั๋น เป็นดอกไม้มงคลของจีนปรากฏตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง^{๖๖} ซึ่งถือว่าเป็นดอกไม้ที่มีความเด่นเป็นสง่าที่สุด เป็นสัญลักษณ์ของความสง่างาม ความเด่น ความเป็นเลิศทั้งความงามและความสามารถ นอกจากนี้ยังเป็นสัญลักษณ์ของความร่ำรวยมั่งคั่งอีกด้วย^{๖๗}

ดอกบัว ในพุทธศาสนาถือกันว่าดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งพุทธศาสนา มีความสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์มีความบริสุทธิ์ผุดผ่องและคุณงามความดี เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าโดยการแสดงจำนวนของพระพุทธเจ้าในหนึ่งอสงไขย^{๖๘} พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบกับระดับสติปัญญาของมนุษย์กับการเจริญเติบโตของบัว เป็น ๔ เหล่าคือ บัวในโคนตม (ปทปรมะ) บัวใต้น้ำ (เนยยะ) บัวปริ่มน้ำ (วิป

^{๖๕} ส พลายน้อย, สัตว์หิมพานต์. หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๖๖} พรพรรณ จันทโรนานนท์, มิ่งไม้มาลีจีน, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๙), หน้า ๕๖.

^{๖๗} พรพรรณ จันทโรนานนท์, ฮก ลก จิว โชคลาภอายุยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓.

^{๖๘} ฤติรัตน์ ภาณุราช, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๐).

จิตัญญู) และบัวเหนือน้ำ (อุคฆฏิตัญญู) และกล่าวถึงดอกบัวที่เกิดขึ้นมาจากโคลนตมสามารถขึ้นมาผลิ
บานเหนือน้ำด้วยความสะอาด บริสุทธิ์ จึงปรากฏเป็นสัญลักษณ์มงคล ๑๐๘ ประการ ในรอยพระพุท
บาทมีรูปดอกนิลอุบล ดอกอุบลขาวดอกอุบลแดง ดอกบัวขาว ดอกบัวแดง รวม ๕ ชนิด^{๖๙}

หม้อดอกหรือปูลณฆฏะ เป็นลายภาชนะรูปหม้อน้ำบรรจุดอกบัวทั้งก้านใบและดอกบัว
เชื่อว่าจะช่วยให้ผู้เป็นเจ้าของประสบผลสำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนาและช่วยดลบันดาลทรัพย์สมบัติทั้ง
ปวง^{๗๐} หรือหมายถึงหม้อน้ำที่มีน้ำเต็มบริบูรณ์ มีเถาไม้เลื้อยออกมาทั้งสองข้าง แสดงสัญลักษณ์ชีวิต
และการสร้างสรรค์ เป็นคติความร่มเย็น ความสมบูรณ์พูนสุขและการสร้างสรรค์^{๗๑} และเป็นหนึ่งใน
มงคล ๑๐๘ ซึ่งบรรจุอยู่ในรอยพระพุทธรูปด้วย ชาวล้านนานิยมจัดหม้อดอกเป็นสิ่งบูชาพระพุทธรูป
ตามหิ้งพระ^{๗๒} เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและความอุดมสมบูรณ์

ต้นโพธิ์ (ต้นอัสสัตถะ) หรือพระศรีมหาโพธิ์ ชาวลังกาเรียกว่า Bohd tree และชาว
อินเดียเรียกว่า Pipal นับได้ว่าเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธประวัติอีกชนิดหนึ่ง
เพราะในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ โคตมพุทธวงศ์
กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๘ พระนามว่า พระโคตมพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญเพียรประพฤติ
ทุกรกิริยาอยู่ ๖ ปี จึงได้ประทับตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ณ คุ้งไม้อัสสัตถะ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชลา
ต้นโพธิ์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ หรือโพธิบัลลังก์

ลวดลายมงคล ความหมายเชิงสัญลักษณ์

ลายช่องกระจก เป็นกรอบสี่เหลี่ยมโค้งมน หรือวงโค้งประกอปกันเป็นกรอบ เชื่อว่าเป็น
ลวดลายแห่งสิริมงคลของจีน ที่แพร่หลายเข้ามาในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑^{๗๓} โดยใส่ลวดลาย
สัตว์ป่าหิมพานต์รวมทั้งลายพันธุ์พฤกษาบรรจุไว้ภายใน

นอกจากนี้ยังปรากฏลายมงคลตามความเชื่อของชาวจีนปรากฏเป็นลวดลายของล้านนา
อีกหลายลาย เช่น ลายเมฆ ลายอ้วนจื้อจิ้น เป็นต้น

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๐} ศิลปากร, กรม. เรื่องเดิม, หน้า ๑๐.

^{๗๑} เสนอ นิลเดช, **ศิลปะล้านนาไทย**, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๙๐, ๑๒๕.

^{๗๒} วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า ๓๔๒.

^{๗๓} เรื่องเดิม, หน้า ๓๔๔.

๓.๓.๓ ด้านหัตถกรรม

งานประณีตศิลป์เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม^{๗๔}

๑. พระบฏ เป็นสัญลักษณ์แทนค่าพระพุทธรูปที่เขียนเป็นภาพของพระพุทธรูป ตามลักษณะของมหาปฐักลักษณะ ๓๒ ประการ เพื่อเป็นรูปเคารพแทนพระพุทธรูปในกรณีที่มีการประกอบศาสนพิธีกลางแจ้ง ซึ่งสามารถเคลื่อนย้ายได้ง่าย เช่น การนำมาบูชาในประเพณีเลี้ยงดงหรือเลี้ยงปู่แสะย่าแสะ เป็นต้น

๒. ชันดอก เป็นภาชนะใส่เครื่องบูชา ของสูง มีประโยชน์ใช้สอย คือ สำหรับใส่ดอกไม้ธูปเทียน หรือเครื่องบูชาอื่นๆถวายแด่พระพุทธรูป พระสงฆ์หรือผู้ใหญ่ที่เคารพ เพื่อเป็นการให้เกียรติแก่ผู้ได้รับใช้เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น วันพระ งานบอยหลวง ทานขันข้าว ใส่ขันดอก ฯลฯ

๔. ชันแก้วทั้งสาม เป็นภาชนะใส่ดอกไม้ธูปเทียนถวายแด่พระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในโอกาสการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น วันพระ งานบอยหลวง ทานขันข้าว ใส่ขันดอก ฯลฯ

๕. โคม ประเภทต่างๆ เช่น โคมหุกระต่าย โคมผัด โคมค้ำ เป็นเครื่องสักการะพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญาและแสงสว่างหรือปัญญา ช่วงเวลาที่ใช้ในการบูชาคืองานประเพณีเป็ง

๖. สัตตภัณฑ์ เป็นสิ่งของบูชาพระพุทธศาสนาและสร้างขึ้นเพื่อประกอบคติไตรภูมิจักรวาลให้มีความสมบูรณ์ โดยเป็นสัญลักษณ์ของภูเขาทั้งเจ็ดลูกที่ตั้งเรียงรายล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ได้แก่ ยุคนธร อสินธร กรวิก เนมินทร สุทศนะ วินันตกะ อัศกัณท์ นอกจากนี้ยังหมายถึงโพธิปักขิธรรม ๗ ประการ ได้แก่ สติ ธัมมวิจย วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา ตำแหน่งที่ตั้งจะวางอยู่หน้าพระพุทธรูปหรือเจดีย์ ซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางของจักรวาล โอบล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ที่รายล้อมศูนย์กลางแห่งจักรวาล

๗. อาสนา เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง ที่ประทับของพระพุทธรูป มีรูปแบบเป็นเครื่องสูงหรือเครื่องราชูปโภคของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นถวายแก่พระพุทธศาสนา เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมและเพื่อค้ำจุนพระพุทธศาสนา ซึ่งช่วงเวลาที่ใช้สัญลักษณ์นั้น เช่น งานเทศน์มหาชาติประเพณีเป็งพิธีเบิกตาพระเจ้า

^{๗๔} อ้างอิงจาก มณี พยอมยงค์ และ ศิริรัตน์ อาสนะ, เครื่องสักการะในล้านนาไทย, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๙).

๘. เครื่องสูงหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นวรมณกะษัตริย์ของพระพุทธเจ้า ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพิ่มความมั่งคั่งน่าเลื่อมใสศรัทธาแก่พระพุทธรูป และใช้ในงานเทศน์มหาชาติ พิธีเบิกตาพระเจ้า เป็นต้น

๙. เว้นพระเจ้า เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งใช้ความรู้คือดวงปัญญาทิพย์สามดวง หรือญาณ ๓ ได้แก่ อตัตตญาณ จตุปปาตญาณ อาสวกขยญาณ มีหน้าที่ใช้สอยในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ใช้ในการประกอบพิธีกรรมอบรมสมโภชพระพุทธเจ้า

๑๐. ธรรมมาสน์ เป็นสัญลักษณ์ของวิมานหรือปราสาทแก้วบนสวรรค์ มีประโยชน์ใช้สอยสำหรับพระสงฆ์เข้าไปนั่งเทศน์ ธรรมมาสน์จะช่วยให้เสียงเทศน์ของพระสงฆ์ที่นั้งอยู่ด้านในดังกังวานแสดงถึงการยกย่องพระธรรมซึ่งเป็นของสูง และสร้างความสวยงามให้แก่วิหาร ซึ่งธรรมมาสน์ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีการเทศน์ เช่น วันพระ ประเพณียี่เป็ง

๑๑. หีบธรรม ไม่ประทับธรรม เป็นเครื่องป้องกันพระธรรมซึ่งจารจากใบลาน โดยหีบธรรมมีหน้าที่เสมือนตู้ใส่พระธรรมคัมภีร์ ป้องกันจากปลวกและแมลง โดยหีบธรรม ไม่ประทับธรรม มีการประดับตกแต่งอย่างงดงาม เช่น การลงรักปิดทอง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และแสดงถึงการยกย่องพระธรรมซึ่งเป็นของสูง

๑๒. ตุ้งเตี่ยวหรือตุ้งค่าคิง เป็นสัญลักษณ์แทนตัวผู้บูชา ใช้สำหรับปักเจดีย์ทรายถวายเป็นพุทธบูชา ในงานประเพณีปีใหม่หรือสงกรานต์

๑๓. ตุ้งไส้หนู เป็นการตักกระดาดสีต่างๆ เพื่อเป็นสิ่งบูชาพระเจดีย์ พระธาตุทั้งหลาย เนื่องจากมีรูปร่างเป็นทรงจอมแหคล้ายเจดีย์ จึงใช้ปักเจดีย์ทรายถวายพระธาตุ ในงานประเพณีปีใหม่หรือสงกรานต์ วันพญาวัน

๑๔. ตุ้งไชย ใช้ถวายพระพุทธรูป เพื่อความสวัสดีมีชัย โดยการปักริมทางเข้าวัด แขนงไว้ในวัดเพื่อบุญกุศลและเป็นการประกาศชัยชนะแห่งชีวิตของตนที่อยู่มาอย่างยาวนาน พบว่าใช้ในงานประเพณีสำคัญ

๑๕. ซ่อ เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งบูชาเทวดา ใช้สำหรับปักบนเครื่องเช่นสรวงบูชา ในงานพิธีกรรมต่างๆ เช่น ปักบนสะตวงข้าวทั้งสี่ สะตวงบูชาข้าวคู่อายุและสะตวงบูชาเทพพรหม เป็นต้น

๑๖. ต้นดอก ต้นผึ้ง ต้นเทียน หมากสุ่ม หมากเบ็ง หมายถึง เครื่องแสดงเกียรติยศของเจ้านาย ขุนนาง และครูบาอาจารย์ที่เป็นผู้ควรแก่การนับถือ เป็นเครื่องสักการะถวายเป็นพุทธบูชาหรือบุคคลที่พึงเคารพ ซึ่งโดยมากใช้ในงานรดน้ำ ดำหัว ประเพณีปีใหม่หรือสงกรานต์

สรุป ในการสร้างพุทธศิลป์นั้นมีมาก่อนพุทธกาล คือ เมื่อมีผู้ทรงศีลหรือเป็นผู้มีคุณธรรมในศาสนาถึงแก่ภรรณภาพลง เมื่อทำการเผาแล้วก็จะเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสถูปหรือเพียงวางไว้ในดินและถมเป็นกองดินให้สูงขึ้นโดยมีสัญลักษณ์ปักไว้ให้ทราบว่าเป็นที่ที่มีอัฐิของผู้ทรงศีลวางอยู่ เมื่อกาลเวลาผ่านไปจึงมีการพัฒนาการสร้างสถูปหรือเจดีย์ขึ้นมาอย่างมั่นคงแข็งแรงตามกำลังทรัพย์

ของตนเอง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานก็มีการถวายพระเพลิงแก่พระพุทธสรีระเสร็จเรียบร้อยแล้ว กษัตริย์และมหาพราหมณ์ทั้งหลายที่ศรัทธาและนับถือพระพุทธเจ้าจึงได้ขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปสักการบูชา โดยมีการสร้างพระสถูป (เจดีย์) บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อให้มหาชนในเมืองของตนสักการบูชา พุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาลจึงมีความจำเป็นอย่างเห็นได้ชัด คือ การมีวัดเชตวันมหาวิหารและวัดบุพพาราม กล่าวได้ว่าพุทธศิลป์สมัยพุทธกาลไม่เพียงแต่เป็นสถานที่จำพรรษาเท่านั้นวัดและพุทธศิลป์ยังเป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คน

ชนชาติไทยตั้งอยู่ในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีการรวมตัวกันหลายกลุ่มชนต่างก็จัดตั้งเป็นอาณาจักรต่าง ๆ มีการปกครองตนเอง แต่มีสิ่งหนึ่งที่เป็นศูนย์รวมทางความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรมคือพระพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นวัฒนธรรมและเป็นศาสนาประจำดินแดนล้านนา นับแต่นั้นมาจึงมีงานสร้างสรรค์ศาสนาสถานวัตถุเป็นอันมากและปรากฏอันเป็นหลักฐานงานพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าคู่กับดินแดนล้านนาตลอดมา ในคัมภีร์ชินการมาลีปกรณ์ จำแนกการสร้างพุทธศิลป์ออกเป็น ๓ ประเภท ด้วยกัน ได้แก่ ด้านประติมากรรม ด้านสถาปัตยกรรมและด้านหัตถกรรม โดยมีรายละเอียด เช่น สัตว์หิมพานต์ ประเภท สัตว์ บก น้ำ สัตว์ ปี ดอกบัว เป็นต้น

บทที่ ๔

วิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

รากฐานของวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามในประเทศไทย พระพุทธศาสนาถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อคนไทยทั้งด้านความเชื่อ ความคิด ทัศนคติ การประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิต พฤติกรรม ด้านศิลปหัตถกรรม ประติมากรรม วรรณคดี เป็นต้น ดังนั้น วรรณกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง

ในบทนี้ จะได้วิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ในการสร้างงานพุทธศิลป์ ๓ ด้าน ได้แก่ด้านคติธรรม (การสื่อธรรมะ) ด้านคติความเชื่อ ด้านประเพณี และด้านประวัติศาสตร์ จะได้กล่าวถึงตามลำดับ

๔.๑ พุทธศิลป์เกิดจากด้านคติธรรม (การสื่อธรรมะ)

ในด้านหลักธรรมและเนื้อหาที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ ถือได้ว่าเป็นหลักปฏิบัติของชาวพุทธที่ควรนำมาศึกษาวิจัยและประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาตนให้เป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ทั้งด้านพฤติกรรม จริยธรรม ด้านจิตใจ สติปัญญา และด้านสังคม ซึ่งเป็นหลักในการพัฒนาตนตามแบบอย่างของชาวพุทธ

จากการศึกษาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ สามารถวิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ด้านคติธรรม (การสื่อธรรมะ) ได้ดังนี้

คติธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ดังนี้

องค์ใดพระสัมพุทธ สุวิสูตรสันดาน	ดัดมูลเกลศมาร บ มิหม่นมิหมองมัว
หนึ่งในพระทัยท่าน ก็เบิกบานคือดอกบัว	ราศี บ พันพัว สุคนธกำจร
องค์ใดประกอบด้วย พระกรุณาดังสาคร	โปรดหมู่ประชากร มละโอฆกันดาร
ชี้ทางบรรเทาทุกข์ และชี้สุขเกษมสันต์	ชี้ทางพระนฤพาน อันพ้นโคภวิโยคภัย
พร้อมเบญจพิธจักขุจรัสวิมลใส	เห็นเหตุที่ใกล้ไกล ก็เจนจบประจักษ์จริง
กำจัดน้ำใจหยาบ สันดานบาปแห่งชายหญิง	สัตว์โลกได้พึงพิง มละบาปบำเพ็ญบุญ
ข้าขอประณตน์อม ศิรเกล้าบังคมคุณ	สัมพุทธการุญญาพนั้น นิรันดร

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ได้กล่าวถึงบุคคล ๔ ประเภท มีความหมายว่า พระองค์ใดชี้ทางสว่างด้วยแสงแห่งปัญญา ยังเฝ้าเวไนยชน หมู่มวลมนุษย์ ทุกรูป ทุกนาม เมื่อได้ พังธรรมเทศนา

แล้ว สามารถเข้าใจ และ ประพฤติปฏิบัติได้ตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเปรียบเสมือนดอกบัว ๔ เหล่า คือ

เหล่าที่ ๑ คือดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำ เมื่อได้รับแสงอาทิตย์แล้วก็จะบานในทันที พอฟังธรรมก็รู้ได้ในทันที

เหล่าที่ ๒ กำลังจะผุดขึ้นเหนือน้ำ รอแสงอาทิตย์สาดส่อง พอได้รับแสงก็จะบานในวันพรุ่งนี้ คือ คนที่พิจารณาไตร่ตรองและพยายามปฏิบัติตามหลักธรรม

เหล่าที่ ๓ คือ เมื่อได้ฟังธรรมแล้ว พิจารณาไตร่ตรองแล้ว ปฏิบัติแล้วแต่ยังไม่เข้าใจ ต้องคบหากับสัตบุรุษ หรือผู้รู้ คอยให้คำแนะนำและเห็นตัวอย่างจึงเข้าใจ บัว ๓ เหล่านี้หรือ คน ๓ ชนิด นี้ เรียกว่า เวไนยชน เพราะยังสามารถชักจูงได้เพื่อได้ฟังธรรมเทศนา สามารถรู้ได้ด้วยตนเอง

เหล่าที่ ๔ คือ บัวที่จมอยู่ใต้น้ำ ที่เพิ่งแตกรากเหง้า ไม่รู้ว่าโผล่พ้นน้ำ รับแสงอาทิตย์ได้หรือไม่ เปรียบเหมือนคนที่ไม่เอาถ่าน ไม่สามารถรับรู้ และเข้าใจในแก่นแท้แห่งหลักธรรม คนพวกนี้จึงไม่ใช่เวไนยชนธรรมเปรียบเหมือนแสงอาทิตย์ ดอกบัวคือตัวแทนของผู้รู้เมื่อได้รับฟังธรรมเทศนา

วิเคราะห์สรุปได้ว่า ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้แฝงคติธรรม การสื่อธรรมไว้เพื่อศึกษา และนำไปใช้ประกอบในการดำเนินชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี

การสื่อธรรมในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ คือ

๑) สื่อธรรมในการดูแลตนเอง

๑. ไม่ทำความชั่วทั้งปวงทั้งทางกาย วาจาและใจ
๒. ทำความดีทางกาย วาจาและใจ
๓. ทำจิตใจให้ผ่องใส

หลักธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นแก่นของคำสอนอื่นๆ และถือว่าเป็นหัวใจที่ผู้มีคุณธรรมพึงยึดถือปฏิบัติ โดยมีคำสอนที่สำคัญมากมาย หลักธรรมอันเป็นเหตุแห่งการสงเคราะห์กันและกัน ซึ่งได้แก่ สังคหวัตถุ

โลกบาลธรรม

โลกบาลธรรม คือ ธรรมะสำหรับคุ้มครองโลก มีอยู่ ๒ อย่าง ด้วยกัน คือ

๑. หิริ หมายถึง ความละอายแก่ใจต่อการที่จะทำความชั่ว
๒. โอตตัปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาป กล่าวคือความชั่วจะทำให้เกิดผลร้ายต่อตนเองและผู้อื่น

๒) สือธรรมในการอยู่ร่วมกัน

หลักธรรมการอยู่ร่วมกัน เป็นคำสั่งสอนซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของศาสนา ในพระพุทธศาสนา นั้น พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมนั้น สำคัญ เพราะพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เองแล้วนำมาเผยแผ่แก่มนุษย เพื่อการอยู่ร่วมกัน อย่างสันติสุขและพุทธศาสนิกชนสามารถนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต

สัปปริสธรรม

สัปปริสธรรม หมายถึง หลักธรรมของคนดีในสังคม มี ๗ ประการ คือ

๑. ฉัมมัญญตา รู้จักเหตุ รู้จักหลักเกณฑ์
๒. อัตถัญญตา รู้จักผล รู้จักความมุ่งหมาย
๓. อัตตัญญตา รู้จักตน รู้จักว่าตนมีกำลังฐานะอย่างไร
๔. มัตตัญญตา รู้จักความพอดี รู้จักประมาณ
๕. กาลัญญตา รู้จักเวลาที่เหมาะสม
๖. ปริสัณญตา รู้จักชุมชน รู้จักเคารพในสถานที่
๗. ปุคคลัญญตา รู้จักบุคคล รู้จักว่าแต่ละคนแตกต่างกันอย่างไร

สังคหัตถุ

สังคหัตถุ หมายถึง ธรรมะที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในสังคม ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ การบริจาค
๒. ปิยวาจา หมายถึง การพูดด้วยความปรารถนาดี จริงใจ
๓. อตถจริยา หมายถึง ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม
๔. สมานัตตตา หมายถึง การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย เมื่อเกิดปัญหาต่อส่วนรวม

ก็ต้องร่วมกันแก้ปัญหา

อธิปไตย ๓

อธิปไตย ๓ คือ ความเป็นใหญ่ ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่

๑. อัตตอธิปไตย คือความมีตนเป็นใหญ่ ถือตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยการยึดตนเป็นใหญ่
๒. โลกาธิปไตย คือ ความมีโลกเป็นใหญ่ ถือโลกเป็นใหญ่ กระทำตามความนิยมของโลกเป็นใหญ่
๓. ฉัมมาธิปไตย คือ ความมีธรรมเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่ กระทำการโดยยึดความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรมเป็นหลัก

การฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีน้ำใจ นอกจากจะทำให้เรามีจิตใจที่ต้งามเบิกบานแจ่มใส ผิวพรรณผ่องใส ใบหน้าอímเอิบแล้วยังทำให้เราได้มิตรสหายมาก ใครก็อยากคบหาสมาคมด้วยเพราะความมีน้ำใจแสดงถึงควมมีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ แล้วชีวิตของเราก็จะพบแต่ความสุขตลอดไป เพราะสังคมของเราจะเป็นสังคมแห่งความสันติสุข

๔.๒ พุทธศิลป์เกิดจากด้านคติความเชื่อ

จากการศึกษาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ สามารถวิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ด้านคติความเชื่อ ได้ดังนี้

๔.๒.๑ เรื่องพระสีหปฏีมา หรือ พระพุทธลีลึงค์

สัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระพุทธเจ้า

ได้ยินว่า เมื่อพระศาสดาปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๗๐๐ ปี พระเถระที่เป็นชีณาสพ^(๕) ยังมีอยู่ในลังกาทวีป ๒๐ องค์ ครั้งนั้น พระเจ้าสีหลิไครจะทอดพระเนตรรูปของพระพุทธ จึงเสด็จไปยังวิหารตรัสถามพระสังฆเถระว่า เขาว่าพระพุทธของเราทั้งหลาย เมื่อทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมาลังกาทวีปนี้ถึง ๓ ครั้ง ผู้ที่ได้เห็นพระพุทธรูปนั้น เดียวนี้ยังจะมีอยู่หรือหาไม่ได้ ทันทันนั้น ด้วยอาณูภาพของพระชีณาสพ ราชานางได้แปลงรูปมาเป็นคน แล้วเนรมิตตนเป็นรูปพระพุทธ เพื่อจะปลื้มความสงสัยของพระเจ้าสีหลิ พระราชาทรงบูชาพระพุทธรูป ๗ คืบ ๗ วัน ครั้งนั้น พระราชตรัสสั่งให้หาช่างปฏิมากรรมชั้นอาจารย์มาแล้ว โปรดให้เอาขี้ผึ้งปั้นถ่ายแบบพระพุทธรูป มีอาการดั่งที่นาคราชเนรมิตและให้ทำแม่พิมพ์ถ่ายแบบพระพุทธรูปนั้นด้วยเป็นอย่างดี แล้วให้เททองซึ่งผสมด้วยดีบุก ทองคำ และเงิน อันหลอมละลายคว้างลงในแม่พิมพ์นั้น พระพุทธรูปปฏิมานั้น เมื่อขัดและขัดเงาเสร็จแล้ววามเปล่งปลั่งเหมือนองค์พระพุทธรูปยังทรงพระชนม์อยู่

ฝ่ายพระเจ้าสีหลิ ทรงบูชาด้วยเครื่องสักการะบูชาและด้วยความนับถือเป็นอันมาก โดยเคารพ แม้พระราชบุตร พระราชนัดดา พระราชปนัดดา ของพระองค์ ก็ได้ทรงบูชาพระสีหปฏีมาสืบๆ กันมา ต่อจากนั้น เมื่อพระสัมมาสัมพุทธปรินิพพานได้ ๑๘๐๐ ปี จุลศักราช ๖๑๘ มีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า โรจราช^(๖) ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัยประเทศสยาม ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชมพูทวีป^(๗)

^(๕) ชีณาสพ ผู้สิ้นอาสวะ คือสันนิเลสเป็นพระอรหันต์

^(๖) โรจราช สมัย พ.ศ. ๑๘๐๐ ได้แก่พ่อขุนบางกลางท่าว เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง หรือ ราชวงศ์สุโขทัย ในศิลาจารึกเรียกว่า ศรีอินทราทิตย์ ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพ่อขุนรามคำแหง

^(๗) ประเทศอินเดีย

ได้ยินว่า ที่ตำบลบ้านโค^(๑) ยังมีชายคนหนึ่งรูปร่าง มีกำลังมาก ท่องเที่ยวอยู่ในป่า มีนางเทพธิดาองค์หนึ่ง เห็นชายคนนั้นแล้ว ใครจะร่วมสังวาสด้วย จึงแสดงมารยาทหญิง ชายคนนั้นก็ร่วมสังวาสกับนางเทพธิดาองค์นั้น เนื่องจากการร่วมสังวาสของเขาทั้งสองนั้นจึงเกิดบุตรชายคนหนึ่ง และบุตรชายคนนั้นมีกำลังมาก รูปร่าง เพราะฉะนั้น ชาวบ้านทั้งปวงจึงพร้อมใจกันทำราชาภิเษกบุตรชายคนนั้น บุตรชายซึ่งครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัยนั้นปรากฏพระนามในครั้งนั้นว่า ไรจราช ภายหลังปรากฏพระนามว่า พระเจ้าล่ง^(๒) ได้ยินว่าครั้งหนึ่ง พระเจ้าไรจใคร่จะทอดพระเนตรมหาสมุทร แวดล้อมด้วยทิวเขาหลายหมื่น เสด็จล่องใต้ตามลำแม่น้ำน่านจนกระทั่งถึงสิริธรรมนคร^(๓) ได้ยินว่า พระเจ้าสิริธรรม^(๔) ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น พระองค์ทรงทราบที่พระเจ้าไรจเสด็จมา จึงเสด็จออกไปต้อนรับทรงรับรองเป็นอย่างดี ตรัสเล่าให้พระเจ้าไรจฟังถึงความอัศจรรย์ของพระสีหปฎิมาในลังกาทวีปตามที่ได้ทรงสดับมา พระเจ้าไรจทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ตรัสถามว่า เราจะไปที่นั่น (ลังกาทวีป) ได้ไหม พระเจ้าสิริธรรมตรัสตอบว่า ไปไม่ได้ เพราะมีเทวดาอยู่ ๔ ตน ชื่อ สมุนเทวดา ๑ รวมเทวดา ๑ ลักษณะเทวดา ๑ ขัดตคามเทวดา ๑ มีฤทธิ์เดชมากรักษาเกาะลังกาไว้เป็นอย่างดี เมื่อเป็นดังนั้น สองกษัตริย์จึงส่งทูตไป ครั้นแล้ว พระเจ้าไรจก็เสด็จกลับเมืองสุโขทัย

ราชทูตไปถึงลังกาทวีปแล้ว กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดนั้นแก่พระเจ้าสีหปฎิมา พระเจ้าสีหปฎิมาทรงทราบเรื่องราวนั้นแล้ว ทรงบูชาพระสีหปฎิมา ๗ คีน ๗ วัน แล้วพระราชทานให้แก่ราชทูต ราชทูตอัญเชิญพระสีหปฎิมาลงเรือแล้วกลับมา แต่เรือนั้นแล่นไปด้วยกำลังพายัพัดกระทบกับหินในท้องทะเลเข้าก็แตกไป ส่วนพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่บนกระดานแผ่นหนึ่ง กระดานแผ่นนั้นลอยไปได้ ๓ วัน ถึงสถานที่แห่งหนึ่งใกล้สิริธรรมนครด้วยอานุภาพนาคราช ครั้นนั้นเทวดามาเข้าฝันพระเจ้าสิริธรรมในเวลากลางคืนให้เห็นพระสีหปฎิมาเสด็จมาอย่างชัดเจน รุ่งเช้าจึงส่งเรือหลายลำไปในทิศต่างๆ แม้พระองค์เองก็ทรงเรือพระที่นั่งเสด็จไปทรงค้นหาพระสีหปฎิมา ด้วยการอธิษฐานของพระอินทร์ พระเจ้าสิริธรรมทรงพบพระสีหปฎิมาประดิษฐานบนกระดานนั้นเข้าแล้วทรงนำมาสักการบูชา ครั้นแล้ว พระเจ้าสิริธรรมจึงส่งพระราชสาส์นถึงพระเจ้าไรจ แจ้งว่าได้พระพุทธรูปแล้ว พระเจ้าไรจจึงเสด็จไปสิริธรรมนคร แล้วอัญเชิญพระสีหปฎิมา มาเมืองสุโขทัย ทรงสักการบูชา

ท่านประพันธ์ไว้เป็นนวนิยายดิลกฉันท์ แปลความว่า

พระเจ้าแผ่นดินผู้ประเสริฐนั้น โปรดให้สร้างพระปรางค์ขึ้นองค์หนึ่ง ในเมืองสัชชนาลัย

(๑) บ้านโค อาจเป็นบ้านโคน จังหวัดกำแพงเพชร

(๒) พระเจ้าล่ง ท่านผูกศัพท์บาลีว่า รหรรราชา คำว่า รหรร แปลว่า ล่ง, ลูล่ง, สำเร็จ ภาษาสกฤตว่า รร แปลเหมือนกัน ต่อมาคำว่า ล่ง กลายเป็น ร่วง คือ พระร่วง

(๓) ท่านผูกศัพท์บาลีว่า สิริธมฺมนคร คงหมายถึงนครสิริธรรมราช

(๔) ท่านผูกศัพท์บาลีว่า สิริธมฺมราชา คงหมายถึงพระเจ้าสิริธรรม

ล้วนแล้วด้วยศิลา (แลง) พระอิฐ โบกปูนขาว^(๑) (ดูรูปที่ ๒๑) หุ้มแผ่นทองแดงแน่นหนาปิดทอง ไม่ใช่เห็นเป็นหินงามดังรูปทิพยนิมานฯ

ครั้นสร้างเสร็จแล้ว โปรดให้ฉลองมหาวิหารเป็นการใหญ่พร้อมกับมหาชนที่มาประชุมกันจากนครต่าง ๆ มีสังฆนาลั, กำแพงเพชร,^(๒) สุโขทัย และ ชัยนาท เป็นต้น และพระเจ้าโรจทรงสะสมบุญเป็นอเนกแล้วสวรรคต

เมื่อพระเจ้าโรจล่วงลับไปแล้ว พระเจ้าราม^(๓) พระราชโอรสของพระเจ้าโรจครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัย พระเจ้ารามนั้นทรงบูชาพระสีหลปภูมิเช่นเดียวกัน เมื่อพระรามล่วงไปแล้ว พระเจ้าปาล^(๔) ได้รับราชสมบัติในเมืองสุโขทัยนั้นแล้ว ทรงบูชาพระสีหลปภูมิ เมื่อพระเจ้าปาลล่วงลับไปแล้ว พระเจ้าอุทกโชตตะ^(๕) พระโอรสของพระเจ้าปาลได้ราชสมบัติในเมืองสุโขทัยแล้ว ทรงสักการะพระสีหลปภูมิ เมื่อพระเจ้าอุทกโชตตะล่วงลับไปแล้ว พระเจ้าลีไทย^(๖) ทรงครอบครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัยนั้น และพระเจ้าลีไทยนั้น มีชื่อเสียงปรากฏว่า พระเจ้าธรรมราชา (พระมหาธรรมราชา) เพราะทรงศึกษาเล่าเรียนพุทธวจนะคือ ไตรปิฎก เล่ากันว่า ครั้งหนึ่ง เมืองชัยนาทเกิดทุพภิกขภัย^(๗) พระเจ้ารามาธิบดี^(๘) กษัตริย์อโยชปุระ^(๙) เสด็จมาจากแคว้นกัมโพช^(๑๐) ทรงยึดเมืองชัยนาทนั้น

(๑) คงหมายถึงพระศรีรัตนมหาธาตุ หรือ พระปรางเมืองเชลียง อำเภอศรีสังฆนาลั จังหวัดสุโขทัย

(๒) ท่านผูกศัพท์บาลีว่า วชิรปราการ

(๓) พระเจ้าราม คือ พ่อขุนรามคำแหง แต่ปรากฏตามศิลาจารึกว่า เมื่อสิ้นพ่อขุนบางกลางท่าวแล้ว พ่อขุนบานเมืองครองราชสมบัติ และเมื่อสิ้นพ่อขุนบานเมืองแล้ว พ่อขุนรามคำแหง ผู้เป็นพระอนุชาพ่อขุนบานเมืองจึงครองราชสมบัติต่อมา แต่ท่านผู้รจนาชินกาลมาลีปกรณ์นี้คงไม่ทราบเรื่อง จึงกล่าวไว้เช่นนั้น

(๔) พระเจ้าปาล คือ พ่อขุนบานเมือง

(๕) พระเจ้าอุทกโชตตะ คือ พ่อขุนจมน้ำหรือพ่อขุนน้ำท่วม หมายถึงพระเจ้าเลอไทย ความจริงพระองค์เป็นพระราชโอรสของพ่อขุนรามคำแหง ไม่ใช่เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปาล แต่เพราะเรียงลำดับเจ้าผู้ครองนครผิด พระราชโอรสจึงพลอยผิดไปด้วย

(๖) พระเจ้าลีไทย ท่านผูกศัพท์บาลีว่า ลีเทยราชา คือ พระเจ้าลีไทย ที่ได้เฉลิมพระนามว่าพระเจ้าศรีสุริยพงศ์ราม มหาธรรมราชาธิราช

(๗) ทุพภิกขภัย คือ ทำนาไม่ได้ผล ข้าวยากหามาแพง ประชาชนพลเมืองอดอยาก

(๘) พระเจ้ารามาธิบดี คือ พระเจ้าอู่ทอง หรือที่เรียกว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ผู้สร้างพระนครศรีอยุธยา

(๙) อโยชปุระ เข้าใจว่า พระนครศรีอยุธยาเดิม

(๑๐) แคว้นกัมโพช ผู้แปลเข้าใจว่าแคว้นลพบุรี ไม่ใช่แคว้นเขมรเมืองกัมพูชา เพราะพระเจ้ารามาธิบดี กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา จะเสด็จมาตีเมืองชัยนาท ย่อมผ่านเมืองลพบุรีแล้วไปถึงเมืองชัยนาท มิใช่ว่าจะออกจากกรุงอโยชปุระไปเขมรก่อนแล้วย้อนกลับมาเมืองชัยนาท ไม่น่าจะเป็นไปได้ คำว่า “แคว้นกัมโพช” จึงเห็นว่าเป็นเมืองลพบุรี โดยท่านผู้รจนาชินกาลมาลีปกรณ์คงยึดชื่อเมืองที่เคยเป็นเมืองของขอมมาก่อน แล้วใช้เรียกชื่อเดิมว่าแคว้นกัมโพช

ได้โดยทำเป็นทีว่าเขาเข้ามาขาย ครั้นยึดได้แล้ว ทรงตั้งมหาอำมาตย์ของพระองค์ชื่อว่าวัดติเดช^(๑) ซึ่งครองเมืองสุวรรณภูมิ^(๒) ให้มาครองเมืองชัยนาท ส่วนพระองค์เสด็จกลับไปอยุธยาชปุระ ต่อแต่นั้นมา พระเจ้าธรรมราชาที่ส่งราชบรรณาการเป็นอันมากไปถวายพระเจ้ารามธิบดีทิศาปาโมกข์ของเมืองชัยนาทนั้น คืบ ฝ่ายพระเจ้ารามธิบดีก็ทรงประทานคืบ (เมืองชัยนาทนั้น) แก่พระเจ้าธรรมราชา วัดติเดชอำมาตย์ก็กลับไปเมืองสุวรรณภูมิอีก พระเจ้าธรรมราชา ครั้นได้เมืองชัยนาทคืบแล้ว ทรงตั้งพระมหาเทวีผู้เป็นพระกนิษฐา (น้องหญิง) ของพระองค์ให้ครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัย ทรงตั้งอำมาตย์ชื่อติปัญญา^(๓) ให้ครองราชสมบัติในเมืองกำแพงเพชร ส่วนพระองค์อัญเชิญพระสีหปฎิมาไปบูชาที่เมืองชัยนาท เมื่อพระเจ้ารามธิบดีผู้เป็นใหญ่แก่แคว้นกัมโพชและอยุธยาชปุระสวรรคตแล้ว วัดติเดชอำมาตย์มาจากเมืองสุวรรณภูมียึดแคว้นกัมโพชได้ ครั้นพระเจ้าธรรมราชาเมืองชัยนาทสวรรคตแล้ว วัดติเดชอำมาตย์มาจากเมืองอยุธยาชปุระยึดเมืองชัยนาทแล้วอัญเชิญพระสีหปฎิมาไปบูชาที่อยุธยาชปุระ และมหาอำมาตย์ชื่อพรหมไชยก็ยึดเมืองสุโขทัยได้

อนึ่ง ติปัญญาอำมาตย์ ครองสมบัติอยู่ในเมืองกำแพงเพชร ท่านได้ส่งมารดาของท่านถวายแก่พระเจ้าอยุธยาชปุระ และมารดาของท่านนั้น ได้เป็นที่รักใคร่โปรดปรานของพระเจ้าอยุธยาชปุระ ครึ่งหนึ่ง นางได้ทูลด้วยถ้อยคำเป็นที่รัก ทำที่เป็นทูลขอพระพุทธรูปทองแดงธรรมดา แล้วอัญเชิญเอาพระสีหปฎิมาส่งมาเมืองกำแพงเพชรโดยเร็ว ฝ่ายติปัญญาอำมาตย์ดีใจยิ่งนัก บูชาพระสีหปฎิมาด้วยเครื่องสักการะอันวิเศษเป็นอันมากด้วยความเคารพ

อยู่มาวันหนึ่ง เจ้ามหาพรหมผู้เป็นใหญ่ในเชียงราย ทรงทราบคามอัศจรรย์ของพระพุทธรูปสีหปฎิมาจากสำนักพระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งมาจากแคว้นใต้ ทั้งได้ทอดพระเนตรเห็นรูปผิวงซึ่งพระภิกษุนั้นป็นไว้มีลักษณะเหมือนพระสีหปฎิมา ทรงดีพระทัย แต่แล้วก็กลับเสียพระทัยใครจะทอดพระเนตรพระสีหปฎิมา (องค์จริง) จึงตระเตรียมพลนิกายเสด็จมาเมืองเชียงใหม่ทูลขอพลนิกายจากพระเจ้ายอณา พระเชษฐา แล้วพาทหาร ๘๐,๐๐๐ เสด็จไปโดยลำดับบรรลุถึงสถานที่ใกล้เมืองกำแพงเพชร ตรัสสั่งให้พักกองทัพแล้วส่งทูตเข้าไปเฝ้าพระเจ้าติปัญญาลำดับนั้น ฝ่ายพระเจ้าติปัญญาที่ส่งราชสสันไปสำนักพระเจ้าอยุธยาชปุระ พระเจ้าวัดติเดช (พ่อขุนหลวงพระจั่ว) รีบตระเตรียมพลนิกายเสด็จมาแค่ปากน้ำโพ^(๔) (ดูรูปที่ ๑๘) พระเจ้ามหาพรหมได้ส่งอำมาตย์ทูตกับพระมหาสุคนธ์เถระ

(๑) มหาอำมาตย์วัดติเดช คือ พ่อขุนหลวงพระจั่ว

(๒) เมืองสุวรรณภูมิ คือ ท้องที่จังหวัดสุพรรณบุรี

(๓) อมาตย์ชื่อ ติปัญญา ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า ติปัญญาอำมาตย์ อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ศรีปัญญาอำมาตย์ เจ้าเมืองกำแพงเพชร แต่ในด้านพระพุทธศาสนิกว่า พระยาญาณดิส หรือญาณดิสสะ เสวยราชสมบัติในนครชिरปรการ คือเมืองกำแพงเพชร

(๔) ปากน้ำโพ ท่านผูกศัพท์บาลีว่า มหานทีมุข แปลตามศัพท์ว่า ปากแม่น้ำใหญ่

ไปพร้อมด้วยเครื่องบรรณาการ อำมาตย์ทูตและพระมหาสุคนธ์เถระทั้งสองนั้นเข้าไปถึงนครแล้ว ได้กระทำปฏิสันถารด้วยถ้อยคำสุภาพไพเราะ พระมหาสุคนธ์เถระอยู่ในเรือท่ามกลางกษัตริย์ทั้งสองเพื่อเป็นพยาน กษัตริย์ทั้งสองประทับอยู่ในเรือ (ขนาบอยู่) ๒ ข้าง พระมหาสุคนธ์เถระได้กล่าวคำดังต่อไปนี้ เพื่อให้กษัตริย์ทั้งสองมีความสามัคคีต่อกัน

ข้อความที่พระมหาสุคนธ์เถระกล่าว ท่านประพันธ์ไว้เป็นคาถา แปลความว่า
 มหาบพิตรทั้งสองทรงมีบุญมาก มีปัญญามาก มีกำลังรீพลมาก ทรงตั้งอยู่ในความ
 สัตย์

แน่วแน่อยุ่ในความสัตย์ ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นบิดา
 ของราษฎรทั้งหลาย ทรงเป็นผู้มีศีล เป็นที่รักใคร่ของประชาชนทั้งหลาย ขอ
 มหาบพิตร

ทั้งสองพระองค์จงสามัคคี อย่าทรงพิโรธแก่กันเลย นี่ก็เมืองกำแพงเพชร โนนกินคร
 เชียงใหม่ ขอให้เป็นอย่างหนึ่งอันเดียวกัน อย่าแบ่งแยกกันเลย ขอให้นครทั้งสองจง
 มัดไว้ด้วยเชือก คือพระราชไมตรีเถิด ฯ

กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ได้ทรงสดับฟังคำของมหาเถระสุคนธ์นั้นแล้ว ต่างก็น้อมรับไว้เป็น
 อันดี พระเจ้าสตีปัญญา ได้ประทานเครื่องบรรณาการมีพญาช้างอันเป็นของกำนัล เป็นต้นแก่อุปราช
 ของพระเจ้ามหาพรหม พระเจ้ามหาพรหมก็ประทานม้าเป็นต้นกับเครื่องราชาภิเษกแก่พระเจ้าตี
 ปัญญา พระเจ้ามหาพรหมครั้นประทานเสร็จแล้ว จึงทูลขอพระสีหลปฎิมาต่อพระเจ้าตีปัญญา พระ
 เจ้าก็ประทานพระสีหลปฎิมาแก่พระเจ้ามหาพรหมตามพระประสงค์

ฝ่ายพระเจ้าวัดติเดชส่งทูตไปเฝ้าพระเจ้าตีปัญญา ให้ทูลถามว่า ขณะนี้ พระเจ้ามหาพรหม
 ถอยกลับไปแล้วหรือยัง เรายกขึ้นมาจ้กรับกับพระเจ้ามหาพรหม พระเจ้าตีปัญญาทรงมีกำลังรீพลมาก
 ไม่มีใครจะสามารถห้ามได้ ขอพระคุณเจ้าได้โปรดให้พระเจ้ามหาพรหมถอยไปให้ไกล ให้ไปตั้งอยู่ที่
 เมืองตาก^(๒) พระมหาเถระจึงส่งทูตไปทูลเนื้อความนั้นแก่พระเจ้ามหาพรหม พระเจ้ามหาพรหมได้ทรง
 ฟังคำทูลนั้น จึงตรัสว่า พระเจ้าวัดติเดชขึ้นตามเรามา เราจะสู้รบกับพระองค์ แล้วก็ถอยไปจากเมือง
 กำแพงเพชร ตระเตรียมการรบอยู่ที่เมืองตาก พระเจ้าตีปัญญาได้กราบทูลการถอยของพระเจ้า
 มหาพรหมให้พระเจ้าวัดติเดชทรงทราบ และพระเจ้าตีปัญญาได้อนุญาตพระสีหลปฎิมาแก่พระเจ้า
 มหาพรหมด้วยวาจาละมุนละม่อมของพระมหากษัตริย์ พระมหาเถระนั้นได้อัญเชิญพระสีหลปฎิมาลง
 เรือมาทางเหนือถึงเมืองตากฝ่ายพระเจ้ามหาพรหมตีพระทัยตั้งว่าสรองน้ำ อมฤต ทรงอัญเชิญพระสีห

(๒) เมืองตาก ท่านผู้ศรัทธาว่า ตากกบปฐ

ปฏิมาด้วยวอทองมาถึงเมืองเชียงใหม่โดยลำดับ ประดิษฐานพระสีหลปฏิมาในวิหารหลวง^(๑)ภายในนคร

ครั้งนั้น กษัตริย์ผู้เป็นพรเชษฐาของพระองค์ (พระเจ้ากือนา) ทรงปรารถนาจะสร้างซุ้มจระนำขึ้นใหม่ให้เป็นທີ່ประดิษฐานพระสีหลปฏิมาที่มุขด้านทิศใต้เจดีย์หลวง ในวิหารหลวงนั้น แต่เมื่อซุ้มจระนำทำไม่เสร็จ พระเจ้ามหาพรหมได้อัญเชิญพระสีหลปฏิมาไปเมืองเชียงรายได้โดยพระประสงค์จะเอาไปทำแบบสร้างอีกองค์หนึ่งด้วยทองสัมฤทธิ์ให้เหมือนองค์นั้นแล้วเลยอัญเชิญพระสีหลปฏิมานั้นไปถือนครเชียงแสน ทรงกระทำอภิเชก^(๒) พระปฏิมาองค์นั้นที่เกาะคอนแท่น^(๓) (ดูรูปที่ ๒๐) ด้วยสักการะเป็นอันมากแล้วอัญเชิญมาเมืองเชียงรายได้โดยประดิษฐานในวิหารหลวง^(๔) (ดูรูปที่ ๒๙) ที่ไว้พระพุทธรูป แล้วเอาทองเหลือง ดีบุก ทองคำ เงิน ผสมกันหล่อพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง มีขนาดและรูปร่างเท่าและเหมือนพระสีหลปฏิมาแล้วทรงทำการฉลองพระพุทธรูปเป็นการใหญ่

๔.๒.๒ เรื่องพระรัตนปฏิมา (พระแก้วมรกต)

ต่อจากนั้น ฝ่ายพระเจ้าดิลกราชาธิบติ ทรงสดับธรรมบรรยายจากสำนักพระภิกษุสีหลเรื่องอานิสงค์ปลุกต้อนโพธิ มีพระราชประสงค์ใคร่จะปลุกต้อนมหาโพธิ ทรงพิจารณาหาสถานที่สมควรก็ทรงเห็นสถานอันควร คือ ที่วัดมหาโพธารามนี้^(๑) (ดูรูปที่ ๓๘) ครั้นแล้วพระเจ้าดิลกราชาธิราชจึงโปรดให้สร้างอารามขึ้นแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่อยู่ของพระมหาเถระชื่ออุตตมปัญญา^(๒) ในพื้นที่เป็นเนินน้ำร้อนรมย์ริมฝั่งแม่น้ำโรหิณี (แม่น้ำขาน) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือราชธานีเชียงใหม่ในปีกุน จุลศักราช ๘๑๗ (พ.ศ. ๑๔๙๙) แล้วโปรดให้ปลุกต้อนโพธิในอารามนั้นในปีเดียวกัน จริงอยู่ พระภิกษุก่อน ๆ ไปสืพลแล้วนำพืชจากกิ่งโพธิเบื้องขวาจากสีหลนั้น เอามาปลูกไว้ในอารามเชิงดอยสุเทพ (วัดป่าแดงมหาวิหาร) ครั้งนั้นพระราชโอรสให้นำพืชจากมหาโพธิต้นเชิงดอยสุเทพนั้น แล้วปลูกไว้ในอารามที่สร้างขึ้นนี้ เพราะเหตุที่ต้นมหาโพธิปลูกในอารามนี้จึงปรากฏชื่อว่า วัดมหาโพธาราม ครั้นทรงปลุกต้อน

^(๑) เข้าใจว่า วัดเจดีย์หลวง ในนครเชียงใหม่ กล่าวกันว่าภายหลังประดิษฐานพระพุทธรูปสีหลองค์ใหญ่ในซุ้มจระนำประจำทิศที่องค์พระเจดีย์หลวง (ดูรูปที่ ๓๕)

^(๒) กระทำอภิเชก คือ ทำพิธีสวดพุทธาภิเชก ชาวภาคพายัพเรียกว่า สวดเบิก

^(๓) เกาะคอนแท่น ท่านผูกศัพท์บาลีว่า ปลงกทปิก ปัจจุบันนี้เรียกเกาะหลวง อยู่ในแม่น้ำโขง ตรงที่ว่าการอำเภอเชียงแสน (ดูรูปที่ ๒๐)

^(๔) วิหารหลวงในเมืองเชียงรายได้ คือ วัดพระสิงห์ในปัจจุบัน

^(๕) วัดเจดีย์เจ็ดยอดก็เรียก

^(๖) พระมหาเถระชื่อ อุตตมปัญญา เข้าใจว่าเป็นพระเถระลังกาที่มากับพระเจ้าเชียงใหม่ ๒๕ องค์ ครั้งไปบวชที่ลังกาเมื่อเวลากลับ ได้ขอร้องพระเถระลังกามาด้วย ๒ องค์ คือ พระมหาวิกรมพาหุ กับ พระมหาอุตตมปัญญา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๘ ดูหน้า ๑๑๖.

มหาโพธิ์เสร็จแล้วพระองค์โปรดให้จัดพิธีทั้งปวง คือ สร้างเวที ให้เหมือนต้นโพธิ์ที่พระพุทธทรงผจญมารละสร้างสัตตมหาสถาน^(๑) ต่อจากนั้น ในปีวอก จุลศักราช ๘๓๘ (พ.ศ. ๒๐๒๐) โปรดให้สร้างมหาวิหารในอารามนั้น

ต่อจากนั้น ในปีจอ จุลศักราช ๘๔๐ (พ.ศ. ๒๐๒๒) พระเจ้าติโลกราชอิราชาโปรดให้สีหโคตเสนาบดี^(๒) ก่อเสริมราชกฎ^(๓) องค์เก่า ครั้นพระเจ้าแสนเมืองมาทรงสร้างไว้ราชกฎที่ก่อเสริมใหม่นั้น ทั้งใหญ่ทั้งสูงกว่าองค์เก่า จริงอยู่ ราชกฎใหม่นั้นฐานกว้างด้านละ ๓๕ วา สูง ๔๕ วา มีระเบียบกระพุ่มยอดเป็นอันเดียว นำเลื่อมใสยิ่งนัก เป็นจัดเด่นแห่งราชธานีเชียงใหม่ งานเพียงดังพระธาตุจุฬามณีเจดีย์ในเมืองสักกสาระ (สวรรณ) อันเป็นที่อยู่ของท้าววาสพ (พระอินทร์) พระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาอัมมคัมภีร์เถระนำมาจากลังกาทวีปเพื่อนมัสการกราบไหว่นั้น เวลานั้น สีหโคตเสนาบดีได้บูชาสืบทอดมา สีหโคตเสนาบดีจึงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นไว้ในราชกฎนั้น ตั้งแต่เริ่มก่อเสริมราชกฎจนกระทั่งเสร็จ เกิดอัศจรรย์หลายอย่างหลายประการด้วยเดชานุภาพแห่งพระบรมสารีริกธาตุพื้นแผ่นดินใหญ่ ไหวอยู่บ่อย ๆ เมื่อราชกฎสร้างเสร็จแล้วพระเจ้าติโลกราชอิราชาได้อัญเชิญพระรัตนปฎิมา ซึ่งมีฤทธิ์เดชหาประมาณมิได้ (ดุรูปที่ ๓๘) มาแต่นครเขลางค์ประดิษฐานไว้ที่ราชกฎ^(๔) (ดุรูปที่ ๓๖) ในนครเชียงใหม่ เมื่อปีฉลู จุลศักราช ๘๔๓ (พ.ศ. ๒๐๒๕)

การบังเกิดขึ้นแห่งพระรัตนปฎิมานั้น บัณฑิตพึงทราบ ดังต่อไปนี้

เมื่อพระศาสนาปริณิพานได้ ๕๐๐ ปี ยังมีพระเถระองค์หนึ่งชื่อว่า ธรรมรักขิตะอาศัยเมืองบุพผาวดี (คือเมืองปาฏลีบุตร) อยู่ในโอโสการาม ยังมีพระเถระองค์หนึ่งเป็นศิษย์ของท่านชื่อว่า

^(๑) สัตตมหาสถาน คือ สถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธ ๗ แห่ง ได้แก่ ๑. โพธิบัลลังก์ ต้นโพธิ์ที่พระพุทธประทับตรัสรู้ ๒. อนิมิตตกะ สถานที่พระพุทธเสด็จยืนทอดพระเนตรโพธิบัลลังก์ ๗ วัน เรียกว่า อนิมิตเจดีย์ ๓. จักรมเสฏฐะ สถานที่พระพุทธเสด็จจงกรมอยู่ ๗ วัน ในเรือนแก้วที่เทพดานิรมิตถวาย เรียกว่ารัตนขจรเจดีย์ ๔. อชปาลนิโครธ สถานที่พระพุทธประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติ ๗ วัน ได้ต้นไทรที่เด็กเลี้ยงแพะหักถอน เรียกว่า อชปาลนิโครธเจดีย์ ๕. มุจลินท สถานที่พระพุทธประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติได้ต้นจิก เรียกว่ามุจลินทเจดีย์ ๖. ราชาตนา สถานที่พระพุทธประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติได้ต้นเกตุ เรียกว่า ราชาตนาเจดีย์

^(๒) สีหโคตเสนาบดี ในหนังสือพงศาวดารโยนก เรียกชื่อ หมื่นด้ามพร้าคด

^(๓) ราชกฎ คือ เจดีย์หลวง ที่วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันนี้ยังปรากฏอยู่ แต่ยอดหักพังเหลือแค่คอระฆังลงมา (ดุรูปที่ ๓๖)

^(๔) เจดีย์หลวงองค์นี้ ตำนานเชียงใหม่ว่า พระเจ้าติโลกราชโปรดให้หมื่นด้ามพร้าคดราชบุรุษ นายช่างผู้สร้างเจดีย์เจ็ดยอด เป็นผู้สร้างเสริมเจดีย์หลวง มีมุขที่ฐานตามแบบรัตนมาลีเจดีย์ ที่เกาะลังกา ผสมกับแบบเจดีย์พุทธคยาประเทศอินเดีย ในรัชกาลพระเจ้าติโลกราชโปรดให้ประดิษฐานพระรัตนปฎิมา (พระแก้วมรกต) ที่ซุ้มบนองค์เจดีย์ด้านตะวันออก ปัจจุบันนี้จะมองเห็นซุมนั้นก่อด้วยอิฐปิดไว้เหลือช่วงขนาดตัวคนรอดได้บริเวณภายในเป็นโพรงมีแท่นประดิษฐานพระไวย่แท่นหนึ่งแสดงว่าเป็นแท่นที่พระรัตนปฎิมาเคยประดิษฐานอยู่บนนั้น

นาคเสนะ พระเถระนาคเสนะนั้นเป็นที่คารวะของพระเจ้ามิลินทะ เมื่อพระธรรมรักขิตะเถระล่วงลับไปแล้ว พระเถระนาคเสนะคิดว่า ทำอย่างไรดี เราจะยังศาสนาให้รุ่งเรืองในภายหน้า แล้วก็ทราบว่าการจะยังศาสนาให้รุ่งเรืองได้ด้วยรูปจำลองของพระพุทธรูปโดยแท้ และรำพึงต่อไปอีกว่า ถ้าเราจะสร้างรูปจำลองพระพุทธรูปด้วยทองคำหรือเงิน มนุษย์ในอนาคตเป็นคนลุ่มหลงแก่ความโลภ มีสันดานเป็นคนบาปหนา จักกระทำการอันตรายรูปจำลองพระพุทธรูปเสีย อย่างกระนั้นเลย เราจะทำรูปจำลองพระพุทธรูปด้วยแก้วมณี โดยฤทธิ์และมนต์เกิด ขณะนั้นท้าวสักกะเทวราช (พระอินทร์) ทราบความปริวิตกของพระเถระนั้น จึงลงมาจากดาวดึงส์พิภพ ไปสู่สำนักพระเถระพร้อมด้วยวิสสุกรรมเทวบุตร เรียนถามพระเถระว่า ข้าแต่พระคุณท่าน พระคุณท่านจักสร้างรูปจำลองพระพุทธรูปด้วยแก้วมณี โดยฤทธิ์และมนต์มิใช่หรือ พระเถระตอบรับว่าจริงดังนั้น ครั้งนั้น ท้าวสักกะส่งวิสสุกรรมเทวบุตรเข้าไปเกิด พองจึงไปเอาแก้วมณีโชติที่ข้างภูเขาวินูลมา ฝ่ายวิสสุกรรมทูลว่า เทวะ พวกกุ่มกัณฑ์จะไม่ยอมมอบให้ข้าพเจ้า ครั้งนั้นท้าวสักกะได้ไปภูเขาวินูลกับวิสสุกรรม บอกราชกุ่มกัณฑ์ว่า ข้าพเจ้ามาโดยหวังจะใคร่ได้แก้วมณีโชติ ท่านจงอนุญาตแก้วมณีโชติให้แก่ข้าพเจ้าเถิด ฝ่ายราชากุ่มกัณฑ์กล่าวว่า แก้วมณีโชตินี้เป็นเครื่องบริโภคน้ำสอยของพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจจะให้ไปได้ แต่อย่างยิ่งมีแก้วอยู่ดวงหนึ่ง คือแก้วมรกต (แก้วทำโดยเทวดา) วัตรอบประมาณ ๒ ศอก ๓ นิ้ว มีแก้ว ๗๕๐ ดวงเป็นบริวาร มีอยู่ใกล้กำแพงแก้วมณีโชติ ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงเอาแก้วนั้นไปเถิด ครั้งนั้น ท้าวสักกะ จึงเอาแก้วนั้นมาแล้วนำไปถวายพระเถระ ฝ่ายพระเถระ คิดว่าใครจักทำพุทธปฏิมา (รูปจำลองพระพุทธรูป) ด้วยแก้วนี้ได้ ทันใดนั้น วิสสุกรรมแปลงตัวเป็นรูปอาจารย์ คือ ช่างทำรูปมาตกแต่งด้วยตนเองไม่ใช่ตกแต่งด้วยอิทธิฤทธิ์ และวิสสุกรรมนั้นทำพระพุทธรูปปฏิมาได้องค์หนึ่ง สูง ๑ ศอกกับ ๑ นิ้ว เสร็จใช้เวลา ๖ ค่ำ ๗ วัน ครั้นแล้วพระเถระ (นาคเสนะ) ร่วมกับพระชีนาสพทั้งหลาย และท้าวสักกะร่วมกับเทพดาทั้งหลาย บูชาพระรัตนปฏิมาตลอด ๗ ค่ำ ๗ วัน ครั้งนั้น พระรัตนปฏิมาได้ทำปาฏิหาริย์มีประการต่าง ๆ พระเถระ (นาคเสนะ) ได้อธิษฐานอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ๗ องค์เข้าไปในองค์พระรัตนปฏิมาองค์ ๑ อยู่ที่พระเมาลี องค์ ๑ อยู่ที่พระนลาต องค์ ๑ อยู่ที่พระอุระ ๑ องค์อยู่ที่พระหัตถ์ทั้งสองและอีก ๒ องค์อยู่ที่พระขานู (เข่า) ทั้งสองพร้อมกับคำอธิษฐาน

พระเถระ (นาคเสนะ) มองเห็นกาลอนาคต ได้พยากรณ์ไว้ว่า พระรัตนปฏิมาองค์นี้จะรุ่งเรืองในวงศ์ทั้งสาม คือ วงศ์กัมโพช^(๑) วงศ์อริมัททะ^(๒) และวงศ์สยาม^(๓)

(๑) วงศ์กัมโพช ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์เล่มนี้ ตอนต้นเข้าใจว่า ได้แก่เมืองลพบุรี แต่มาถึงตอนนี้อาจไม่ใช่เมืองลพบุรี จะเป็นเมืองเขมรหรือเมืองใดไม่ทราบแน่

(๒) วงศ์อริมัททะ เข้าใจว่าเป็นเมืองพม่า

(๓) วงศ์สยาม คือ เมืองไทย

ฝ่ายพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ทรงบูชาพระรัตนปฏิมาขึ้นสืบ ๆ กันมาตราบเท่าพุทธศาสนาแล้วได้ ๘๐๐ ปี กษัตริย์เหล่านั้นมีพระมหากษัตริย์รุ่นสุดท้าย ๓ องค์ คือ พระเจ้าพันธุ์ และพระราชนัดดาของพระองค์ คือ พระเจ้ากัณธรรมา กับ พระเจ้าสิริธรรมกิตติ แต่ในสมัยพระเจ้าสิริธรรมกิตติเป็นสมัยมหากลิยุค^(๑) (บ้านเมืองวุ่นวายไม่สงบ) เพราะหากลิยุคนั้น พระรัตนปฏิมา จึงมีผู้นำไปประดิษฐานอยู่ในลังกาทวีป ครั้งเมื่อพุทธศาสนาแล้วได้ ๑๒๐๐ ปีนั้น ในเมืองอริมัทตะ ได้เกิดมีพระธรรมราชาขึ้นองค์หนึ่ง เมื่อพระธรรมราชานั้นล่วงลับไปแล้ว พระราชบุตรของพระองค์ทรงพระนามว่า อนรุทธ^(๒) เป็นผู้มั่งคั่งมีฤทธิ์เดชอันที่จริงพระราชบุตรองค์นั้น ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนา มีพระประสงค์ใครจะคัดลอกพระไตรปิฎก จึงตรัสถามนักปราชญ์ทั้งหลายว่า ไตรปิฎกในประเทศของเราลาดเคลื่อนหรือไม่คลาดเคลื่อน เมื่อทรงทราบจากนักปราชญ์เหล่านั้นกราบทูลว่า ไตรปิฎกของเราคลาดเคลื่อน แต่ในลังกาทวีปไม่คลาดเคลื่อน พระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยว่า จะไปรับไตรปิฎกจากลังกาทวีป แล้วเสด็จขึ้นทรงม้าอาชาในทะเลไปลังกาทวีป ส่วนราชบริพารได้แล่นเรือไป ครั้นเสด็จไปถึงแล้ว ได้ทูลพระเจ้ากรุงลังกาว่า ข้าพเจ้าจะมาขอรับไตรปิฎก พระเจ้ากรุงลังกาทูลสนองว่า ถ้ากระนั้น ข้าพเจ้าจะเขียนคัดให้ ฝ่ายพระเจ้าอนรุทธทูลว่าพระองค์เขียนไม่ถูกใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอเขียนเอง แล้วทรงเขียนคัดไตรปิฎก และนิรุตติปิฎก^(๓) (รวมเป็น ๔ ปิฎก) แล้วเชิญ ๒ ปิฎกลงเรือลำหนึ่ง อีก ๒ ปิฎกกับพระรัตนปฏิมาลงเรืออีกลำหนึ่ง แล้วเสด็จกลับมา เมื่อเรือ ๒ ลำแล่นไปถึงกลางทะเล เรือลำหนึ่งถึงเมืองอริมัทตะ เรือลำหนึ่งที่บรรทุกพระพุทธรูปปฏิมาถูกกำลังพายูร่านพัดไปถึงมหานคร^(๔) สองปิฎกกับพระรัตนปฏิมา จึงประดิษฐานอยู่ในมหานครช้านาน ฝ่ายพระเจ้าอนรุทธทรงทราบเรื่องนั้น จึงเสด็จทรงม้าอาชาในทะเลไปมหานคร ถึงวัดพระสงฆ์แห่งหนึ่ง เสด็จลงจากหลังม้าทรงพระบังคนเบาที่แผ่นหินแผ่นหนึ่ง น้ำพระบังคนเบาของพระองค์เซาะแผ่นหินทะลุร่วงลงไปยังข้างล่าง ครั้นนั้น พระภิกษุองค์หนึ่งเห็นการกระทำนั้นแล้ว จึงพูดว่า อุบาสกท่านเป็นใคร มีฤทธิ์นัก ครั้นนั้นพระราชโอรสบอกพระนามจริงของพระองค์ แต่ตรัสบอกว่า พระคุณท่าน ข้าพเจ้าเป็นราชบุตรของพระเจ้าอนรุทธ พระภิกษุนั้นถามว่า ท่านมาด้วยประสงค์อันใด พระราชาตรัสบอกว่า มาเพื่อขอรับเอา ๒ ปิฎกไป พระภิกษุนั้นจึงแจ้งให้พระสังฆราชทราบ ฝ่ายพระสังฆราชก็แจ้งให้พระเจ้ามหานครทราบว่า

^(๑) ในระยะนี้ ท่านคังกราจารย์ ศาสนาพราหมณ์นิกายเวทานตะได้สถาปนาศาสนาพราหมณ์ขึ้นในประเทศอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๘๐๐ พุทธศาสนาระส่ำระสายจนสูญสิ้นไปจากอินเดีย

^(๒) ใน History Of Burma ของ G.E. Harvey ว่ามีกษัตริย์พม่าพระนามว่า พระเจ้าอนรุทธ หรือโนรธาดากรุงพุกาม ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๘๗-๑๖๒๐

^(๓) นิรุตติปิฎก คือ คัมภีร์สหาวินัย เช่น ตำราวินัยกรรมและตำราที่กล่าวถึงภาษา ว่าด้วยต้นรากของคำนั้นมีมาอย่างไร เป็นต้น

^(๔) มหานคร แปลว่า นครหลวง นครใหญ่ หรือ นครธม ในภาษาเขมร

พระเจ้าอนุรุทธส่งทูตมาเพื่อขอรับเอาปิฎกทั้งสองที่มหาบพิตรได้มา กษัตริย์มหานครทราบเรื่องนั้นแล้วตรัสว่า ปิฎกทั้งสองนี้ได้มาด้วยบุญของเรา เราไม่ให้ใคร พระเจ้าอนุรุทธทรงทราบความนั้นแล้วจึงเอาไม่ทำเป็นรูปดาบปลอมเป็นเครื่องลวงตา แล้วเอาผงดินสอพองทาถมดาบเสด็จขึ้นม้าอาชาไนยทรงทำประทักษิณกำแพงเมือง ๓ รอบ เมื่อชาวเมืองมีพระมหากษัตริย์เป็นต้น กำลังดูอยู่พระเจ้าอนุรุทธเอาดาบทำเป็นฟันลงที่คอนทั้งหลายเหล่านั้นแล้วชูส่าทาบว่า ถ้าพวกท่านไม่ให้ปิฎกแก่เรา เราจะตัดคอท่านด้วยวิธีนี้ ท่านทั้งหลายลองคำคอของท่านดู ฝ่ายชาวเมืองคลำคอดูแล้วเห็นผงดินสอพอง ก็กลัวตายขึ้นลา จึงกราบทูลเหตุการณ์นั้นแก่พระเจ้ามหานคร ครั้นนั้นพระเจ้ามหานครจึงให้ส่งปิฎกทั้งสองถวายแก่พระเจ้าอนุรุทธ ครั้นแล้วพระเจ้าอนุรุทธก็รับเอาแต่ปิฎกมายังเมืองของพระองค์ ทรงลืมนพระรัตนปฎิมา

พระรัตนปฎิมา ปรากฏในวงศ์กัมโพช ด้วยประการฉะนี้

ได้ยินว่า ครั้นนั้น พระราชบุตรของพระราชามหานคร เลี้ยงแมลงวันเขียวไว้ตัวหนึ่ง ส่วนบุตรของปุโรหิตพระราชาเลี้ยงเสือแมลงวัน (แมลงมุมชนิดหนึ่ง) ไว้ตัวหนึ่ง ครั้นแล้ว เสือแมลงวันของบุตรปุโรหิตได้กัดกินแมลงวันที่พระราชบุตรเลี้ยงไว้ ฝ่ายพระราชบุตรก็ร้องไห้สะอึกสะอื้นหนักหนา เพราะเสียดายแมลงวัน ครั้นนั้น เสนาได้กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชามหานครทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว กริ้วบุตรปุโรหิต ตรัสสั่งให้นำบุตรปุโรหิตนั้นไปฆ่าเสียที่สระแห่งหนึ่ง ชื่อว่า ทะเลสาบ^(๑) ปุโรหิตจึงโกรธพระราชามหานครหาว่ากษัตริย์องค์นี้ไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง จึงพาภรรยาของตนหนีไป ครั้นนั้นพญานาคปิโรธพระราชามหานคร จึงบันดาลให้ครั้นนั้นพินาศล่มจมด้วยน้ำท่วมครั้งใหญ่ คนทั้งหลายเว้นแต่ผู้ที่อยู่ในเรือ นอกนั้นตายหมด ได้ยินว่าในครั้งนั้น คนทั้งหลายเอาเรือมาอัญเชิญพระรัตนปฎิมา ไปประดิษฐานไว้ ณ ที่ชายเขตแดนแห่งหนึ่ง ต่อจากนั้นมา กษัตริย์โยชชปุระพระนามว่า อาทิตตราช เสด็จไปยึดมหานครแล้วทรงอัญเชิญพระรัตนปฎิมาไปประดิษฐานในโยชชปุระพระมหากษัตริย์และชาวเมืองได้บูชาพระรัตนปฎิมาในโยชชปุระนั้นเป็นเวลานานต่อจากนั้นมา ยังมีพระราชองค์หนึ่งเป็นใหญ่อยู่ในเมืองกำแพงเพชรเสด็จไปโยชชปุระแล้วอัญเชิญพระรัตนปฎิมา มาบูชาในเมืองกำแพงเพชรเป็นเวลานานเหมือนกัน ต่อจากนั้นมาพระเจ้าดิปัญญาครองราชสมบัติในเมืองกำแพงเพชรทรงบูชาพระรัตนปฎิมา ครั้นนั้น พระราชาทรงพระนามว่า มหาพรหม เป็นพระอนุชาของพระเจ้ากือนา ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองเชียงราย พระเจ้ามหาพรหมนั้นทรงทราบความอัศจรรย์ของพระสีหปฎิมาและพระรัตนปฎิมา จึงยกพลนิกาย ๘๐,๐๐๐ เสด็จไปเมืองกำแพงเพชร อัญเชิญพระรัตนปฎิมานำไปบูชาที่เมืองเชียงราย

เรื่องทั้งหมดนี้ โปรดทราบตามนัยที่แสดงมาแล้ว ในเรื่องกาลมาของพระสีหปฎิมา

^(๑) คำศัพท์ว่า มหานคร หมายถึงนครหลวง หรือ นครธม ทะเลสาบในที่นี้ ก็น่าจะหมายถึง ทะเลสาบในประเทศกัมพูชา

ฝ่ายพระเจ้าแสนเมืองมา รับกับพระเจ้ามหาพรหมผู้เป็นพระเจ้าอาของพระองค์ได้ชัยชนะแล้ว เสด็จเข้าเมืองเชียงราย ทรงได้แต่พะสีหลปฏิมาย่างเดียว พระรัตนปฎิมาหาได้มาไม่ ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุไร ? ตอบว่า เป็นเพราะคนเอาไปซ่อนเสีย จริงอยู่ในสมัยกสิยุค (บ้านเมืองขุนวয়) พระรัตนปฎิมานั้น คนเอาปูนขาวพอกไว้ จึงไม่ปรากฏในคราวนั้น เมื่อพระเจ้าติโลกราชสมบัติในราชธานีเชียงใหม่แล้ว พระรัตนปฎิมาจึงปรากฏขึ้นที่เมืองเชียงราย (ดูรูปที่ ๕๒) พระเจ้าติโลกราชได้ยินเรื่องราวแล้ว โปรดให้อัญเชิญพระรัตนปฎิมานั้น มาจากเมืองเชียงราย พระรัตนปฎิมานั้นไม่ประสงค์จะไปตามทางใหญ่ จึงแสดงความอัศจรรย์โดยทำให้หนักยิ่งขึ้น เล่ากันว่า ในครั้งนั้น มหาชนใครจะอัญเชิญไปตามทางใหญ่ ไม่มีนครหลวง มีผู้ประสงค์จะอัญเชิญไปตามทางเส้นที่ไปสู่นครเขลางค์เพียงคนเดียวก็สามารถยกขึ้นได้ เพราะนครเขลางค์เป็นนครหลวง เพราะฉะนั้น มหาชนจึงอัญเชิญพระรัตนปฎิมาไปนครเขลางค์ แล้วประดิษฐานไว้ในนครนั้น (ดูรูปที่ ๒๘) ในนครเขลางค์มีอำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อ สุวรรณอำมาตย์ ครองราชสมบัติอยู่ พระเจ้าติโลกราชโปรดให้อัญเชิญพระรัตนปฎิมานั้นจากนครเขลางค์มาประดิษฐานไว้ที่เจดีย์หลวงซึ่งได้สร้างเสร็จแล้ว (ดูรูปที่ ๓๖) พระรัตนปฎิมานั้นปรากฏพระนามว่า นครมณีปฎิมา เพราะเหตุที่เคยประดิษฐานอยู่ในนครเขลางค์มาแล้ว และเพราะเหตุที่มาจากนครเขลางค์ นั้นแล

๔.๓ พุทธศิลป์เกิดจากด้านประเพณี

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ สามารถวิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ ชินกาลมาลีปกรณ์ด้านประเพณี ได้ดังนี้

๔.๓.๑ เรื่องศาสนาสีหลมาสู่เมืองเชียงใหม่

เมื่อพระเจ้ายโชนาล่วงลับไปแล้ว พระราชบุตรของพระองค์ พระนามว่าแสนเมืองมา^(๑) ครองสมบัติอยู่ในเมืองเชียงใหม่โดยยุติธรรม เมื่อพระชนมายุได้ ๒๓ ปี ครั้งนั้นพระเจ้ามหาพรหมได้ตระเตรียมทหารเป็นอันมาก เสด็จมาอาศัยเมืองเชียงใหม่ แล้วเสด็จไปยึดหริภุญชัย กวาดต้อนเอาสิ่งที่พระองค์มีพระประสงค์แล้วเสด็จกลับไปเมืองเชียงราย ภายหลังพระเจ้าแสนเมืองมาเตรียมทหารกองใหญ่เสด็จไปแคว้นโยน (โยนก) สู้รบด้วยมนต์ (เสกน้ำเวทมนต์คาถา) กับพระเจ้าอา (พระเจ้ามหาพรหม) จับพระเจ้าอาได้ทั้งเป็น แล้วเสด็จเข้าเมืองเชียงราย อัญเชิญพระสีหลปฏิมายาจากเมืองเชียงรายมาประดิษฐานในคูหาที่พระบิดาโปรดให้สร้างไว้ที่เจดีย์หลวงภายในเมืองเชียงใหม่ แล้วทรงสักการบูชาโดยเคารพ

^(๑) แสนเมืองมา ท่านผูกศัพท์บาลีว่า ลกขปุราคม แปลตามตัวว่า ลกข=แสน, ปุระ=เมือง, อาคม=มาราม เป็นแสนเมืองมา ในตำนานพระพุทธรูปว่า ลกขปุระ แปลว่า แสนเมือง ไม่ใช่แสนเมืองมา

พระเจ้าแสนเมืองมานั้น ได้ทรงหุ้มพระธาตุเจดีย์หลวงในหริปัญชัยด้วยแผ่นทองคำหนักสองแสนหนึ่งหมื่น^(๒)

เมื่อพระเจ้าแสนเมืองมาล่องลับไปแล้ว พระราชบุตรของพระองค์พระนามว่าเจ้าดิส^(๓) ประสูติปีมะเส็ง เสวยราชสมบัติเมื่อพระชนมายุ ๑๒ ปี

และพระเจ้าดิสนั้น ได้แบ่งเอาไร่นาเป็นต้นถวายเป็นแกมหาวิหารนั้น เพื่อเป็นเครื่องอุปักรณ (ช่วยเหลือ) แกมหาวิหาร และพระองค์ได้แบ่งเอาไร่นาเป็นต้นที่เขาถวายเป็นพุทธบูชาในที่ต่าง ๆ ทั่วแคว้นมาเอนถวายเป็นแกมหาวิหารด้วย

ได้ยินว่า ครึ่งก่อน เมื่อพระสัมมาสัมพุทธปรินิพพานแล้ว ได้ ๑๙๖๗ ปี ตรงกับปีเถาะ จุลศักราช ๗๘๕ พระมหาเถระที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่ ๒๖ องค์ มีพระมหาธัมมคัมภีร์ พระมหาเมธีกร พระมหาญาณมงคล พระมหาสีลังค์ พระมหาสารีบุตร พระมหารัตนากร พระมหาพุทธสาคร เป็นต้น กับพระมหาเถระที่อยู่แคว้นกัมโพธิ (ลพบุรี) ที่แล้วมา ๘ องค์ มีพระมหาญาณสิทธิ เป็นต้น รวมทั้งสิ้นเป็นจำนวน ๓๓ องค์ ได้มาประชุมกันแล้วปรึกษากันว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธยังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้เสด็จไปลังกาทวีป นำเอาหลักการแห่งศาสนาไปปลูกฝังในประเทศของเรา พระเถระเหล่านั้นตกลงกันเป็นเอกฉันท์ จึงไปลังกาทวีปตามระยะทาง เข้าไปหาท่านมหาสาวิณรัตน์ นมัสการแล้วทักทายปราศรัยด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนหวานแล้วพักอาศัยอยู่ที่นั่น แม้พระเถระเหล่านั้นนับทั้งมหาเถระชาวรัมมณะ^(๔) ๖ องค์ รวมเป็น ๓๙ องค์ด้วยกัน พระมหาเถระทั้งหลายได้เล่าเรียนอักษรศาสตร์ การอ่านออกเสียง การสวดออกเสียงตามตัวอักษรที่ใช้อยู่ในลังกาทวีป บรรณาการประโยชน์อันสูงสุด จึงขออุปสมบท และท่านทั้งหมดเหล่านั้นก็ได้อุปสมบทโดยคณะสงฆ์ ๒๐ รูป มีพระธรรมอาจารย์ผู้ประพฤติธรรมเป็นพรอูปัชฌาย์ พระมหาสาวิณรัตน์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ บวชกันในเรือนานที่พระราชาสีหลทรงจัดขนานให้ที่ท่าเรือยาปา แม่นกัลยาณี เมื่อศาสนาปรินิพพานได้ ๑๙๖๗ ปี^(๕) ตรงกับวันเสาร์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนแปดหลัง ประกอบด้วยเขมรฤทธกษัตริย์ที่ ๑๓ ปีมะโรง จุลศักราช ๗๘๖ พระเถระทั้งหลายเหล่านั้น ได้อุปสมบทแล้วจึงไปนมัสการพระทันตธาตุ (คูรูปที่ ๑๐) และร่ายพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏและมหาสถาน ๑๖ แห่ง แล้วกราบลาพระอาจารย์พระอูปัชฌาย์กลับมาโดยลำดับ

^(๒) ทองคำหนักสองแสนหนึ่งหมื่น เท่ากับ ๒๕๒ กิโลกรัม

^(๓) เจ้าดิส คือ เจ้าสามฝั่งแกน คงหมายเอาศัพท์ ดิสโส ที่แปลว่า สาม และประสูติที่ตำบลฝั่งแกนรวมข้อความถือเอาความว่า สามฝั่งแกน

^(๔) รัมมณะ หมายถึงเมืองรัมมัญ หรือเมืองเมาะตะมะ

^(๕) นับอย่างคติลังกา พุทธศักราชของลังกามากกว่าของไทย ๑ ปี เช่น พุทธศักราชไทยได้ ๒๕๐๐ ปี พุทธศักราชลังกาต้องเป็น ๒๕๐๑ ปี

ได้ยินว่า พระเถระเหล่านั้นอยู่ในลังกาทวีป ๔ เดือนเท่านั้น เพราะทุพภิกขภัย (อดข้าว) และเมื่อจะจากมานั้น ได้ขอพระเถระ ๒ องค์ เพื่อจะเอามาเป็นพระอุปัชฌาย์ คือ พระมหาวิกกมพาหุ และพระมหาอุตตมปัญญา กับทั้งขอพระบรมธาตุองค์หนึ่ง เพื่อเอามาบูชากราบไหว้ ครั้นนั้นพระมหาวิกกมพาหุมีพรรษา ๑๕ พระมหาอุตตมปัญญามีพรรษา ๑๐ เมื่อออกเรือมาถึงกลางสมุทร ได้พบกับพระพรหมเถระและพระโสมเถระ พระเถระเหล่านั้นได้อุปสมบทให้พระพรหมเถระและพระโสมเถระ ทั้ง ๒ กลางมหาสมุทร แล้วยังมาอุปสมบทให้พระมหาเถระสีลวิสุทธิ ผู้เป็นอาจารย์ของพระเทวีของบรมกษัตริย์อโยชชาธิปติ ในอโยชปุระกับพระมหาเถระสัทธัมมโกวิท

ได้ยินว่า ในพรรษาดั้น พระเถระเหล่านั้น จำพรรษาอยู่ในเรือท่ามกลางมหาสมุทรต่อมาในพรรษาที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ได้จำพรรษาอยู่ในอโยชปุระเป็นต้น^(๓) ต่อจากนั้นมาพระมหาเถระทั้งหลายไปเมืองสัชชนาลัย ได้อุปสมบทให้พระพุทธานุเถระในเมืองนั้น ภายหลังได้มาเมืองนุโขทัย จำพรรษาอยู่ที่นั่นในพรรษาที่ ๖ เมื่อพระศาสดาปรินิพพานได้ ๑๙๗๔ ปี ตรงกับปีจอ จุลศักราช ๗๙๒ พระเถระเหล่านั้น มีพระมหาธัมมคัมภีระเถระ พระมหาเมธังกรเถระเป็นหัวหน้า ได้ไปถึงเมืองเชียงใหม่พักอยู่ในมหาวิหารวัดป่าแดง^(๑)

ได้ยินว่า ท่านเหล่านั้นอยู่ในมหาวิหารวัดป่าแดงแห่งเดียว องค์ละ ๗ ปี บ้าง ๘ ปีบ้าง พระมหาเถระเหล่านั้นได้ไปนครเขลางค์เมื่อปีชวด จุลศักราช ๗๙๔ (พ.ศ. ๑๙๗๖) มหาอำมาตย์ชื่อสุระ เป็นใหญ่อยู่ในเขลางค์ปุระ ถึงกับยอมสละยศและชีวิต (ตำแหน่งและอาชีพ) ของตนอุปถัมภ์บำรุงพระเถระ ท่านได้ทำอุปสมบทกรรมครั้งแรกที่ทำ เรียกว่า วัดเชียงช่วย^(๒) ในแม่น้ำวัง ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของนคร พึงทราบว่า ผู้ที่ได้รับอุปสมบทกรรมในครั้งนั้นคือพระจันทเถระชาวเมืองมอญ ในปีนั้นเอง พระมหาเถระทั้งหลายไปหริปัญชัย ต่อมาภายหลังได้ทำอุปสมบทกรรมครั้งที่ ๒ ที่ทำหริปัญชัย ในแม่น้ำพิงค์ พึงทราบว่า พระมหาเถระที่ได้รับอุปสมบทกรรมในครั้งนั้น คือ พระธรรมรักขิต พระธรรมรตนะ และพระญาณโพธิ ต่อจากนั้นพระมหาเถระทั้งหลาย ได้ทำอุปสมบทกรรมครั้งที่ ๓ ที่ทำปางพร้าว^(๓) ต่อจากนั้นมาพระมหาเถระเหล่านั้น ได้รับอุปถัมภ์บำรุงจากเจ้าราชบุตร ที่เรียก

^(๓) ตรงในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๖๗-๑๙๙๑)

^(๑) มหาวิหารวัดป่าแดง ท่านผูกศัพทบาลีว่า รตตวนมหาวิหาร วัดนี้อยู่เชิงดอยสุเทพ ปัจจุบันนี้ร้างแล้ว

^(๒) ทำวัดเชียงช่วย ท่านผูกศัพทบาลีว่า วจยชวหยติตล ในตำนานพระธาตุลำปางหลวงออกชื่อพระเถระวัดนี้ว่าพระมหาสังฆโมลีเชียงยี่ (ดูหนังสือประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ ๑ หน้า ๗๔)

^(๓) ทำปางพร้าว ท่านผูกศัพทบาลีว่า นารีเกรยางคตติตุถ

กันว่า ท้าวโง่^(๔) ผู้เป็นพระเชษฐาของพระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิ (พระเจ้าติลก) พระมหาเถระเหล่านั้น ท่านได้ทำอุปสมบทกรรมครั้งที่ ๔ ที่ท่ากาดกุ่ม^(๕) ปีนั้นเป็นปีชวด พอจนจะเข้าพรรษา ท่านได้ผูกขันธ์สี่มาที่วัดบน ซึ่งพระปิตุจณาเทวีสร้างไว้ เมื่อพระศาสดาปรินิพพานได้ ๑๙๗๗ ปี ปลายปีฉลู จุลศักราช ๗๐๕ พระเถระเหล่านั้นไปเมืองเชียงแสน แคว้นโยน (โยนก) ได้อุปสมบทกุลบุตรเป็นอันมากที่เกาะดอนแท่น (ดูรูปที่ ๒๐) ขอให้ทราบว่ พระมหาเถระอุปสมบทในคราวนั้นมีพระธรรมเสนาบดีกุลวงศ์ เป็นต้น ในปีจุลศักราชนั้นเอง พระมหาเถระทั้งหลาย ท่านได้สร้างมหาวิหารป่าแดง^(๑) (วัดป่าแดงหลวง (ดูรูปที่ ๓๓) ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่เชิงดอยจอมกิตติ^(๑) (ดูรูปที่ ๓๑ และ ๓๒) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือนครเชียงแสน พระมหาเถระเหล่านั้นภายหลังได้ทำอุปสมบทกรรมในปีนั้นเอง ที่สุวรรณปาสณกะ^(๒) ในเมืองเชียงราย ขอให้ทราบว่พระมหาเถระที่ได้อุปสมบทคราวนั้น คือ พระธรรมทินนะ เป็นต้น ต่อจากนั้นมา พระสงฆ์ในราชอาณาจักรของพระเจ้าติส (สามฝั่งแกน) ได้ทำอุปสมบทกรรมหลายครั้งหลายหน ครั้นนั้นพระภิกษุชาวลังกายังมีอยู่หลายองค์

ฝ่ายพระเจ้าติส พระชนมายุได้ ๕๗ ปี เป็นพระราชบุตรอยู่ ๑๖ ปี^(๓) พระองค์ครองราชสมบัติอยู่ ๔๑ ปี จึงมอบราชสมบัติให้แก่พยุพราชสิริธรรมจักรพรรดิ พระราชบุตรของพระองค์ อยู่มาได้อีก ๔ ปี ก็สวรรคต

๔ ท้าวโง่ ท่านผูกศัพท์บาลีว่า พาลิสีเทส คำว่า พาลิสี แปลว่า ผู้โง่ ส่วนคำว่า เทส แปลว่า สมมต เหวราช ถือเอาความว่าท้าว รวมความว่า ท้าวโง่ แต่คำว่าโง่นั้นเป็นสำเนียงชาวเมืองเหนือที่เพี้ยนมาจากคำว่า จั้ว ซึ่งแปลว่า ห้า เขาเรียกจั้วไม่ชัด เสียงแปร่งไปเป็นโง่ ท้ายจึงผูกศัพท์บาลีให้แปลงออกเสียงว่า โง่ หมายถึงพระราชบุตรองค์ที่ ๕ คือ ท้าวจั้ว ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า พระเจ้าสามฝั่งแกน มีพระราชบุตร ๑๐ องค์ ท้าวอ้าย ๑ ท้าวยี่ ๑ ท้าวสาม ๑ ท้าวใส ๑ ท้าวจั้ว (คือท้าวจั้ว) ๑ ท้าวลก (คือพระเจ้าติลก) ๑ ท้าวเจ็ด ๑ ท้าวแปด ๑ ท้าวเก้า ๑ ท้าวลิบ ๑ ท้าวจั้วผู้ถนัดหาน้ำนั้น พระบิดาให้กินพันทนา (ตำบล) เชียงเรียก เรียกว่าเจ้าเชียงล้าน (เชียงเรือก ค

^(๕) ท่ากาดกุ่ม ท่านผูกศัพท์บาลีว่า กุ่มกามอาปนตติถ เข้าใจว่าคัดลอกต้นฉบับจะคัดผิด ที่ถูกควรเป็นกุ่มกามอาปนตติถ แปลว่า ท่าตลาดกุ่ม ท่านนี้เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว

^(๑) วัดป่าแดงหลวง มีอยู่ข้างดอยจอมกิตติด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ปัจจุบันนี้ร้างแล้ว (ดูรูปที่ ๓๓)

^(๑) จอมกิตติ ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า พระเจ้าพังคสร้างมหาศักราช ๓๓๕ (พ.ศ.๙๕๘) ดูรูปที่ ๓๑

^(๒) สุวรรณปาสณกะ แปลว่า แผ่นหินทองคำ เข้าใจว่าเป็นชื่อบ้านวังคำ ด้านตะวันออกเฉียงเหนือดอยตองเชียงรายในปัจจุบันนี้

^(๓) ในฉบับโบราณเดิมเป็น ๑๒ ปี

๔.๔ พุทธศิลป์เกิดจากด้านประวัติศาสตร์

จากการศึกษาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ สามารถวิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ด้านประวัติศาสตร์ ได้ดังนี้

๔.๔.๑ เรื่องสร้างเมืองหริปัญชัย*

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้มีการกล่าวถึงการสร้างเมืองหริปัญชัย ไว้ดังนี้

ครั้งนั้น ท่านวาสุเทพเที่ยวพิจารณาดูสถานที่ซึ่งมีชัยภูมิดี ได้เห็นสถานเป็นที่ประทับของพระพุทธแห่งเราทั้งหลาย จึงตกลงใจว่า สถานที่นี้มีชัยภูมิดียิ่งนักหนอ จึงได้สร้างนครขึ้นนครหนึ่งในที่นั้นร่มฝั่งแม่น้ำพิงค์^๒ ครั้นสร้างเสร็จแล้ว จึงมาคิดว่า คนอื่นนอกจากท่านสุกกทนต์สหายของเราผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติมีศีลคุณ เป็นต้น ย่อมไม่มีนครนี้ควรแก่ท่านสุกกทนต์สหายของเรานั้นโดยแท้ จึงจารหนังสือลงในใบลานผูกติดไว้ที่กอไผ่กอหนึ่ง ให้ลอยตามน้ำพิงค์ลงไปยังเมืองลวปุระ ท่านสุกกทนต์ได้อ่านหนังสือใบลานนั้นแล้ว ขึ้นกอไผ่ลอยทวนน้ำแม่พิงค์ มาถึงโดยลำดับ ท่านวาสุเทพก็เล่าเรื่องทั้งปวงให้ท่านสุกกทนต์ฟัง ท่านสุกกทนต์จึงกล่าวว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า ถ้าได้นำเชื้อสายของพระเจ้าจักรพรรดิเมืองลวปุระมายังที่นี่แล้ว ก็จะมีสุขความเจริญ ครั้นแล้วท่านทั้งสองจึงส่งทูตชื่อนายควาย^๓ พร้อมกับชายฉกรรจ์ ๕๐๐ คนไป ทูตควายไปถึงแล้ว ถวายบังคมพระราชจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในเมืองลวปุระแล้ว ทูลเรื่องราวทั้งหมดที่ท่านวาสุเทพสั่งมา ทูตควายพักอยู่ในเมืองลวปุระนั้น ๑ ปี พอออกพรรษาแล้วจึงทูลลาพระเจ้าจักรพรรดิกลับ พระเจ้าจักรพรรดิมีพระธิดาองค์หนึ่ง พระนามว่า พระนางจัมมเทวี เป็นอัครมเหสีของเจ้าประเทศราชในเมืองรามัญ^๓ กำลังทรงครรภ์ได้ ๓ เดือน พระเจ้าจักรพรรดิทรงส่งพระนางจัมมเทวีพระธิดาของพระองค์ให้มาครองราชสมบัติในที่นี้ (หริปัญชัย) ฝ่ายพระนางพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่จำพวกละ ๕๐๐ องค์ กับพระมหาเถระทรงไตรปิฎก ๕๐๐ องค์ ลงเรือมาตามแม่น้ำพิงค์ ๗ เดือน จึงบรรลุถึงเมืองนี้ ท่านวาสุเทพและ

* พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. (กรุงเทพมหานคร: ตำราไทยเพรส จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗๔.

^๒ ท่านสุกศัพทบาลีว่า พิงคนที เข้าใจว่าหมายถึงแม่น้ำปิง

^๓ เจ้าประเทศราชในเมืองรามัญนี้ อาจจะเป็นเมืองรามซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับเมืองลพบุรีก็ได้ ท่านผู้ชำระหนังสืออาจเข้าใจผิดเลยระบุชื่อให้ชัดเป็นเมืองรามัญ จึงทำให้เข้าใจเป็นเมืองมอญไปเสีย ในต้นฉบับใบลานเดิมว่ารามนคร แปลว่า ในเมืองราม

ท่านสุกกทนต์พร้อมด้วยชาวเมืองทั้งปวงได้อัญเชิญพระนางจัมมเทวินนั้นนั่งบนกองทองคำ^๔ แล้วอภิเษก อาศัยเหตุที่พระนางนั่งบนกองทองคำอภิเษก นครนั้นจึงชื่อว่าหริปุณฺณชัย^๕ สืบมาจนถึงทุกวันนี้

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงการเรื่องสร้าง เมืองหริปุณฺณชัย เป็นงานพุทธศิลป์ โดยได้อ้างถึงประวัติความเป็นมาของแคว้นเมืองหริปุณฺณชัยในอดีตว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร

๔.๔.๒ เรื่องรัชสมัยของพระนางจัมมเทวี^๖

พระนางจัมมเทวีถึงนครนี้แล้วได้ ๗ วัน ก็ประสูติพระโอรส ๒ พระองค์ในวันเพ็ญเดือน ๓ พระโอรสองค์ที่พระนามว่า มหยส องค์น้องพระนามว่า อิทวร หรือ อนันตยส เมื่อพระกุมารทั้งสอง นั้นมีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระกุมารมหยสก็ได้ราชาภิเษกในราชสมบัติส่วนพระนางจัมมเทวีได้สะสม กองการกุศลเป็นอเนกในพระพุทธานุสา ทรงอุทิศส่วนบุญแก่เทพดาทั้งหลายผู้รักษาพระนคร และ ทรงถวายเครื่องสักการะแก่ผู้ตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลาย ด้วยอำนาจบุญของพระนาง เทพดาทั้งหลาย น้ำ ช้างมีเดขมาให้ขึ้นระวางเป็นช้างพระที่นั่งอันเป็นมงคลในครั้งนั้น ยังมีพญามลิกกะ^๗ ชื่อ พิลังกะ ห้อม ล้อมด้วยทหาร ๘๐,๐๐๐ คน ยกมาเพื่อจะยึดหริปุณฺณชัย เจ้ามหายสประทับบนคอช้างพระที่นั่ง เจ้า อินทวระประทับกลางช้าง ความญ่น้ำท่ายช้าง แวดล้อมด้วยเหล่าทหารเป็นอันมาก เสด็จออกไปสู้รบทาง ประตูกุศตะวันตก ครั้งนั้นพญามลิกกะเห็นรัศมีสีแดงลุกโผลงอยู่ปลายงาช้างเผือก ตกใจกลัวตาย มิ อาจทนอยู่ในสนามรบได้ ก็หนีไป พลทหารทั้งหลายทั้งปวงก็แตกฉานซ่านหนีไป ตั้งแต่นั้นมา นคร หริปุณฺณชัยก็เกษมสำราญปราศจากอันตราย

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงการเรื่องรัชสมัย ของพระนางจัมมเทวี โดยได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาของแคว้นเมืองหริปุณฺณชัยในอดีตว่ามีประวัติ ความเป็นมาอย่างไร

^๔ บนกองทองคำ ท่านผู้ศรัทธาบอกว่า หริปุณฺณเซ แปลว่า บนกองหริ แต่คำ “หริ” แปลว่า ทองคำก็ได้, จันท์เหลือง ก็ได้ แปลว่า กล้วยาแพรก ก็ได้ อาจเป็นว่า ได้อัญเชิญพระนางให้นั่งบนกองจันท์เหลือง หรือ นั่งบน กองกล้วยาแพรก ก็ได้

^๕ บางแห่งเรียกหริปุณฺณชัย ในหนังสือลาลิตาสนวงศ์ กล่าวว่าพระพุทธเสด็จมาประทับอันผลสมที่นั่น จึง เรียกหริปุณฺณชัย หรือแปลว่าสมอ ภูณฺณชัยแปลว่าฉันท และเรียกว่าลำพูน เพราะฤๅษีทั้งหลายคนโศกเศร้าไว้ที่นั่น น้ำเต้า คำบาสีว่า ลาพู ต่อมากลายเป็นลำพูน ชาวเหนือเรียก ละพูน

^๖ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. (กรุงเทพมหานคร: ตำราไทย เพรส จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗๖-๗๗.

^๗ มลิกกะ แปลตามศัพท์ว่า คนป่า, คนร้าย แต่เฉพาะรายนี้ ท่านไม่บอกว่าเป็นมาจากไหน ทั้งมีจำนวน มากมายผิดปกติคนป่าทั่ว ๆ ไป จึงน่าจะให้เข้าใจว่า เป็นพวกไทยใหญ่ทางเมืองเงี้ยว เหมือนอย่างจีเรียกไทยและ พวกไม่ใช่จีนว่า ฮวนนัง แปลว่า คนป่า

๔.๔.๓ เรื่องพญามังราย

เล่ากันมาว่า ในกาลก่อน มีสัตว์ตนหนึ่งได้ทำบุญไว้มากเกิดขึ้นด้วยอุปปาติกปฏิสนธิ^{๘๘} ปรากฏขึ้นที่ใต้ต้นพุทราต้นหนึ่ง ในที่อันเป็น รัษฎสถานในยางคปุระ (เมืองเงินยาง) และสัตว์ตนนั้น เพราะได้กระทำบุญไว้มาก จึงเป็นผู้มีเดช มีฤทธิ์ ประกอบด้วยเรี่ยวแรงความว่องไว ความบากบั่น บึกบึน มีวาจาคนเชื่อถือ และมีตบะคือเคร่งครัดต่อหน้าที่ เพราะประกอบด้วยคุณสมบัติ ๗ อย่างดังนี้ จึงเป็นหัวหน้าของมหาชน ได้สร้างยางคปุระขึ้น เป็นกษัตริย์องค์ต้น ครองราชสมบัติก่อนกษัตริย์อื่นในนครนั้น พระองค์ปรากฏทั่วแคว้นโยน (โยนก) ว่า ลาวจิงคราษ ได้ยินว่า ลาวจิงคราษนั้น มีพระราชบุตรพระราชนัดดา พระราชปนัดดา สืบต่อกันมา ๒๓ พระองค์ ครองราชสมบัติโดยลำดับ ในจำนวนกษัตริย์เหล่านี้ กษัตริย์องค์สุดท้าย ทรงพระนามว่า มังราย ประสูติปีกุน จุลศักราช ๖๐๑ (พ.ศ. ๑๓๔๓)^{๘๙} เมื่อพระบิดาล่วงลับไปแล้ว พระองค์ทรงภิเชก เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๒๒ ปี ในปีที ๒ จากราชภิเชกนั้น พระเจ้ามังรายพระชนมได้ ๒๓ ปี ทรงสร้างเมืองเชียงราย เมื่อจุลศักราช ๖๒๔ (พ.ศ. ๑๘๐๖) ในปีนั้นพระองค์เกิดพระราชบุตรพระนามว่า เจ้าเครือ ต่อมาในปีที ๔ เป็นปีฉลู เกิดเจ้าคราม พระเจ้ามังรายได้ยึดเมืองเชียงของ^{๙๐} เมื่อจุลศักราช ๖๓๑ (พ.ศ. ๑๘๑๓) ต่อจากนั้นพระองค์ทรงสร้างกุสนคร^{๙๑} เมื่อจุลศักราช ๖๓๕ (พ.ศ. ๑๘๑๗) ในปีนั้น พระองค์เกิดพระราชบุตรอีกองค์หนึ่งพระนามว่า เคริง^{๙๒} จากนั้นอีก ๒ ปี พระองค์ทรงทำสงครามกับพญากาว แล้วยึดเมืองทหบุรีได้^{๙๓} จากนั้นมาถึงปีกุน จุลศักราช ๖๔๙ (พ.ศ. ๑๘๓๑) กษัตริย์ ๓ พระองค์ คือ พระเจ้ามังราย ๑ พระเจ้าจางเมือง

^{๘๘} อุปปาติกปฏิสนธิ คือ เกิดปรากฏร่างกายขึ้นมาเอง ไม่ให้อาศัยบิดามารดาเกิด หรือนัยหนึ่ง จะถือว่า บิดามารดาไม่ปรากฏว่าเป็นใคร จึงเรียก อุปปาติก

^{๘๙} พุทธศักราชที่กล่าวในหนังสือเล่มนี้ทุกแห่งนับอย่างคติลังกา คือ นับในปีปัจจุบัน ไม่ใช่ในปีทีล่วงแล้ว จะเห็นได้ว่า พุทธศักราชของลังกามากกว่าของไทย ๑ ปี เช่น พุทธศักราชไทยได้ ๒๕๐๐ ปี พุทธศักราชลังกาต้องเป็น ๒๕๐๑ ปี

^{๙๐} ท่านผู้กศัพทบาลีว่า ขรปรุ คนห้ แปลว่ายึดเมืองเชียงของ

^{๙๑} กุสนคร แปลงตามศัพท์ว่า นครหญ้าคา คนภายหลังเข้าใจว่า เมืองฝาง

^{๙๒} ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์เขียนตัวบาลี ตสส ปุโต ตริช นาม ราชา ชาโต คำว่า เตรีช น่าจะคัดลอกจากต้นฉบับผิด เพาะต้นฉบับคงเป็นอักษรขอม ในต้นฉบับคงจะเขียนด้วยตัวอักษรของว่า เคริง แต่ผู้อ่านคงจะอ่านตัว ค เป็นตัว ต และอ่านตัว ง เป็นตัว ช ไป เคริง จึงกลายเป็น เตรีช นามที่แท้จริงนั้น คือ เจ้าเครือซึ่งเป็นสำเนียงชาวเหนือได้แก่ “เครือ” ตามสำเนียงใต้ และคำว่า เตรีช นี้ ก็มีในที่นี้แห่งเดียวในเรื่องต่อไปเมื่ออ้างถึงพระราชบุตรองค์นี้ใช้คำว่า เคริง ตลอด จึงเห็นได้ว่าที่เขียนว่า เตรีช นั้นผิดแน่ ทหบุรี เข้าใจว่าได้แก่เมืองมอญ คำว่า ทหฺร แปลว่า ให้, สละ, มอญที่ถูกต้องเป็น เคริง สอบต้นฉบับโบราณเดิมเป็น เคริง

^{๙๓} ทหบุรี เข้าใจว่าได้แก่เมืองมอญ คำว่า ทหฺร แปลว่า ให้, สละ, มอญ

๑ พระเจ้าโอรจ ๑^{๑๔} เป็นพระสหายกัน นัดประชุมกันในสถานที่นัดแนะการชนะ (ประตูชัย) ผูกมิตรภาพซึ่งกันและกันแน่นแฟ้น แล้วต่างก็เสด็จกลับเมืองของตน ๆ ตำนานเดิมปรากฏดังนี้ จากนั้นอีก ๒ ปีพระเจ้ามังรายได้ส่งเจ้าอ้าย^{๑๕} ให้เป็นไส้ศึกในหริภุญชัย ลำดับนั้น พระเจ้ามังรายซึ่งมีพระชนมายุ ๕๓ ปี ในปีมะโรง จุลศักราช ๖๕๔ (พ.ศ. ๑๘๓๖) พระองค์มีทหาร ๑๒ แสน แวดล้อมเสด็จมาหริภุญชัย ทรงทำสงครามกับพระเจ้าญี่บา ขับไล่พระเจ้าญี่บาหนีไปแล้ว ทรงได้ชัยชนะ โปรดให้ยกเสวตฉัตรขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแคว้นโดย (โยนก) ทั้งสิ้นและในหริภุญชัย จากนั้นพระองค์ทรงสร้างนครเชียงใหม่^{๑๖} ในท้องที่ระหว่างภูเขาอูจจุคีรี (ดอยสุเทพ) กับแม่น้ำปิง^{๑๗} เมื่อปีวอก จุลศักราช ๖๘๕ (พ.ศ. ๑๘๔๐) เมื่อพระเจ้ามังรายรบกับพระเจ้าญี่บาได้ชัยชนะแล้ว พระเจ้าญี่บาพร้อมด้วยบริวารเสด็จหนีไปเมืองเขลางค์ ถึงแม่เสด็จไปยังเมืองเขลางค์นั้นแล้ว ไม่อาจยับยั้งอยู่ได้ จึงเสด็จหนีไปทางทิศใต้พร้อมกับเจ้าเมืองเขลางค์ผู้เป็นพระราชอนุชาของพระองค์ เมื่อกษัตริย์ทั้งสองหนีไปทางทิศใต้ พระเจ้ามังรายจึงได้แต่งตั้งชนชาติมิลักขะ^{๑๘} ผู้หนึ่งให้เป็นใหญ่ในเมืองเขลางค์ และมีลักขะผู้เป็นใหญ่ขึ้นนั้นได้ชักชวนชาวนครทั้งหมดละทิ้งเมืองเขลางค์เก่าเสีย^{๑๙} แล้วสร้างเมืองเขลางค์ใหม่นี้ขึ้น เมื่อมีฉลู จุลศักราช ๖๖๓ (พ.ศ. ๑๘๔๕) ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปีจุลศักราช ๘๗๘ (พ.ศ. ๒๐๖๐) นครนั้นมีเจ้าครองราชสมบัติ ๕๕ พระองค์โดยลำดับ นับจำนวนปีล่วงแล้วได้ ๒๑๕ ปี

ต่อจากได้ชัยชนะพระเจ้าญี่บาแล้ว พระเจ้ามังรายได้สร้างนครกุมาม^{๒๐} เมื่อจุลศักราช ๖๖๕ (พ.ศ. ๑๘๔๗) แล้วโปรดให้สร้างเจดีย์กู่คำ^{๒๑} ขึ้นในนครนั้น เรียงรายไปด้วยพระพุทธรูป ๖๐

^{๑๔} พระเจ้าโอรจ คือ พระเจ้ารามคำแหง ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๒๑ ถึงประมาณก่อน พ.ศ. ๑๘๗๓

^{๑๕} อ้ายฟ้า

^{๑๖} ท่านผูกศัพท์บาลีว่า นพพิสินดริ์ แยกศัพท์คือ นพกับอิสิซ้อนตัว น เป็นนพพิสิ แปลว่า ฤๅษี ใหม่ นพ=ใหม่ อิสิ=ฤๅษี ชะรอยจะเรียกฤๅษีว่าเชียงเหมือนลาว เรียกผู้สืบจากสามเณรว่าเชียงกระมัง คือ ฤๅษีทางภาคเหนือ มักนุ่งห่มด้วยผ้าขาว จะเป็นภิกษุก็ไม่ใช่ เป็นสามเณรก็ไม่ใช่ จึงเรียกเชียงตามคำลาว แล้วผูกศัพท์บาลีว่า นพพิสิ

^{๑๗} คือ แม่น้ำปิง

^{๑๘} ชนชาติมิลักขะในที่นี้ เข้าใจว่าเป็นชนชาติไทยใหญ่ คือ เงี้ยว

^{๑๙} เมืองเขลางค์เก่า เดิมนั้นเรียก ลำปางหลวง อยู่ในท้องถื่นอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

^{๒๐} นครกุมาม ในพงศาวดารโยนกของพระยาประกาศกิจกรจักร เรียก นคร กุมกาม ปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งอำเภอสารภี ในจังหวัดเชียงใหม่ และในหนังสือเล่มนี้หน้า ๑๑๘ มีชื่อเรียกกาตกุมกาม ในต้นฉบับโบราณเดิมเป็นกุ่มกามนคร

^{๒๑} เจดีย์กู่คำ อยู่ในท้องที่อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ใกล้ที่ว่าการอำเภอปัจจุบัน บัดนี้เหลือแต่ฐานเจดีย์ องค์เจดีย์พังทลายไปแล้ว

องค์ พระเจ้ามังรายมีพระชนมายุ ๗๒ ปี^{๒๒} เป็นราชกุมารอยู่ ๒๒ ปี ครองราชสมบัติในแคว้นโย (โยนก) แห่งเดียว ๓๑ ปี และครองราชสมบัติในแคว้นโยน (โยนก) บ้าง ในแคว้นพริ้งค้าง ๑๙ ปี^{๒๓} สวรรคตเมื่อจุลศักราช ๖๗๓ (พ.ศ. ๑๘๕๕)

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมด วิเคราะห์สรุปได้ว่า คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึง ประวัติศาสตร์ด้านต่างๆ ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละยุค ดังที่กล่าวมานี้ สามารถนำมาอ้างอิง การสร้างพุทธศิลป์ เป็นหลักฐานทางเอกสารที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา เรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์ล้านนา ได้เป็นอย่างดี

๔.๕ พัฒนาแนวคิดการสร้างพุทธศิลป์ล้านนาจากคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

ศูนย์รวมทางความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรมคือพระพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธศาสนาได้ เข้ามาเป็นวัฒนธรรมและเป็นศาสนาประจำดินแดนล้านนา นับแต่นั้นมาจึงมีงานสร้างสรรค์ศาสนา สถานวัตถุเป็นอันมากและปรากฏอันเป็นหลักฐานงานพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าคู่กับดินแดนล้านนา ตลอดมา พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย

การสร้างพุทธศิลป์ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ จำแนกการสร้างพุทธศิลป์ออกเป็น ๓ ประเภท ด้วยกัน ได้แก่ ด้านประติมากรรม ด้านสถาปัตยกรรมและ ด้านหัตถกรรม โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ ด้านประติมากรรม

ประติมากรรม (Sculpture) เป็นงานศิลปะแสดงออกด้วยการปั้น แกะสลัก หล่อ และการจัดองค์ประกอบความงามอื่นลงบนสื่อต่างๆ เช่น ไม้ หิน โลหะ สัมฤทธิ์ ฯลฯ เพื่อให้เกิดรูปทรง ๓ มิติ มีความลึกหรือนูนหนา สามารถสื่อถึงสิ่งต่างๆ สภาพสังคม วัฒนธรรม รวมถึงจิตใจของมนุษย์โดย ชื่นงาน ผ่านการสร้างของประติมากร ประติมากรรมเป็นแขนงหนึ่งของทัศนศิลป์ ผู้ทำงาน ประติมากรรม มักเรียกว่า ประติมากร^{๒๔}

^{๒๒} ในพงศาวดารโยนกว่า “อยู่จำเนียรมาจุลศักราช ๖๗๙ ปีมะเส็ง นพศก เจ้าพระยาเม็งรายมี พระชนมายุได้ ๘๐ ปี อยู่มาวันหนึ่ง เสด็จไปประพาสตลาดกลางเมือง อสนีบาตตกต้องเจ้าพระยาเม็งรายทิวศคไฉน ท่ามกลางเมืองนั้น อยู่ในราชสมบัติได้ ๖๐ พรรษา เป็นลำดับที่ ๒๕ นับแต่ลาวจักรราช”

^{๒๓} แคว้นพริ้งค้าง คือ แคว้นเชียงใหม่ คำว่า พริ้ง มาจากคำว่าเป้ง คำว่าเป้งไม่มี ค การันต์เพราะไม่ใช่คำ บาลี เป้ง ก็คือ เพ็ง หมายถึงเต็ม ต่อมาไทยว่าเพญ คำว่าเพ็ง จีนก็ว่าเพง แปลว่าเต็ม แม่น้ำพริ้งหรือแม่น้ำกเป้งก็คือ แม่น้ำเต็ม คือมีน้ำมาก

^{๒๔} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา [ออนไลน์], <https://th.wikipedia.org/wiki/ประติมากรรม>, [๒๖ มีนาคม ๒๕๖๑].

การสร้างพระพุทธรูปในล้านนา

ประวัติการสร้างพระพุทธรูปในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ของพุทธศาสนิกชนนั้น ตามเนื้อความที่พบในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ มีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปองค์แรก คือ พระพุทธรูปแก่นจันทน์ว่า “พระราชอาสน์ทิโกศลโปรดให้สร้างพระพุทธรูปแก่นจันทน์เมื่อ ๗ ปีก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะปรินิพพาน”^{๒๕} โดยไม่มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาลักษณะด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในปัจจุบัน

พุทธลักษณะของพระพุทธรูปสี่หิิงค์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ชายสังฆาฏิสั้นอยู่เหนือพระถัน พระวรกายอวบอ้วน พระอุระนูน พระพักตร์กลม เม็ดพระเกศาทำเป็นก้นหอยขนาดใหญ่ พระอุษณิষะทรงกรวยสูง มีพระเกตุมาลาทรงบัวตูม

๔.๕.๒ ด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม (architecture) หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงออกถึงสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้นๆ ด้วย^{๒๖} สัญลักษณ์ขององค์ประกอบงานสถาปัตยกรรมและลวดลายการประดับตกแต่ง

สัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด งานสถาปัตยกรรม รวมทั้งประติมากรรมต่างๆ ด้วยความหมายเพื่อการปกป้องรักษาศาสนสถาน ด้วยความเชื่อว่าเป็นสัตว์วิเศษที่ไม่สามารถพบได้ในชีวิตประจำวัน แม้สัตว์บางชนิดจะมีความใกล้เคียงกับสัตว์ในโลกมนุษย์ แต่ได้เน้นการยกย่องให้เป็นสัตว์วิเศษที่มีคุณค่าต่อพุทธศาสนา เช่น ช้าง หงส์ เป็นต้น^{๒๗}

แนวคิดในการจำลองจักรวาลในวัดนี้ ทำให้ในวัดมีสัตว์ป่าหิมพานต์ปรากฏอยู่หลากหลายประเภท ในตำแหน่งที่ต้องการสื่อความหมายถึงความเป็นทางเชื่อมสู่ศูนย์กลางของจักรวาล เพื่อเกิดจินตภาพแก่พุทธศาสนิกชนในการฟังธรรม ที่แสดงเรื่องราวของป่าหิมพานต์ เช่น พระเวสสันดรชาดก ธรรมหลวงของชาวล้านนา สัตว์ป่าหิมพานต์จำแนกเป็นประเภทต่างๆ เช่น **๑. สัตว์บก** นรสิงห์

^{๒๕} พระรัตนปัญญาเถร, ชินกาลมาลีปกรณ์ (ฉบับแปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เปรียญ), พิมพ์ครั้งที่ ๒ (เชียงใหม่: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ๒๕๐๙. เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินท์ – ชุตินา” ในโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พฤษภาคม ๒๕๑๐), หน้า ๑๖๓.

^{๒๖} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา [ออนไลน์], <https://th.wikipedia.org/wiki/สถาปัตยกรรม>, [๒๖ มีนาคม ๒๕๖๑].

^{๒๗} พุทธสัญลักษณ์ล้านนา, แหล่งที่มา [ออนไลน์], http://www.sri.cmu.ac.th/~elanna/symbolanna/interpretation_page๐๒๐.html. [๒๖ มีนาคม ๒๕๖๑].

นรสิงห์เหมกราช เป็นสัตว์หิมพานต์ในกลุ่มสิงห์ **มอม** เป็นสัตว์ในจินตนาการ ซึ่งชาวล้านนานิยมขึ้นประดับตามสิ่งก่อสร้างทางศาสนา **กิเลน** เป็นสัตว์ในเทพนิยายของจีน **สิงห์หรือราชสีห์** ในพุทธศาสนาถือว่าสิงห์เป็นสัญลักษณ์ของศากยวงศ์ **ช้างเอราวัณ** เป็นสัตว์มงคลชนิดหนึ่งของไทย ในไตรภูมิพระร่วงได้บรรยายรูปร่างลักษณะของช้างเอราวัณอย่างใหญ่โต **๒. สัตว์เลื้อยคลาน นาค** มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ในพระสูตรและพระไตรปิฎกเป็นนาคผู้ศักดิ์สิทธิ์มีสถานะเป็นเทพชั้นรอง **ตัวลวง** เป็นสัตว์ในเทพนิยายชนิดหนึ่งที่หมายถึงมังกรในความเชื่อของคนจีน **๓. สัตว์ปีก กิณนรและกนิรี** เป็นมนุษย์พวกหนึ่ง ตามตัวอักษรคำว่า กิณนรมาจากภาษาบาลีว่า **หงส์** เป็นนกในนิยาย เป็นนกในตระกูลสูง และเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ชนิด **นกยูง** ความสัมพันธ์กันระหว่างนกยูงและพระอาทิตย์น่าจะเริ่มต้นมาตั้งแต่ในสมัยอินเดียโบราณ

นกหัสติลิงค์ เป็นสัตว์หิมพานต์ มีลักษณะเป็นนกขนาดใหญ่หัวเป็นช้าง **พญาครุฑ** หมายถึง พญานก แต่โบราณเขียนว่า ครุฑ **๔. สัตว์น้ำ**

ปลา เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงในโลก ส่วนปลาที่ถือว่ามีความสำคัญอยู่ในจักรวาลนั้น ได้แก่ ปลาใหญ่ ๗ จำพวกที่ อาศัยอยู่ในโลณมมหาสมุทร ได้แก่ ปลาติมิก ปลาติมิงมงคล ปลาติมิริมงคล ปลาอานนท์ ปลาติมินท ปลาอัมมาหาร ปลามหาติมิ โดยปลาเหล่านี้มีขนาดใหญ่ตั้งแต่ ๒๐๐ โยชน์ไปจนกระทั่งถึง ๑,๐๐๐ โยชน์

๕. พืช

ดอกโบตั๋น เป็นดอกไม้มงคลของจีนปรากฏตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง^{๒๘} ซึ่งถือว่าเป็นดอกไม้ที่มีความเด่นเป็นสง่าที่สุด เป็นสัญลักษณ์ของความสง่างาม ความเด่น ความเป็นเลิศทั้งความงามและความสามารถ นอกจากนี้ยังเป็นสัญลักษณ์ของความร่ำรวยมั่งคั่งอีกด้วย^{๒๙}

ดอกบัว ในพุทธศาสนาถือว่าดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งพุทธศาสนา **หม้อดอกหรือปูรณฆฏะ** เป็นลายภาชนะรูปหม้อน้ำบรรจุดอกบัวทั้งก้านใบและดอกบัว เชื่อว่าจะช่วยให้ผู้เป็นเจ้าของประสบผลสำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนาและช่วยดลบันดาลทรัพย์สมบัติทั้งปวง^{๓๐} **ต้นโพธิ์ (ต้นอัสสัตถะ)** หรือพระศรีมหาโพธิ์ ต้นโพธิ์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ หรือโพธิบัลลังก์

ลวดลายมงคล ความหมายเชิงสัญลักษณ์

ลายช่องกระจก เป็นกรอบสี่เหลี่ยมโค้งลวดลายของล้านนาอีกหลายลาย เช่น ลายเมฆ ลายวันจื้อจิ้น เป็นต้น

^{๒๘} พรพรรณ จันทโรนานนท์, **มิ่งไม้มาลีจีน**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๙), หน้า ๕๖.

^{๒๙} พรพรรณ จันทโรนานนท์, **ฮก ลก ชิว โชคลาภอายุยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓.

^{๓๐} ศิลปากร, กรม. **เรื่องเดิม**, หน้า ๑๐.

ด้านหัตถกรรมเป็นงานประณีตศิลป์เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม^{๓๑}

๑. พระบฏ
๒. ชันดอก
๔. ชันแก้วทั้งสาม ๕. โคม ประเภทต่างๆ ๖. สัตตภัณฑ์
๗. อาสนา เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ๘. เครื่องสูงหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์
๙. แว่นพระเจ้า เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
๑๐. ธรรมมาสน์ เป็นสัญลักษณ์ของวิมานหรือปราสาทแก้วบนสวรรค์
๑๑. หีบธรรม ไม่ประทับธรรม เป็นเครื่องป้องกันพระธรรม
๑๒. ตุ้งเตี้ยหรือตุ้งค่าคิง เป็นสัญลักษณ์แทนตัวผู้บูชา ใช้สำหรับปักเจดีย์ทรายถวายเป็นพุทธบูชา ในงานประเพณีปีใหม่หรือสงกรานต์
๑๓. ตุ้งไล่หนู เป็นการตัดกระดาศีต่างๆ เพื่อเป็นสิ่งบูชาพระเจดีย์
๑๔. ตุ้งไชย ใช้ถวายพระพุทธรูป เพื่อความสวัสดิมีชัย
๑๕. ช่อ เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งบูชาเทวดา
๑๗. ต้นดอก ต้นผึ้ง ต้นเทียน หมากสุม หมากเบ็ง

๔.๖ กระบวนการสร้างพุทธรูปในล้านนา (พุทธศิลป์ล้านนา)

พระพุทธรูปสำคัญในอาณาจักรล้านนา

ในอาณาจักรล้านนา มีอาณาจักรโบราณที่เคยเจริญรุ่งเรืองหลายอาณาจักร จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ สามารถย้อนอดีตไปได้ ไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ ปี ชาวล้านนานับถือพระพุทธศาสนา สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษอย่างยาวนานมิได้ขาดสาย เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาเป็นประทีปส่องทางชีวิตล้านนาวิถีจึงผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนานับตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เมื่อมีการเคารพ ศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาแล้วได้สร้างสัญลักษณ์ไว้เพื่อบูชา ชาวล้านนาจะโยงชะตาชีวิตปีกำเนต (๑๒ ปี นักขัต) เข้ากับพระธาตุสำคัญในดินแดนของตน ได้สร้างพระพุทธรูป ในจังหวัด ต่าง ๆ เช่น พระเจ้าแก้วต้อ จังหวัดเชียงใหม่ พระเจ้าตนหลวง จังหวัดพะเยา สร้างเจดีย์ หรือพระธาตุ การสร้างสร้างพระธาตุ เรียกว่า “ชุธาตุ”^{๓๒} เช่น คนเกิดปีชวด ให้นับพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่เป็นธาตุ

^{๓๑} อ้างอิงจาก มณี พยอมยงค์ และ ศิริรัตน์ อาสนะ, เครื่องสักการะในล้านนาไทย, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์), ๒๕๔๔.

^{๓๒} พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์, คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา, (สถาบันวิจัยสังคม : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐), หน้า ๓๒.

ประจำปีเกิด ไหลวนไปสู่ พระธาตุหลวงลำปาง จังหวัดลำปาง, พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่, และพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน จัดให้เป็นพระธาตุประจำคนเกิดปีถัดไป คือ ปีฉลู ปีชวด และปีเถาะ ตามลำดับ นอกจากนี้ ชาวล้านนายังมีประเพณีและพิธีกรรมที่ยึดโยงกับความเชื่อทางศาสนา ผ่านเทศกาล ในเดือนต่าง ๆ ตลอดปี เรียกว่า “ประเพณี ๑๒ เดือน” เช่น ประเพณียี่เป็ง (เดือนยี่), ประเพณีตั้งธรรมหลวง, พิธีกรรมด้วยความเต็มใจ จนกลายเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวล้านนา^{๓๒}

นอกจากจะสร้างศาสนสถาน ความศรัทธาในการสร้างพระพุทธรูป และการเคารพบูชา พระพุทธรูปมีกระจายทั่วทุกพื้นที่ในอาณาจักรล้านนาจะนำเสนอรายนามพระพุทธรูปสำคัญของล้านนา ตามจังหวัดต่าง ๆ เช่น

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วย พระเสด็จคณิ (วัดเชียงมั่น), พระพุทธสิหิงค์ (วัดพระสิงห์), พระเจ้าเก้าตื้อ (วัดสวนดอก), พระเจ้าแตงคม (วัดศรีเกิด), พระเจ้ามังราย (วัดพญาเม็งราย), พระอัฐารส (วัดเจดีย์หลวง), พระพุทธรุณเรศร์สักขัยไพรีพินาศ (วัดบุพพาราม), พระเจ้าทองทิพย์ (วัดพระสิงห์), พระฝนแสนห่า (วัดช้างเผือก), พระเจ้าอมลัน (สำนักสงฆ์พระเจ้าอมลัน; หางดง)

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดเชียงราย ประกอบด้วย พระพุทธสิหิงค์/พระสิงห์ (วัดพระสิงห์), พระเจ้าล้านนา (วัดพระเจ้าล้านทอง ; เชียงแสน), พระเจ้าสองสี (วัดบุญนาค ; เทิง), พระเจ้าทองทิพย์ (วัดพระเจ้าทองทิพย์), หลวงพ่อผาเงา (วัดพระธาตุผาเงา), พระเจ้าแสนเซ่ (วัดอภัยภิมุข หรือ วัดต้าหลวง), พระพุทธรตนากร (วัดพระแก้ว)

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดพะเยา ประกอบด้วย พระเจ้าตนหลวง (วัดศรีโคมคำ), พระเจ้าช้างคัม วัดศรีโคมคำ พระเจ้าล้านตื้อ วัดศรีสุพรรณ อำเภอมะนัง พระเจ้าทองทิพย์ วัดดงบุญนาค อำเภอมะนัง พระเจ้านั่งดิน (วัดพระเจ้านั่งดิน ; เชียงคำ), พระยี่ม (วัดลี), พระศิลา (วัดติโลกอาราม) เป็นต้น ซึ่งจะให้รายละเอียดใน ข้อที่ ๖

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดแพร่ ประกอบด้วย พระพุทธโกศัยา (วัดพระบาทมิ่งเมือง), พระพุทธรุณมหาธรรมราชา (วัดไตรภูมิ), พระเจ้าแสนทอง (วัดบ้านแป้น ; ลอง), พระเจ้าดอกसान (วัดจอมสวรรค์), พระเจ้าพริ้วไต้ (วัดพระธาตุศรีดอนคำ ; ลอง)

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดน่าน ประกอบด้วย พระเจ้าหลวง (วัดช้างค้ำ), พระพุทธรุณมหาพรหมอุดมศักดิ์มณี พระประธานจตุรพักตร์ (วัดภูมินทร์), พระเจ้าทองทิพย์ (วัดสวนตาล), พระเจ้าฝนแสนห่า หรือพระเจ้าสายฝน (วัดพญาวัด), พระประธาน (วัดบุญยืน), พระพุทธรุณมหาอุดมมงคลนันทบุรีศรีเมืองน่าน (วัดพระธาตุเขาน้อย), พระพุทธรุณาคินทรารักษ์ (สร้าง ๒๕๔๘ ณ ค่ายลูกเสือจังหวัดน่านตรงข้ามพระตำหนักงน้อย ตำบลดู่ใต้ อำเภอมือ จังหวัดน่าน)

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดลำปาง ประกอบด้วย พระเจ้าองค์หลวง (วัดหลวงลำปางหลวง), พระแก้วดอนเต้า (วัดพระแก้วดอนเต้า), พระเจ้าล้านทอง (วัดพระธาตุลำปางหลวง), พระเจ้าแสนแข่งทองคำ (วัดเจติยชาวล้าง), พระเจ้าทองทิพย์ (วัดบ้านลู้), พระประธาน (วัดไหล่หินหลวง), พระเจ้าศิลา (วัดพระธาตุลำปางหลวง) เป็นต้น

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดลำพูน ประกอบด้วย พระศรีสามเมือง (ดอยขุนตาน), พระเจ้าบอกเกลือ หรือ พระเจ้าแดง, พระเจ้าฉั่นเสมอ (วัดพระธาตุหริภุญชัย), พระยีน (วัดพระยีน), พระเจ้าตาเขียว (วัดบ้านเหล่า), พระเจ้าสะเลียมหวาน (วัดพระเจ้าสะเลียมหวาน ; บ้านโฮ่ง)

พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประกอบด้วย พระเจ้าพาละแข่ง (วัดหัวเวียง), พระเจ้าพาราเหม่ปือก (วัดกลางทุ่ง), หลวงพ่อโต (วัดจองคำ), พระเจ้าอินทร์สาน พระพุทธรูปไม้ไผ่สาน (วัดจองกลาง)

วัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูปในล้านนา

เมื่อต้องการจะสร้างพระพุทธรูปไว้สักการบูชา ผู้สร้างส่วนใหญ่จะหาวัสดุตามธรรมชาติ เช่น ดิน หิน ไม้ งาช้าง แร่โลหะต่าง ๆ เป็นต้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับวัสดุที่ใช้สร้าง กรรมวิธีและเทคนิควิธีที่นายช่างจะเลือกใช้ว่าจะยากหรือง่าย ดังที่อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (๒๕๕๔, หน้า ๑๐-๑๔) สรุปว่า วัสดุที่ล้านนานำมาสร้างพระพุทธรูปมี ๑๓ ชนิด ได้แก่ ^{๓๓}

๑. ใบไม้
๒. ดิน
๓. ครั่ง
๔. ไม้
๕. งาช้าง
๖. หิน
๗. ตะกั่ว/ดีบุก
๘. สำริด
๙. ทองคำ
๑๐. เงิน
๑๑. อัญมณี (เพชร พลอย)
๑๒. ขี้เถ้า (มุก), และ
๑๓. ผืนผ้า

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

เทคนิคในการสร้างพระพุทธรูป

เทคนิคหลักในการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไปมี ๕ วิธี คือ การปั้น, การพิมพ์, การหล่อ, การแกะสลัก, และการเขียน พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดต่างที่กล่าวมามีรายนามที่แปลก ๆ เช่น พระเจ้าแสนแช่ (แสน), พระเจ้าตอกสาน, พระเจ้าพราโต้ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนถึงกรรมวิธีสร้าง ที่นายช่างใช้ เทคนิคหลักทั้ง ๕ มาผสมผสาน จนได้เทคนิคย่อย ๆ ออกไปเรียกว่า “เทคนิคผสม” มี ๙ วิธี^{๓๔} ดังนี้

๑. สร้างพระพุทธรูปโดยการขึ้นหุ่นจากอิฐ พอปูนแล้วใช้ปูนปั้น เรียกว่า พระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน

๒. สร้างพระพุทธรูปโดยการใช้ดินเหนียวเฉพาะ ปั้น หรือ กดพิมพ์แล้วนำไปเผา

๓. สร้างโดยวิธีหล่อแยกส่วน แล้วใช้สลัก (แสน หรือ แช่) เป็นตัวเชื่อมส่วนต่าง ๆ ประกอบเข้า

๔. สร้างด้วย “มุก” หรือ ขี้เถ้า ที่เผาจากวัสดุต่าง ๆ เช่น ดอกไม้ เกสรดอกไม้ ข้าวแห้ง หญ้าคา เป็นต้น นำมาผสมกับยางรัก ปั้นขึ้นรูป

๕. สร้างจากวัสดุต่าง ๆ (ขึ้นเป็นรูปร่าง) แล้วนำมาหุ้มด้วยแผ่นโลหะ แผ่นเงิน แผ่นทอง เรียกว่า “หุบ”

๖. สร้างโดยวิธีสานจากวัสดุต่าง ๆ เช่น ดอกไม้ไผ่ เส้นหวาย แล้วปั้นแต่งด้วยรักสมุก หรือ มุก

๗. สร้างโดยใช้มีดหรือพรา้ แกะ เจาะ สลัก เช่น “พระเจ้าพราโต้” ที่อำเภอคลอง จังหวัดแพร่

๘. สร้างโดยนำพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ไปจัดเรียง หรือ ดอกแผ่นไม้แกะสลักทำเป็นกลุ่ม เรียกว่า “พระแผง”

๙. สร้างโดยการวาด เขียน หรือ แต้ม ลงบนแผ่นผืนผ้า เรียกว่า “พระบน”

การตั้งชื่อพระพุทธรูปในล้านนา^{๓๕}

พุทธศาสนิกชนชาวล้านนาเชื่อว่า พระพุทธรูปเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่มีชีวิตจริงเหมือนคนทั่วไป เมื่อสร้างพระพุทธรูปสำเร็จแล้ว ผู้สร้างหรือชาวบ้านจะเรียกชื่อพระพุทธรูปที่ตนสร้างแตกต่างกันไป เพื่อความเป็นสิริมงคล และง่ายต่อการจำในการสักการะ เช่น

^{๓๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, งานปริวรรตคัมภีร์โบราณล้านนา, (สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๙-๑๐.

^{๓๕} วิโรจน์ อินทนนท์, คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา, (สถาบันวิจัยสังคม : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐), หน้า ๓๗.

พระพุทธรูปที่ตั้งชื่อตามอิริยาบถ โดยปกติแล้วพระพุทธรูปมักจะอยู่ในท่าประทับนั่ง ซึ่งอาจเป็นนั่งขัดสมาธิราบหรือขัดสมาธิเพชรก็ได้ หากมีพระพุทธรูปที่อยู่ในท่าอื่นนอกไปจากนี้ก็จะไม่มีการระบุกำกับไว้ด้วย เช่น

▪ **พระยืน** วัดพระยืน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกกล่าวว่า ในสมัยพุทธกาล พระองค์เสด็จมาโปรดสัตว์ และเสด็จมาประทับยืน ณ สถานที่สร้างวัดแห่งนี้ทรงทอดพระเนตรจากที่ประทับยืนไปยังฝั่งตะวันตกของแม่น้ำกวัง แล้วทรงพยากรณ์ว่าในอนาคต จะมีเมืองชื่อ หริภุญไชย และสถานที่ทรงประทับยืน จะมีคนสร้างวัดชื่อว่า วัดพระยืน ศิลาจารึกวัดพระยืน จารึกว่าวัดพระยืนสร้างก่อนสมัยพระเจ้าธรรมิกราช กษัตริย์ลำดับที่ ๓๐ ของเมืองหริภุญไชย (พ.ศ. ๑๕๒๐-๑๕๕๐) มีพระพุทธรูปยืนองค์เดียว เรียกว่า พุทธมหาสถาน ส่วนอีกสามองค์มาสร้างที่หลังในสมัยพญาเกือนา กษัตริย์เชียงใหม่ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๔๙, หน้า ๗๒).

▪ **พระเจ้านอน** ชาวล้านนาเรียกพระพุทธรูปปางไสยาสน์ ว่าพระนอน หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงบรรทม มิได้หมายถึง ปางปรินิพพาน เนื่องจากชาวล้านนามีความเชื่อว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาเทศนาและประทับพักแรมในเขตล้านนาเกือบทุกเมือง จึงมีพระนอนหลายองค์ในเขตล้านนาที่เป็นที่รู้จักและมีความสำคัญ เช่น พระนอนหนองผึ้ง วัดพระนอนหนองผึ้ง อำเภอสารภี เชียงใหม่ พระนอนม่อนช้าง อำเภอป่าซาง ลำพูน พระนอนป่าเกล็ดถี้ วัดพระนอนป่าเก็ดถี้ อำเภอสารภี เชียงใหม่

▪ **พระเจ้าแสนแซว** (แสน, แซ่) คือ พระพุทธรูปที่ใช้ แซ่ คือ หมุดตอกยึดโลหะที่หุ้มเข้ากับโกลกนพระเพื่อประกอบเป็นรูป แสนแซว แปลว่า มีหมุดตอกยึดโลหะจำนวนแสนเล่ม หรือ แปลว่า มีจำนวนมาก ชาวล้านนานิยมจำนวนสิบว่าเป็นหมื่นนับจำนวนร้อย ว่าเป็นแสน เช่น พระเจ้าแสนแซวทองคำที่วัดเจติยชาวมอเมือง จังหวัดลำปาง หรือ เศียรพระเจ้าแสนแซว ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่

▪ **พระเจ้าทันใจ** คือ พระพุทธรูปที่กล่าวกันว่าสร้างเสร็จภายในวัดเดียว เพื่อทดสอบความพร้อมเพรียงของหมู่คณะในสังคมล้านนา เช่น พระเจ้าทันใจวัดพระธาตุดอยสุเทพเชียงใหม่, พระเจ้าทันใจ วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน พระเจ้าทันใจ วัดหม้อคำตวง และ พระเจ้าทันใจ วัดพระธาตุดอยคำ อำเภอเมือง เชียงใหม่

▪ **พระเจ้าพราด** คือ พระพุทธรูปที่กล่าวกันว่า ใช้พราดเป็นเครื่องมือในการสร้าง พระเจ้าพราดในล้านนามีหลายองค์ เช่น ที่ไร่แม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย, พิพิธภัณฑ์วัดหลวงเมืองแพร่ และที่วัดพระธาตุศรีดอนคำ จังหวัดแพร่ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, หน้า ๙๑)

พระพุทธรูปที่ตั้งชื่อตามพุทธานุภาพ มีหลายชื่อด้วยกัน เช่น พระพุทธรูปบางองค์ มีพุทธานุภาพให้แคล้วคลาดจากอันตราย บางองค์มีอานุภาพบันดาลให้ฝนตก บางองค์มีพุทธานุภาพบันดาลให้เกิดผลรวดเร็วทันใจที่อธิษฐาน เช่น

▪ **พระรอด** เป็นพระพิมพ์ที่ชาวล้านนาเชื่อกันว่า มีพุทธานุภาพช่วยให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง ในจามเทวีวงศ์ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อพระนางจามเทวีสร้าง วัดมหาวนาราม (มหาวัน) ลำพูนแล้ว ก็ได้ให้พระฤาษีสร้างพระรอดไว้บรรจุ และประธานแก่พระนางและบรรดาทหารไว้ป้องกันตัว ในเวลาทำศึกสงครามให้รอดพ้นจากอันตรายในการต่อสู้ศัตรู (พระยาปริยัติธรรมธาดา, ๒๕๓๐, หน้า ๔๙)

▪ **พระฝนแสนห่า** ชาวล้านนาเชื่อว่า มีพุทธานุภาพบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พระฝนแสนห่าองค์สำคัญของชาวล้านนา เช่น พระเจ้าฝนแสนห่า วัดช่างแต้ม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยในเดือน ๘-๙ เหนือ (ระหว่างเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน) ของทุกปี ชาวเชียงใหม่จะร่วมกันทำพิธีบูชาเสาอินทขิล หรือ เสาหลักเมืองเชียงใหม่ ที่วัดเจดีย์หลวง จะอัญเชิญพระฝนแสนห่าองค์นี้ออกมาแห่รอบเมือง และสักการะเพื่อให้ฝนต้องตามฤดูกาลยังมีพระเจ้าฝนแสนห่า วัดป่าตึง อำเภอสันกำแพง เชียงใหม่ พระเจ้าฝนแสนห่า วัดท่าเตื่อ อำเภอเมือง เชียงใหม่ (ฮันส์ เพนซ์, ๒๕๓๑, หน้า ๒๑๑)

▪ **พระดบภัย** ชาวล้านนาเชื่อว่า มีพุทธานุภาพในการดบภัย หรือขจัดภัยอันตรายต่าง ๆ ให้หมดไป เช่น พระเจ้าดบภัย หรือ พระดบภัย วัดดบภัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, หน้า ๕๖)

พระพุทธรูปที่ตั้งชื่อตามพระนามของพระมหากษัตริย์

พระพุทธรูปบางองค์ ก็เรียกชื่อตามพระนามของกษัตริย์ที่ทรงสร้างขึ้นหรือมีบุคคลอื่นสร้างถวายในภายหลัง เช่น

▪ **พระเจ้าคำคิงพญามังราย** วัดพระเจ้าเม็งราย อำเภอเมือง เชียงใหม่ที่เป็นพระพุทธรูปสำริด ปางลีลา ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า ความสูงของพระพุทธรูปเท่ากับความสูงของ “เงาของพระวรกาย” ของพญาเม็งราย “เมื่อถูกแสงอาทิตย์ยามเช้าหรือยามเย็น คือ สูงเท่ากับ ๔.๘๐ เมตร” สันนิษฐานว่าพญามังรายโปรดให้ช่างกานโถมเป็นผู้สร้างที่เวียงกุมกาม (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด วัยอาจ, ๒๕๔๙, หน้า ๓๔)

▪ **พระเมืองรายเจ้า** วัดชัยพระเกียรติ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่เป็นพระพุทธรูปที่หล่อด้วยโลหะสำริด มีจารึกที่หน้าฐานพระพุทธรูป กล่าวถึงวัน เวลาที่สร้าง ชื่อผู้สร้าง น้ำหนัก และวัตถุประสงค์ในการสร้าง จารึกด้วยอักษรพม่า มอญ บาลี สันสกฤต และภาษาเขมร “เมืองราย” หมายถึง พญามังราย มีจารึกที่ฐานพระพุทธรูปว่า สร้างขึ้นเพื่อถวายพระเกียรติและดวงวิญญาณพญามังรายซึ่งเป็นพระเสื้อเมืองเชียงใหม่ (ฮันส์ เพนซ์, ๒๕๑๙, หน้า ๑๐๑-๑๐๒)

วิธีการสร้างพระพุทธรูปในล้านนา

การสร้างพระพุทธรูปในล้านนา หรือ สร้างพระเจ้า ตามธรรมเนียมล้านนาที่ปรากฏใน คัมภีร์โบราณ (ใบลานและพับสา) ดังที่กล่าวมา แสดงถึงความพิถีพิถัน เอาใจใส่ต่อการเลือกวัสดุ ที่จะนำมาสร้าง คือ

การเลือกดีถี วันออก วันแรม เดือนที่เป็นมงคลในการสร้างพระพุทธรูป จะสร้างแต่ความสุขสงบร่มเย็น มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติลาภสักการะ ยศศักดิ์ ฐานะตำแหน่งที่ดี หากเลือกวันและเดือนผิดไป จะก่อให้เกิดอุปสรรค เกตภัยต่าง ๆ ทั้งแก่เจ้าศรัทธาผู้สร้าง นายช่างผู้ก่อสร้าง รวมทั้งพระสงฆ์และประชาชนที่ร่วมสร้างพระพุทธรูปนั้น บ้านเมืองจะเกิดยุคเชิญ วุ่นวายโกลาหลสำคัญที่สุด

เมื่อสร้างพระพุทธรูปเสร็จแล้ว คดีทางล้านนาก็ได้สร้างหัวใจพระพุทธรูปเรียกว่า “หัวใจพระเจ้า” และบรรจุด้วยสิ่งที่มีค่า และน้ำมันงา ถือว่า พระพุทธรูปก็มีชีวิต มีฤทธิ์เดชานุภาพ อำนาจผลที่สังคมพึงปรารถนาได้

สมควรหาสถานที่ประดิษฐานให้เหมาะสมยกฐานชุกชีแทนพระให้สูงสง่าขึ้น ประกอบด้วยเครื่องสักการะ บูชาให้สมกับเป็นพระพุทธรูปที่พึ่งพิงทางจิตใจ เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของสังคม

หลังการสร้างพระพุทธรูปจะพบคุณค่าของมรดกคติธรรมทางวัฒนธรรมมรดกทางศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่บรรพชนมอบให้แก่เรา สมควรที่จะอนุรักษ์และสืบสานต่อไปให้นายเคียงคู่อยู่กับสังคมล้านนาตลอดไป

พิธีกรรมสำคัญท้ายที่สุด หากพระพุทธรูปที่สร้างแล้วแต่ยังไม่ผ่านพิธีสวดพุทธาภิเษก ที่เรียกว่า “บวชพระเจ้า” สวดเบิกบายศรีให้สมบูรณ์ พระพุทธรูปก็ยังไม่ถือว่าเป็นพระเจ้าโดยสมบูรณ์ คงเป็นรูปหุ่นพระพุทธรูปที่เขาตั้งใจไว้ในสถานที่ใด ๆ เพื่อเป็นสินค้าจำหน่ายตามท้องตลาดทั่วไป แต่เมื่อพระพุทธรูปที่เขาตั้งใจไว้ในสถานที่ใด ๆ เพื่อเป็นสินค้าจำหน่ายตามท้องตลาดทั่วไป แต่เมื่อพระพุทธรูปได้ผ่านพิธีพุทธาภิเษกแล้ว พระพุทธรูปจะเกิดความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อที่ถือมาโดยผ่านพิธีพุทธาภิเษกแล้ว พระพุทธรูปจะเกิดความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อที่ถือมาโดย คดีประเพณี ต้องมีพิธีพุทธาภิเษกแบบล้านนา

พิธีพุทธาภิเษกในล้านนา

ในการสร้างพระเจ้า (พระพุทธรูป) เสร็จแล้ว ตามจารีตประเพณีล้านนา จะต้องมีการพิธีพุทธาภิเษก ล้านนาไทยเรียกพิธีพุทธาภิเษกนี้ว่า “การอบรมสมโภชพระเจ้า” หรือ “การบวชพระเจ้า” พิธีพุทธาภิเษกมักจัดให้มีขึ้นในโอกาสทำบุญฉลองถาวรวัตถุของทางวัด ที่เรียกกันว่า “ปอยหลวง” เช่นปอยหลวงพระวิหาร ปอยหลวงพระอุโบสถ ซึ่งมักจะมีการสร้างหรือซ่อมแซมพระพุทธรูปขึ้นใหม่ วัตถุประสงค์ของการทำพิธีพุทธาภิเษกก็เพื่ออาราธนาพระพุทธรูปและความศักดิ์สิทธิ์ให้เข้ามา

ประดิษฐานในองค์พระพุทธรูป เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์^{๓๖}

อุดม รุ่งเรืองศรี กล่าวว่า การบวชพระเจ้า หมายถึง การทำพิธีบรมสมโภชพระพุทธรูป จากที่สร้างขึ้นด้วย ดิน อิฐ ปูน ไม้ แก้ว หรือโลหะ ให้กลายเป็นสิ่งแทนพระพุทธรูปเจ้าเมื่อช่างได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาขึ้นแล้วด้วยวัตถุใดก็ตาม ก็จะทำพิธีบวชพระเจ้าหรือบรมสมโภช ในการนี้จะมีการทำพิธีอย่างการบวช มีการตั้งเครื่องสูงที่เรียกว่าพัศค้ำจวมอร มีการสวดมนต์ตลอดคืนที่เรียกว่าสูตรเบิก โดยเฉพาะในการบรมสมโภชพระประธานในพระวิหารนั้น จะมีการใส่หัวใจพระเจ้าด้วยแก้วมณี และสิ่งที่มีค่าต่าง ๆ ไว้ในบริเวณอกของพระพุทธรูป มีพิธีกวนข้าวมธุปายาส และมีการเบิกพระเนตรด้วยการเปิดขี้ผึ้งที่ปิดพระเนตรไว้ และใช้แว่นสายตาสะทอนแสงอาทิตย์ยามรุ่ง เข้ากระทบพระเนตรของพระพุทธรูปนั้นด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ^{๓๗})

แนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมที่ใช้ในพิธีพุทธาภิเษกแบบล้านนา

ใน วรรณกรรมคือวาทกรรมของมนุษย์ซึ่งต้องการสื่อความรู้สึกที่มีอยู่ในใจของผู้สร้างวรรณกรรมนำเสนอให้ผู้อื่นได้รับรู้ การสร้างวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาขึ้นมา ก็เพื่อยืนยันถึงองค์คุณแห่งพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนของศาสนบุคคล ตั้งแต่พระพุทธรูปเจ้าพระอริยสาวก รวมถึงพระสงฆ์ในปัจจุบันนี้ ยืนยันถึงศาสนธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าและศาสนพิธี คือระเบียบปฏิบัติต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา

พิธีพุทธาภิเษกแบบล้านนา ทำขึ้นเพื่อให้เกิดรูปธรรมทางศาสนา จากสิ่งที่เป็นนามธรรม หรือสิ่งที่มีความหมายลึกซึ้ง ให้ปรากฏเป็นรูปธรรม พิธีกรรมจึงเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพระศาสดากับศาสนิกชน การประกอบพิธีในพระวิหาร พระอุโบสถหรือศาลาการเปรียญ ก็มีนัยประดุจหนึ่งว่าพุทธศาสนิกชนผู้ร่วมพิธีทั้งหลาย กำลังเข้าเฝ้าพระพุทธรูปเจ้าเพื่อรับฟังเรื่องราวต่าง ๆ จากพระองค์ สิ่งแวดล้อมอันได้แก่สถานที่ประกอบพิธี เครื่องประกอบพิธีกรรม และบทวรรณกรรมทุกบท มีบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายตามความเชื่อในพระศาสนา

แม้พิธีกรรมจะมีฐานะเป็นเพียงแค่จุดนัดพบของกลุ่มชนในสังคมนั้น ๆ แต่พิธีกรรมทางฝ่ายพระพุทธศาสนาย่อมมีความสำคัญต่อจิตใจมากกว่านั้น พิธีกรรมและวรรณกรรมเป็นส่วนช่วยสร้างความศักดิ์สิทธิ์ พลังอำนาจแห่งพิธีกรรมสะกดให้ผู้คนที่เข้าร่วมพิธีต้องหยุดกิจกรรมอื่น ๆ หันมาสนใจอย่างจริงจัง ที่จะฟังวาทกรรม การประกาศยกย่องสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระบรมศาสดา และพระธรรมคำสอน อย่างจริงจัง อันจะยังให้บังเกิดศรัทธาปสาทและสมาธิจิตสนใจฟังพระธรรมเทศนา

^{๓๖} สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๑๕, ๒๕๔๒ : ๗๗๘๑ - ๗๗๘๕

^{๓๗} เล่มที่ ๗, ๒๕๔๒ : ๓๓๓๒ และเล่มที่ ๘, ๒๕๔๒ : ๔๒๘๑ - ๔๓๐๒

และบทสวด อันเป็นวรรณกรรมที่ใช้สื่อความหมายร่วมกับพิธีกรรมเมื่อตั้งใจฟัง และไตร่ตรองตาม ผู้ฟังอาจบรรลุธรรมได้รับมรรคผลนิพพานซึ่งก็มีมากับพิธีกรรมเมื่อตั้งใจฟัง และไตร่ตรองตาม ผู้ฟังอาจบรรลุธรรมได้รับมรรคผลนิพพานซึ่งก็มีมาแล้วในอดีต

วรรณกรรมและพิธีกรรมจึงเป็นเครื่องสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างพุทธศาสนิกชนกับพระบรมศาสดาผู้ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดในพระพุทธศาสนา ในส่วนของพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูปแบบล้านนานั้น วรรณกรรมและพิธีกรรมก็ดำเนินไปเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของพิธีกรรมนั่นคือการสร้างพระพุทธรูปให้บรรลุพุทธภาวะอย่างสมบูรณ์

ในขณะที่พิธีกรรมเป็นเครื่องสร้างความศักดิ์สิทธิ์ โดยให้อุบาสก อุบาสิกา มีส่วนร่วมในการทำพิธี ตั้งแต่การจัดเตรียมสถานที่ การกวนข้าวมธุปายาส การขวนขวยหาเครื่องประกอบพิธี วรรณกรรมก็ทำหน้าที่ประกาศองค์คุณอันประเสริฐของพระบรมศาสดา และธรรมะที่พระองค์ทรงตรัสรู้แล้วนำมาสั่งสอนพุทธบริษัททั้งหลาย วรรณกรรมจึงมีส่วนร่วมแสดงในฐานะ องค์ประกอบที่สำคัญเพื่อชี้ให้เห็นถึงพุทธประวัติของพระพุทธองค์ ที่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี มาเป็นเวลาอันยาวนาน ทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อให้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ รวมถึงพระมหากรุณาธิคุณที่พระองค์ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยการเสด็จจาริกสั่งสอนธรรมและประดิษฐาน พระบวรพุทธศาสนาไว้ให้เป็นທີ່ศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ตามบุญบารมีที่แต่ละคนได้สร้างสมอบรมมา

วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีพุทธาภิเษกแบบล้านนา จึงเป็นวาทกรรมที่บอกเล่าเรื่องราวผ่านพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นการพุทธาภิเษกพระพุทธรูปนี้ เป็นการย้าศรัทธาปสาทของพุทธศาสนิกชนที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดความรื่นเริงในธรรม เหนี่ยวนำคนให้อยู่ในมณฑลพิธีในระหว่างประกอบพิธีกรรม โดยช่วยสร้างจินตนาการให้ผู้ฟังมีความรู้สึกประจักษ์ว่าตนเองมีชีวิตอยู่ในสมัยพุทธกาล เสมือนได้รับรู้และเหตุการณ์ที่ปรากฏในพุทธประวัติ เสมือนได้นั่งฟังพระพุทธองค์แสดงพระธรรมเทศนา ซาบซึ้งถึงพระพุทธรูปคุณของพระพุทธเจ้า ผู้ประกอบไปด้วยบารมีอันเต็มเปี่ยม ทรงพระคุณอันประเสริฐ ๙ ประการ ประกอบไปด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ทรงบำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลุญาณตรัสรู้อรุณัย ๔ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อเปรียบพิธีกรรมเป็นเสมือนเปลือกหุ้มแก่นแท้แห่งพระศาสนาไว้ วรรณกรรมก็คือการแสดงแก่นแท้ของพระศาสนาให้ปรากฏในรูปของวาทกรรม คือการเล่าเรื่องของพระพุทธเจ้า ผ่านพิธีกรรมเพื่อประกาศองค์คุณแห่งพระศาสดา และประกาศหลักพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ตั้งแต่แรกบำเพ็ญพระบารมีมาจนกระทั่งถึงแสดงหลักจักรธรรมอันเป็นแนวทางแห่งการตรัสรู้โดยแทรกอยู่ในบทสวด บทเทศน์ กาพย์ และคาถา ดังที่ผู้วิจัยกล่าวมาแล้วในบทนี้

วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีพุทธาภิเษก คือกระบวนการวาทกรรมที่มีทั้งการเทศน์ และการสวดของบรรพชิต ท่ามกลางบรรยากาศที่แตกต่างอย่างอลังการ โดยมีกลิ่นธูปและควันเทียนเอบอบ

นับตั้งแต่ย่ำค่ำจนย่ำรุ่ง ทั้งแสงสีและเสียงที่ดำเนินไปอย่างเคร่งขรึมและจริงจังตามขั้นตอนนั้น ย่อม
 เร้าใจผู้ร่วมพิธีให้ตระหนักถึงความหนักแน่นของพิธีกรรม ที่อัญเชิญเอาความศักดิ์สิทธิ์เข้าบรรจุในรูป
 ประติมากรรม ให้กลายมาเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นที่เคารพสักการะแทนองค์สมเด็จพระ
 บรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า กระบวนการที่ชี้ให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์และความสง่างามของ
 “พระเจ้า” ที่หมายถึงพระพุทธรูปตามแนวคิดของคนล้านนาในเวสสันดรชาดก และในชาดกล้านนา
 หลายเรื่องระบุว่า เป็นการ “เสกส้อมย้อมยศพระเจ้า” นั่นเอง

สรุป ในยุคพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองบ้านเมืองล้านนามีความคล่องตัวในการปกครอง
 มีปราชญ์ดินแดนล้านนาเกิดขึ้นได้ผลิตงานจำนวนมากและมีเหตุการณ์พระพุทธรูปศาสนเกี่ยวข้อง
 วรรณกรรมล้านนา ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้แฝงคติธรรม การสื่อสารธรรมไว้เพื่อศึกษาและนำไปใช้
 ประกอบในการดำเนินชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี เป็นผลงานทางภาษาที่กลั่นกรองมาจากคติความ
 เชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวล้านนา หล่อหลอมเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา เพื่อเป็นหลักในการ
 ประพฤติปฏิบัติ เป็นกุศโลบายให้สังคมเกิดความสงบสุข มีความสามัคคี มีจารีตครรลองที่เป็นอันหนึ่ง
 อันเดียวกัน ทำให้สังคมล้านนามีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นจนเป็นที่นิยมและยอมรับ พุทธ
 ศิลปก็เป็นส่วนหนึ่ง ที่เป็นแนวคิดสร้างสรรค์ให้คนได้ใช้จินตนาการมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่นพิธี
 กรรมก็มีงานพุทธศิลป์ที่เกี่ยวข้อง

พิธีกรรมจะมีฐานะเป็นเพียงแค่จุดนัดพบของกลุ่มชนในสังคมนั้น ๆ แต่พิธีกรรมทางฝ่าย
 พระพุทธศาสนาย่อมมีความสำคัญต่อจิตใจมากกว่านั้น พิธีกรรมและวรรณกรรมเป็นส่วนช่วยสร้าง
 ความศักดิ์สิทธิ์ พลังอำนาจแห่งพิธีกรรมสะกดให้ผู้คนที่เข้าร่วมพิธีต้องหยุดกิจกรรมอื่น ๆ หันมาสนใจ
 อย่างจริงจัง ที่จะฟังวาทกรรม การประกาศยกย่องสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระบรมศาสดา และ
 พระธรรมคำสอน อย่างจริงจัง อันจะยังให้บังเกิดศรัทธาอุปสาทและสมาธิจิตสนใจฟังพระธรรมเทศนา
 และบทสวด อันเป็นวรรณกรรมที่ใช้สื่อความหมายร่วมกับพิธีกรรมเมื่อตั้งใจฟัง และไตร่ตรองตาม
 ผู้ฟังอาจบรรลุธรรมได้รับมรรคผลนิพพานซึ่งก็มีมากับพิธีกรรมเมื่อตั้งใจฟัง และไตร่ตรองตาม ผู้ฟัง
 อาจบรรลุธรรมได้รับมรรคผลนิพพานซึ่งก็มีมาแล้วในอดีตพระพุทธศาสนาถือได้ว่า มีอิทธิพลต่อคน
 ไทยทั้งด้านความเชื่อ ความคิด ทศนคติ การประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิต พฤติกรรม ด้าน
 ศิลปหัตถกรรม ประติมากรรม วรรณคดี เป็นต้น

ดังนั้นคนล้านนาเชื่อว่าอานิสงส์ของการสร้างคัมภีร์ธรรมถวายธรรมจะทำให้มีความอยู่ดี
 ปราศจาก โรคภัย พยันตรายต่างๆ ทำให้มีอายุยืนยาว ดังนั้นจึงพากันสร้างธรรมและถวายธรรมกัน
 นิยมสร้างถวายธรรมตามวัน เดือน ปีเกิดของตนเอง วันเกิดกำหนดให้ถวายคัมภีร์ธรรมพระอภิธรรม
 ปิฎก ๗ คัมภีร์ เดือนเกิด ถวายธรรมประเภทชาดก เช่น เกิดเดือน ๓ ถวาย ธรรมมัญญคุณทลสิหรี
 วมโหสถชาดก เกิดเดือน ๔ ถวายธรรมหงส์มาคำหรืออุริทัตชาดก เป็นต้น ส่วนปีเกิดกำหนดให้ถวาย
 ทศชาติชาดก เพื่อสืบทอดสละละเอะเคราะห และเพื่อยึดหลักธรรมในธรรมเรื่องนั้นๆเป็นหลักในการ

ปฏิบัติเพื่อดำเนินชีวิตที่มีธรรมะ จะช่วยให้ผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว ไปเกิดในอบายภูมิ ได้หลุดพ้น
เคลื่อนย้ายจุดไปบังเกิดในแดนสรวงสวรรค์ หรือภพภูมิที่ดีกว่า ดังนั้นจึงนิยมถวายธรรมอุทิศส่วนบุญ
กุศลไปหาผู้ล่วงลับไปแล้ว

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษางานวิทยานิพนธ์ศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ AN ANALYTICAL STUDY OF LANNA BUDDHIST ARTS INJINAKĀR AMĀLIPAKARANA มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ๒. เพื่อศึกษาพุทธศิลปกรรมล้านนาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลี การศึกษาพบว่า

๕.๑.๑ ประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

เป็นวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ หมวดศาสนจักร พระรัตนปัญญาเถระ ชาวล้านนา ได้แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลี ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐ - ๒๐๗๑ ต่อมาสำเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ราชบัณฑิต ๕ ท่าน คือ พระยาพิมล พระวิเชียรปรีชา หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมย์ และ หลวงธรรมาภิมณฑ์ ช่วยกันแปลออกมาเป็นภาษาไทยจนจบ สำหรับหนังสือเรื่อง ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้รวบรวมความสำคัญไว้ ๒ ประการ คือ ประการแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ ได้กล่าวถึง ประวัติของพระพุทธเจ้า คือ พระสมณโคตมไว้อย่างละเอียด โดยเริ่มต้นตั้งแต่ความปรารถนาของพระองค์ที่ทรงปรารถนาอยากเป็นพระพุทธเจ้า ทรงสะสมบารมี ตลอดถึงทรงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ มาเป็นลำดับ จนในพระชาติสุดท้าย ทรงอุบัติในพระราชสกุลศากยวงศ์ โคตมโคตร แล้วทรงออกผนวช ทรงบำเพ็ญความเพียรจนได้ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้บำเพ็ญพุทธกิจจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ประการที่สอง กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของแคว้นล้านนา ที่มีเมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เชียงราย ลำพูน ชินกาลมาลีปกรณ์ จึงเป็นหนังสือที่ให้ความรู้ความเข้าใจทั้งด้านพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองควบคู่กันไป ชินกาลมาลีปกรณ์ นับเป็นผลงานชิ้นเอกของนักปราชญ์ชาวล้านนา ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาอื่นๆ มากมายหลายภาษา รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตถึง ๕ ท่าน ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยกลาง ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกเป็นครั้งแรกในงานพระศพของพระราชวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ต่อมาเสฐียร พันธรัณย์ ได้แปลเป็นภาษาไทยเป็นครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๗๔

ใช้ชื่อว่า ชินกาลมาลี และในราว พ.ศ. ๒๕๐๐ แสง มนวิฑูร ได้แปลเป็นภาษาไทยขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ มีเชิงอรรถ อธิบายความให้เข้าใจง่ายขึ้น

๕.๑.๒ พุทธศิลปกรรมล้านนาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

ในการสร้างพุทธศิลป์นั้นมีมาก่อนพุทธกาล คือ เมื่อมีผู้ทรงศีลหรือเป็นผู้มีคุณธรรมในศาสนาถึงแก่มรณภาพลง เมื่อทำการเผาแล้วก็จะเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสถูปหรือเพียงวางไว้ในดินและถมเป็นกองดินให้สูงขึ้นโดยมีสัญลักษณ์ปักไว้ให้ทราบว่า ณ ที่นี้มีอัฐิของผู้ทรงศีลวางอยู่ เมื่อกาลเวลาผ่านไปจึงมีการพัฒนาการสร้างสถูปหรือเจดีย์ขึ้นมาอย่างมั่นคงแข็งแรงตามกำลังทรัพย์ของตนเอง เมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานก็มีการถวายพระเพลิงแก่พระพุทธรูปเสร็จเรียบร้อยแล้ว กษัตริย์และมหาพราหมณ์ทั้งหลายที่ศรัทธาและนับถือพระพุทธรูปเจ้าจึงได้ขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปสักการบูชา โดยมีการสร้างพระสถูป (เจดีย์) บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ จำแนกการสร้างพุทธศิลป์ออกเป็น ๓ ประเภท ด้วยกัน ได้แก่ ด้านประติมากรรม เป็นงานศิลปะแสดงออกด้วยการปั้น แกะสลัก หล่อ และการจัดองค์ประกอบความงามอื่นลงบนสื่อต่างๆ การสร้างพระพุทธรูปในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปไม่ในล้านนา สถาปัตยกรรม หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงออกถึงสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอก สัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด สัตว์บก นรสิงห์ เหมราช มอม สิงห์หรือราชสีห์ กิเลน ช้างเอราวัณ สัตว์เลื้อยคลาน นาค ตัวลวง สัตว์ปีก กิณนรและกินรี หงส์ นกยูง นกหัสติลิงค์ พญาครุฑ สัตว์น้ำ ปลา พืช ดอกโบตั๋น ดอกบัว หม้อดอกหรือปทุมฉวี ต้นโพธิ์ (ต้นอัสสัตถะ) ลวดลายมงคล ความหมายเชิงสัญลักษณ์ ด้านหัตถกรรมพระพุทธรูป ชันดอก ชันแก้วทั้งสาม โคม สัตตภัณฑ์ อาสนะ เครื่องสูงหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ แว่นพระเจ้า ธรรมมาสน์ หีบธรรม ตุ้งเตี่ยวหรือตุ้งค่าคิง ตุ้งไส้หมู ตุ้งไชย ช่อ ต้นดอก ต้นผึ้ง

๕.๑.๓ วิเคราะห์พุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

วัฒนธรรมประเพณี อันดีงามในประเทศไทย พระพุทธศาสนาถือได้ว่าอิทธิพลต่อคนไทยทั้งด้านความเชื่อ ความคิด ทศนคติ การประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิต พฤติกรรม ด้านศิลปหัตถกรรม ประติมากรรม วรรณคดี เป็นต้น ดังนั้น วรรณกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง ด้านคติธรรม (การสื่อธรรมะ) ในด้านหลักธรรมและเนื้อหาที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ ทางสว่างด้วยแสงแห่งปัญญา จึงเปรียบเสมือนดอกบัว ๓ เหล่า คือ เหล่าที่ ๑ คือดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำ เหล่าที่ ๒ กำลังจะผุดขึ้นเหนือ น้ำ เหล่าที่ ๓ คือ ฟังธรรมแล้ว พิจารณาไตร่ตรองแล้ว ปฏิบัติแล้วยังไม่เข้าใจ ต้องคบหากับสัตบุรุษ หรือผู้รู้ เหล่าที่ ๔ คือ บัวที่จมอยู่ใต้น้ำ ที่เพิ่งแตกรากเหง้า ไม่รู้ว่าจะโผล่พ้นน้ำรับแสงอาทิตย์ได้

การสร้างพระพุทธรูปในล้านนา

ประวัติการสร้างพระพุทธรูปในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ของพุทธศาสนิกชนนั้น ตามเนื้อความที่พบในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ มีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปองค์แรก คือ พระพุทธรูปแก่นจันทน์ว่า “พระราชอาสน์ทิโกศลโปรดให้สร้างพระพุทธรูปแก่นจันทน์เมื่อ ๗ ปีก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะปรินิพพาน”^๑ โดยไม่มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาหลักฐานด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในปัจจุบัน พุทธลักษณะของพระพุทธรูปสี่หิรัญ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ชายสังฆาฏีสั้นอยู่เหนือพระถัน พระวรกายอวบอ้วน พระอุระนูน พระพักตร์กลม เม็ดพระเกศาทำเป็นก้นหอยขนาดใหญ่ พระอุษณิษะทรงกรวยสูง มีพระเกตุมาลาทรงบัวตูม

๕.๑.๕ ด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม (architecture) หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงออกถึงสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้นๆ ด้วยสัญลักษณ์ขององค์ประกอบงานสถาปัตยกรรมและลวดลายการประดับตกแต่งสัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด งานสถาปัตยกรรม รวมทั้งประติมากรรมต่างๆ ด้วยความหมายเพื่อการปกป้องรักษาศาสนสถาน ด้วยความเชื่อว่าเป็นสัตว์วิเศษ ที่ไม่สามารถพบได้ในชีวิตประจำวัน แม้สัตว์บางชนิดจะมีความใกล้เคียงกับสัตว์ในโลกมนุษย์ แต่ได้นำการยกย่องให้เป็นสัตว์วิเศษที่มีคุณค่าต่อพุทธศาสนา เช่น ช้าง หงส์ เป็นต้น

แนวคิดในการจำลองจักรวาลในวัดนี้ ทำให้ในวัดมีสัตว์ป่าหิมพานต์ปรากฏอยู่หลากหลายประเภท ในตำแหน่งที่ต้องการสื่อความหมายถึงความเป็นทางเชื่อมสู่ศูนย์กลางของจักรวาล เพื่อเกิดจินตภาพแก่พุทธศาสนิกชนในการฟังธรรม ที่แสดงเรื่องราวของป่าหิมพานต์ เช่น พระเวสสันดรชาดก ธรรมหลวงของชาวล้านนา สัตว์ป่าหิมพานต์จำแนกเป็นประเภทต่างๆ เช่น

๑. สัตว์บก นรสิงห์ นรสิงห์เหมราช เป็นสัตว์หิมพานต์ในกลุ่มสิงห์ มอม เป็นสัตว์ในจินตนาการ ซึ่งชาวล้านนานิยมปั้นประดับตามสิ่งก่อสร้างทางศาสนาากิเลน เป็นสัตว์ในเทพนิยายของ

^๑ พระรัตนปัญญาเถร, ชินกาลมาลีปกรณ์ (ฉบับแปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เปรียญ), พิมพ์ครั้งที่ ๒ (เชียงใหม่: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ๒๕๐๙. เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินท์ – ชูติมา” ในโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พฤษภาคม ๒๕๑๐), หน้า ๑๖๓.

จันสิงห์หรือราชสีห์ ในพุทธศาสนาถือว่าสิงห์เป็นสัญลักษณ์ของศากยวงศ์ **ช้างเอราวัณ** เป็นสัตว์มงคลชนิดหนึ่งของไทย ในไตรภูมิพระร่วงได้บรรยายรูปร่างลักษณะของช้างเอราวัณอย่างใหญ่โต

๒. สัตว์เลื้อยคลาน นาค มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ในพระสูตรและพระไตรปิฎกเป็นนุสสูงศักดิ์มีสถานะเป็นเทพชั้นรอง **ตัวลวง** เป็นสัตว์ในเทพนิยายชนิดหนึ่ง ที่หมายถึงมั่งกรใน ความเชื่อของคนจีน

๓. สัตว์ปีก กิन्नรและกัณรี เป็นอมมนุษย์พวกหนึ่ง ตามตัวอักษรคำว่า กิन्नรมาจากภาษาบาลีว่า **หงส์** เป็นนกในนิยาย เป็นนกในตระกูลสูง และเป็นสัตว์ในปาหิมพานต์ชนิด **นกยูง** ความสัมพันธ์กันระหว่างนกยูงและพระอาทิตย์น่าจะเริ่มต้นมาตั้งแต่ในสมัยอินเดียโบราณ **นกหัสติลิงค์** เป็นสัตว์หิมพานต์ มีลักษณะเป็นนกขนาดใหญ่หัวเป็นช้าง **พญาครุฑ** หมายถึง พญานก แต่โบราณเขียนว่า ครุฑ

๔. สัตว์น้ำ ปลา เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงในโลก ส่วนปลาที่ถือว่ามีความสำคัญอยู่ในจักรวาลนั้น ได้แก่ ปลาใหญ่ ๗ จำพวกที่ อาศัยอยู่ในโลณมหาสมุทร ได้แก่ ปลาติมิ ปลาติมิงมงคล ปลาติมิริมงคล ปลาอานนท์ ปลาติมินท ปลาอชมาหาร ปลามหาติมิ โดยปลาเหล่านี้มีขนาดใหญ่ตั้งแต่ ๒๐๐ โยชน์ไปจนกระทั่งถึง ๑,๐๐๐ โยชน์

๕. พืชดอกโบตั๋น เป็นดอกไม้มงคลของจีนปรากฏตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง^๒ ซึ่งถือว่าเป็นดอกไม้ที่มีความเด่นเป็นสง่าที่สุด เป็นสัญลักษณ์ของความสง่างาม ความเด่น ความเป็นเลิศทั้งความงามและความสามารถ นอกจากนี้ยังเป็นสัญลักษณ์ของความร่ำรวยมั่งคั่งอีกด้วย^๓

๖. ดอกบัว ในพุทธศาสนาถือว่าดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งพุทธศาสนา **หม้อดอกหรือปูลณฆะ** เป็นลายภาชนะรูปหม้อน้ำบรรจุดอกบัวทั้งก้านใบและดอกบัว เชื่อว่าจะช่วยให้ผู้เป็นเจ้าของประสบผลสำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนาและช่วยคลี่คลายลดทุกข์สมบัติทั้งปวง^๔ **ต้นโพธิ์ (ต้นอัสสัตถะ)** หรือพระศรีมหาโพธิ์ ต้นโพธิ์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ หรือโพธิบัลลังก์

๗. ลวดลายมงคล ความหมายเชิงสัญลักษณ์ ลายช่องกระจก เป็นกรอบสี่เหลี่ยมคางหมู ลวดลายของลัณนาอีกหลายลาย เช่น ลายเมฆ ลายวันจื้อจัน เป็นต้น

^๒ พรพรรณ จันทโรนานนท์, **มิ่งไม้มาลีจัน**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๙), หน้า ๕๖.

^๓ พรพรรณ จันทโรนานนท์, **ฮก ลก ชิว โชคลาภอายุยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓.

^๔ ศิลปากร, กรม. **เรื่องเดิม**, หน้า ๑๐.

๖. ด้านหัตถกรรมเป็นงานประณีตศิลป์เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม^๕

๑. พระบฏ
๒. ชันดอก
๔. ชันแก้วทั้งสาม ๕. โคม ประเภทต่างๆ ๖. สัตตภัณฑ์
๗. อาสนา เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ๘. เครื่องสูงหรือเครื่องราช กุฎภัณฑ์
๙. แวนพระเจ้า เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
๑๐. ธรรมมาสน์ เป็นสัญลักษณ์ของวิมานหรือปราสาทแก้วบนสวรรค์
๑๑. ทิเบธรรม ไม่ประกับธรรม เป็นเครื่องป้องกันพระธรรม
๑๒. ตุ้งเตี่ยวหรือตุ้งค่าคิง เป็นสัญลักษณ์แทนตัวผู้บูชา ใช้สำหรับปักเจดีย์ทรายถวายเป็นพุทธบูชา ในงานประเพณีปีใหม่หรือสงกรานต์
๑๓. ตุ้งไส้หนู เป็นการตักกระดาดสีต่างๆ เพื่อเป็นสิ่งบูชาพระเจดีย์
๑๔. ตุ้งไชย ใช้ถวายพระพุทธรูป เพื่อความสวัสดีมีชัย
๑๕. ช่อ เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งบูชาเทวดา
๑๗. ต้นดอก ต้นผึ้ง ต้นเทียน หมากสุม หมากเบ็ง หมายถึง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

การศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ทำให้เห็นถึงความศรัทธาพระพุทธศาสนาทำให้พุทธศาสนิกชนชาวล้านนานิยมทำบุญสร้างบารมีด้วยการสร้างงานพุทธศิลปกรรม จากคัมภีร์คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งในการรังสรรค์ด้านศิลปกรรมนี้จะมีควมเข้าใจในด้านศิลปะ และก่อให้เกิดความเลื่อมใสจากพุทธศาสนิกชนในโอกาสต่อไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาการวิเคราะห์พุทธศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ยังมีประเด็นเกี่ยวกับการสร้างงานพุทธศิลปกรรมที่น่าสนใจต่อการศึกษาค้นคว้าอีก จึงขอเสนอแนะไว้ ดังนี้

^๕ อ้างอิงจาก มณี พยอมยงค์ และ ศิริรัตน์ อาสนะ, เครื่องสักการะในล้านนาไทย, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๙).

๑. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิเคราะห์คัมภีร์ลัณนาเรื่องอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลปกรรมในลัณนา เป็นผลทำให้เกิดงานด้านพุทธศิลปกรรมเหมือนกัน

๒. ควรมีการศึกษารูปแบบและลักษณะของคัมภีร์ลัณนาในการสร้างงานพุทธศิลปกรรมในลัณนา ว่ามีความแตกต่างกัน หรือเหมือนกันอย่างไรบ้าง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยศิลปากร. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงาน เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔. ไตรภูมิภรณ์ ฉบับที่ ๙. (เพิ่มปีที่พิมพ์ และสำนักพิมพ์)

ชุมศรี มหาสันตนะ. พุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอเชียบุ๊คส์, ม.ป.ป.

มณี พยอมยงค์ และ ศิริรัตน์ อาสนะ. เครื่องสักการะในล้านนาไทย. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

พิษณุ ศุภ (นามแฝง). ปริศนาแห่งหิมพานต์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๑.

พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ. คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : ๒๕๖๐ , หน้า ๓๒.

พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ. ประวัติศาสตร์สากล เล่ม๑. พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๔.

ส.พลายน้อย. สัตว์หิมพานต์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิมพ์คำ, ๒๕๕๒.

ยิ่งยศ วงศ์อำมาตย์. มังคะลีผล ศักดิ์สิทธิ์แห่งพุทธการ จากหิมพานต์โลกทรัพย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บ้านสยาม, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. วิหารล้านนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๔.

เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. เล้นสายลายไทย เจือก กิณี มังคะลีผล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เศรษฐศิลป์, ๒๕๕๑.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนาการของงานช่าง และแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๖.

สันติ เล็กสุขุม, ศ. ศิลปะภาคเหนือ: **หริภุญชัย-ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

สุวัฒน์ แสงขัติ. **จิตรกรรมไทย พุทธศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๔๕.

สุรพล ดำริห์กุล. **แผ่นดินล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล., **เที่ยววัดเที่ยววาชมุขม่วนล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธารา, ๒๕๔๕.

สุภัทรดิศ ดิศสกุล, ม.จ., **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียงอินเดีย, ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๖.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **งานปริวรรตคัมภีร์โบราณล้านนา**. สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

(๒) สารสนเทศออนไลน์:

ความเชื่ออื่นที่คล้ายคลึงกับตำนานป่าหิมพานต์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.himmapan.com/thai/about_himmapan.html [๓๐ มกราคม ๒๕๕๗].

ตำนานป่าหิมพานต์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.Punica.co.th>Punica Land>โซน เรื่องดีมีสาระ>. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๗].

(๓) งานวิจัยและวิทยานิพนธ์:

กลุ่มคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์. **งานพุทธศิลป์ล้านนา**. เอกสารประกอบการอบรมพุทธศิลป์ล้านนา และการอนุรักษ์, ๒๕๕๓.

กิตติยา อุทวิ. “ศึกษาคุณค่างานพุทธจิตรกรรมจากเนื้อความในพระไตรปิฎก”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

กรกนก รัตนวรารณ. “จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา: สัญลักษณ์สะท้อน อำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

จำสิบเอกวิเชียร นามการ. “การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

จุฑามาศ อินทรำพันธ์. “แนวความคิดเรื่องไตรภูมิที่สะท้อนในงานศิลปะและสถาปัตยกรรม วัดร่องขุน จ.เชียงราย”. **การค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย ศิลปากร, ๒๕๕๒.

พระครูธีรสุตพจน์. “ศึกษาการสร้างงานและการอนุรักษ์พุทธศิลปกรรมล้านนาร่วมสมัย”, **สาร**

นิพนธ์พุทธศาสตร์คุณูปัณทิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พินท์สุตา ดีช่วย. “คติความเชื่อ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศ”. **วิทยานิพนธ์ศิลป**

ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.

เพชร เชิดกลิ่น. “จินตนาการจากป่าหิมพานต์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.

สุวิภา จำปาวัลย์, ชันนะ ปิ่นเงิน. **การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

สมบูรณ์ คำดี. “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายใน

พิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙.

ภาคผนวก

- พระธาตุหริภุญชัย (วัดพระธาตุหริภุญชัย ลำพูน)
- พระธาตุลำปางหลวง (วัดพระธาตุลำปางหลวง ลำปาง)
- พระเจ้าตนหลวง (วัดพระเจ้าตนหลวง พะเยา)
- พระเจ้าแก้วตื้อ (วัดสวนดอก เชียงใหม่)
- พระเจ้าล้านทอง (วัดพระเจ้าล้านทอง เชียงราย)
- พุทธศิลป์ ในป่าหิมพานต์ (ปากภูในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์)

พระธาตุหริภุญชัย (วัดพระธาตุหริภุญชัย ลำพูน)

พระธาตุลำปางหลวง (วัดพระธาตุลำปางหลวง ลำปาง)

พระเจ้าตนหลวง (วัดพระเจ้าตนหลวง พะเยา)

พระเจ้าแก้วตื้อ (วัดสวนดอก เชียงใหม่)

พระเจ้าล้านตอง (วัดพระเจ้าล้านตอง เชียงราย)

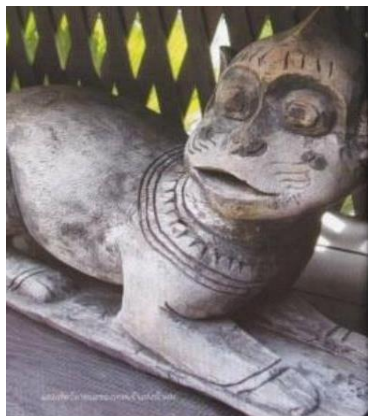
พุทธศิลป์ ในป่าหิมพานต์ (ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์)

ปราสาทนกหัสดีลิงค์ในสมุดข่อย

การตกแต่งประดับประดา ปราสาทนกหัสดีลิงค์

ตัวอมแกะสลักจากไม้ แท้เพื่อขอฝน

สัตว์หิมพานต์ของ อาจารย์ปัญญา วิจินธนสาร

ผลงาน สัตว์หิมพานต์ของ อ.ยัสวีวัฒน์ แสนขัติยรัตน์

อ.สววัฒน์ แสนขัติยรัตน์

ผลงานสัตว์หิมพานต์ของ อ.ชัยวัฒน์ คำพันธ์

อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายสุวิน มักได้
- ว/ ด/ ป เกิด : ๒๖ กันยายน ๒๕๒๖
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๖๔ หมู่ ๒ ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ๕๒๒๔๐
- การศึกษา : ปริญญาตรีศิลปบัณฑิต สาขาจิตรกรรม คณะศิลปกรรม สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ
- ประสบการณ์การทำงาน : ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ถึงปัจจุบัน ช่างรับเหมางานพุทธศิลป์ ลงรัก ปิดทอง
- : ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ ถึง ปี พ.ศ. ๒๕๕๙ อาจารย์พิเศษ วิชาพุทธศิลปกรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๖
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๖๔ หมู่ ๒ ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ๕๒๒๔๐
- เบอร์โทรศัพท์ : ๐๘๖-๗๗๖-๘๓๓๔